

FORSVARSSTUDIER 4/1998

Opprustning og unionsstrid

Forsvarets betydning 1892-1905

Roy Andersen

Innhold

Innledning	5
Del I	
I unionens eller nasjonens tjeneste?	13
1892 - åpenbaringsens år	18
Fra defensivt mål til offensivt middel	24
Kun til innvortes bruk?	33
Del II	
Ny krigsfrykt	43
Den nye forsvarsplanen	50
Spillet om grensefestningene	58
Venstre - høyre om	66
Del III	
Høyre - venstre om	79
Forberedende tiltak	84
Fra mål til middel	93
Fra middel til mål	107
Konklusjon	122
Forkortelser	132
Kilder	132
Litteratur	135
Noter	138
Summary.....	144

Innledning

I norske framstillinger av unionskampen og 1905 har forsvarssatsingen i tiåret forut blitt trukket fram som en av de viktigste årsakene til at Norge vant sin selvstendighet. Panserskip og grensefestninger har blitt stående igjen i den offentlige hukommelse som historiske symboler for en frigjøringskamp som ble kronet med seier.

I debatten om opprustning og krigsfare skilles det gjerne mellom to skoler; rasjonalistene som hevder at opprustning har en avskrekkende virkning - og dermed forhindrer krigsutbrudd, og idealistene, som hevder det motsatte, nemlig at rustningskappløp øker faren for krig.

Utfallet av den norsk-svenske unionskonflikten kan tilsynelatende tas til inntekt for den rasjonalistiske skolen: Det ble ingen krig til tross for betydelig opprustning på begge sider. I forsvardebatten har opprustningen før 1905 blitt brukt som bevis for hva et sterkt forsvar har betydd når landets skjebne har stått på spill.

Men er det gitt at det var noen sammenheng mellom opprustningen og den fredlige avviklingen av unionen? Kan det ikke tenkes andre grunner til at Sverige ikke grep til våpen da Stortinget gjorde sitt vedtak om å oppløse unionen 7. juni 1905? Svenske forskere har iallefall lagt vekt på helt andre årsaker til at Sverige avsto fra å bruke maktmidler. I artikkelen *Hvarför började vi ej krig mot Norge?* fra 1907¹, poengterte Pontus E. Fahlbeck at kravet om å starte krig mot Norge manglet folkelig støtte fordi «kriget hade intet ändamål»: Den tid var forbi da stater gikk til krig for å hevne urett, hevdet han. Formålet med å angripe «broderfolket» måtte enten være å bevare unionen eller erobre norske landområder. Men ingen av delene var ønskelig fra svensk side. Det 90 år lange samlivet hadde avdekt unionens store svakheter - skulle den bestå måtte det bygges «nya institutioner och taga alla de konsekvenser, som däraf måste följa, icke blott för Norges utan ock för Sveriges författning.» Og det var det, ifølge Fahlbeck, ingen

politisk vilje til. Å erobre norske landområder var heller ikke noe mål. Det eneste man da oppnådde var å skyve Norge i hendene på Russland og dermed spolere det som hadde vært unionens formål fra begynnelsen av; å skaffe seg ryggdekning mot Russland fra vest.

De samme argumentene har Evert Vedung lagt vekt på i sin artikkel *Varför blev det inte krig mellan Sverige och Norge 1905?* fra 1995. Der understreker han at den viktigste årsaken til den fredlige oppløsningen var «avsaknaden av ett påtagligt motiv för att gripa til vapen»:

- * Det fantes ingen grensetvister.
- * Det fantes ingen svensk minoritet i Norge.
- * Det var ingen handelskonkurransen.
- * I Norge var det nærmest unison enighet om å melde seg ut av unionen. I Sverige var derimot opinionen splittet. Det fantes en stor svensk støtte for det norske selvstendighetskravet, mens krigshisserne utgjorde en liten minoritet.
- * Kongehuset ønsket ikke krig.
- * Sverige hadde ingen økonomiske fordeler av unionen, og heller ingen militære slik som stemningen utviklet seg i Norge.
- * Sverige fikk ingen støtte fra Tyskland, og stormaktene ga uttrykk for at de ikke ønsket noe krigsteater i Nord-Europa.
- * Politisk klokskap fra begge parters side gjorde at Sverige kunne godta den norske utmeldingen uten å miste ansikt.²

Vi står dermed overfor to ulike oppfatninger om opprustningens betydning for utfallet av konflikten. Mens man på norsk side har tillagt den avgjørende betydning, synes man på svensk side å se helt bort fra den. Fahlbeck avviser kategorisk at de norske forsvarstiltakene i hele tatt spilte inn. Den svenske overlegenheten var for stor uansett.³ Vedung understreker også det skjeve styrkeforholdet, men hevder samtidig at det svenske forsvaret befant seg i en legitimitetskrise som gjorde det usikkert om fotsoldatene ville følge befalets ordre. «detta måtte ha bidragit till att försvarsledningen tvekade inför krig», skriver han.⁴

På norsk side har Terje Holm trukket den svenske avvisningen av det militære argumentet i tvil. Han hevder at man har lagt skylden på manglende politisk vilje for å dekke over andre og viktigere årsaker, nemlig at « det norske forsvars styrke tvang svenske politikere til å følge nordmennes ønsker i unionsspørsmålet, hvis en «forödande broderkrig» skulle unngås.»⁵

Hva skyldes så de ulike oppfatningene? Har empiriske fakta måttet vike plassen for nasjonale krav om ærerik fortid, eller kan det være slik at begge forklaringer har noe for seg?

Formålet med denne artikkelen er å belyse forholdet mellom opprustning og unionspolitikk på begge sider av Kjølen: Hvilken betydning hadde den her i landet for beslutningen om å tre ut av unionen, og hvilken innvirkning fikk den i Sverige for beslutningen om å akseptere den norske uttreden?

Svaret på opprustningens betydning ligger dermed ikke bare i hva som skjedde av militære tiltak på norsk og svensk side i det korte intermessoet mellom 7.juni-vedtaket og Karlstadoverenskomstens undertegning tre og en halv måned senere. Like viktig er det å se på hvilken betydning opprustningen hadde i den politiske prosessen fra kravet om selvstendighet ble reist tidlig på 1890-tallet til det norske utmeldingsvedtaket, og hvilke reaksjoner dette avstedkom i Sverige.

Det er hevdet at hensikten med den norske opprustningen var å bygge opp et forsvar som skulle virke så avskrekkende at Sverige ville betakke seg fra å gå til militær aksjon når Norge krevde sin selvstendighet, og at den ble utløst av nederlaget i konsulatsaken 1895, da Storting og regjering måtte bøye av etter trusler om svensk militær aksjon. Med andre ord at opprustningen var et middel i kampen for å gjennomføre et av den norske nasjonalismens viktigste mål; uavhengighet fra Sverige. Øystein Sørensen har fremhevet motstanden mot Sverige generelt og unionskongen spesielt, som en av de viktigste faktorene i utviklingen av en norsk nasjonal identitet i slutten av forrige århundre.⁶

Også den svenske motstanden mot oppløsning hadde nasjonalistiske overtoner, men av et mer sjåvinistisk slag: Unionen skulle bestå for å

forsvare Sveriges ære og rolle som europeisk stormakt. Heller ikke den norske nasjonalismen var fri for den slags. De arktiske erobringene til Fridtjof Nansen og Roald Amundsen rundt århundreskiftet må sees som uttrykk for den samme trangen til nasjonal selvhevdelse. Begge mottok store midler fra det offentlige, og begge spilte rollen som tidens store nasjonale helter.

Et sterkt forsvar var en forutsetning for å realisere nasjonalismens program, enten det var selvstendighet eller ekspansjon som var dens mål. For å kunne si noe mer om sammenhengen mellom opprustning og selvstendighetskrav, må vi vite hvem som var pådrivere bak kravet om økte forsvarsbevilgninger og hva som var deres motiver.

Men økte forsvarsutgifter kan skyldes annet enn politiske hensikter. I opprustningsdebatten blir det gjerne trukket fram to andre forklaringer; en militaristisk ideologi og teknologisk utvikling.⁷

Den tyske militærhistorikeren Alfred Vagts har karakterisert militarisme som militærvesenets *irrasjonelle* side: Mens dets egentlige - eller *rasjonelle* formål er å vinne kriger gjennom en konsentrert innsats om et begrenset mål, er militarismen en ideologisk blanding av idealer og holdinger knyttet til krig og militærmakt som overskrider krigens egentlige formål.⁸ I siste del av forrige århundre la militarismen det ideologiske grunnlaget for at de europeiske stormaktene kunne bruke storparten av sine ressurser på militære formål i det imperialistiske kappløpet om råvarer og markeder. Ideologien nedfelte seg ikke bare i forsvarsbudsjetter og militære reformer - militære idealer tjente også som forbilde i oppdragelse og undervisning.

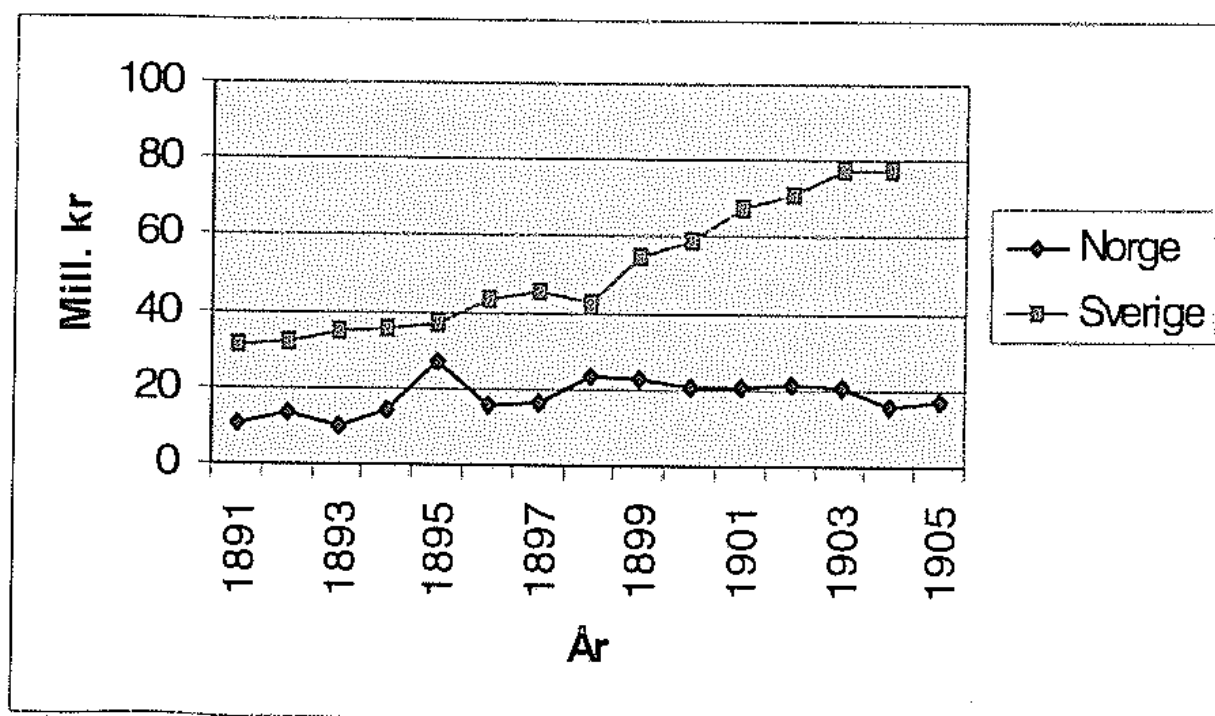
Slike oppfatninger hadde også sine sympatisører i Norge og Sverige. For å besvare spørsmålet om slike holdninger fikk betydning for opprustningen her, må vi undersøke hvem som sto for disse holdningene, og hvilken nedslagskraft de hadde i det politiske miljøet.

Stigende forsvarsbudsjetter kan også skyldes en rivende militærteknologisk utvikling der prisen for å holde følge i våpenkappløpet stadig ble skrudd i været. Dersom ny teknologi var årsaken til at de norske og svenske forsvarsbudsjettene økte i været før 1905, burde det samme skje også i andre land. I det minste vil en påvisning av en

generell opprustningstendens i perioden gjøre at man ikke kan forkaste teknologisk utvikling var en medvirkende faktor. For å kunne si noe mer om dette, må vi foreta en sammenligning av utviklingen av forsvarsbudsjettene i Norge og Sverige med andre land det i denne sammenheng vil være naturlig å sammenligne seg med.

Vi bør imidlertid først ha klart for oss hva vi mener med opprustning. En definisjon vil være å si at når forsvarsutgiftene i en periode øker betydelig sammenlignet med tidligere, kalles det en opprustningsperiode. Opprustningen synliggjøres normalt gjennom ekstraordinære forsvars-bevilgninger til innkjøp av nye våpen og utstyr. Men definisjonen vil bli for snever om vi utelukkende konsentrerer oss om kroner og øre. Til opp-rustning må vi også regne reformer og tiltak for å utnytte de militære ressursene bedre. I framstillingen om opprustning og 1905 hører ikke minst de tiltak som ble gjort på norsk side for å styrke den nasjonale kontrollen med forsvaret på bekostning av unionskongen hjemme.

En oversikt over forsvarsbudsjettene Norge og Sverige i perioden 1890-1905 viser følgende:⁹

I reelle kroner ser vi at de svenske bevilgningene lå høyt over de norske. Oversikten viser at veksten i de norske forsvarsbevilgningene starter allerede i 1892, med andre ord flere år før den skulle dersom man holder seg til at startskuddet gikk i 1895, mens den svenske opprustningen derimot ikke tar til før i 1896.

Går vi nærmere inn på de ordinære forsvarsbudsjettene og hva som ble gitt i ekstraordinære bevilgninger ser vi følgende:¹⁰

Ar	Arme		Marine		Ekstra		Totalt	
	Norge	Sverige	Norge	Sverige	Norge	Sverige	Norge	Sverige
1891	7,5		2,6		0,6		10,7	
1892	8,2	20,7	2,7	6,3	2,7	4,3	13,7	31,4
1893	7,3	21,0	2,8	6,5		4,0	10,1	31,6
1894	8,4	24,2	2,8	6,9	2,6	3,7	13,9	34,8
1895	8,5	24,8	3,0	7,0	15,3	3,9	26,8	35,7
1896	8,9	25,6	3,4	7,0	3,2	4,4	15,6	36,9
1897	9,7	26,0	3,7	7,0	3,0	10,2	16,4	43,2
1898	10,2	26,3	4,1	7,0	9,2	12,0	23,6	45,3
1899	9,2	26,5	3,3	7,2	9,9	9,0	22,5	42,8
1900	14,2	7,5	4,5	7,5	1,8	19,5	20,3	54,5
1901	13,4	28,2	4,1	8,7	2,9	21,6	20,4	58,6
1902	13,6	33,8	4,3	10,5	3,5	23,6	21,4	67,7
1903	13,0	37,2	4,3	11,7	3,3	22,0	20,6	71,1
1904	11,9	42,0	3,9	12,6		22,7	15,9	77,4
1905	12,7	42,5	4,3	13,0		21,6	17,0	77,1

Som vi ser viser de ordinære budsjettene for Norge i perioden ingen dramatisk vekst, med unntak av spranget fra 1899 til 1900.¹¹ Den årlige gjennomsnittsveksten var i perioden 1891 til 1905 ikke på mer enn 330.000 kroner. Når det gjelder de ordinære svenske forsvarsbudsjettene øker de gradvis fram til 1901, for så å øke med fem millioner per år fram til 1904.

Innledningsvis forklarte vi at viljen til opprustningen først og fremst kom til uttrykk i de ekstraordinære bevilgningene. Som tabellen viser økte ekstrabevilgningene i Norge dramatisk fra 1894 til 1895, fra 2.6 millioner til 15.3 millioner. Dette underbygger påstanden om at 1895-retretten ga støtet til en formidabel forsvarssating. Likevel ble det både i 1892 og 1894 gitt betydelige ekstrabevilgninger, henholdsvis 2.8 millioner og 2.6 millioner. Det kan tyde på at stemningsskiftet når det gjaldt forsvarsbevilgninger kom tidligere og at begivenhetene i 1895 bare forsterket en tendens som alt var i gang.

For Sveriges vedkommende fyker de ekstraordinære bevilgningene i været fra 1897. I 1900 tar de et nytt sprang da de fordobler seg. Som en oppsummering kan vi slutte at det foregikk en betydelig opprustning i begge land forut for 1905. I Norge ble de første ekstraordinære forsvarsbevilgningene vedtatt i 1891, men først året etter kan man for alvor begynne å snakke om opprustning. Opprustnings-perioden varte fram til 1903 da det ble slutt på de ekstraordinære bevilgningene og de totale forsvarsutgiftene falt tilbake. I Sverige startet opprustnings-perioden først omkring 1897 og fortsatte langt forbi 1905.

Sammenligner vi så utviklingen av de norske og svenske forsvarsutgiftene med de europeiske stormaktene i perioden, ser vi at de ikke skiller seg vesentlig ut fram til år 1900. En følge av at den økte internasjonal spenning fra 1880-årene og utover førte til en enorm vekst i forsvarsutgiftene.¹²

År	Storbrit. Mill. pund	Frankrike	Tyskland	Russland	Norge Mill. kroner	Sverige
1870	23	22	11	21	6	24
1880	25	31	21	30	8	30
1890	31	37	29	29	10	35
1900	51	42	41	41	22	56
1910	68	52	61	63	18	90

Likevel ser vi at den prosentvise veksten i de norske forsvarsutgiftene mellom 1890 og 1900 faktisk var større enn i de andre statene. Mens den norske mer enn fordoblet seg, fra 10 til 22 millioner, var økningen i land som England 40 prosent, i Russland og Tyskland 30 prosent. Den voldsomme veksten hos disse kommer først etter århundreskiftet, da den norske stagnerer og går tilbake. Det kan tyde på at den norske opprustningen hadde andre årsaker. Den varte kortere, men var desto sterkere.

Jeg har tidligere pekt på at opprustning kan skyldes en generell militærteknologisk utvikling. Siden Norge og Sverige ikke var alene om å ruste opp, kan vi ikke utelukke at veksten i forsvarsbudsjettene nettopp har sin forklaring her. Våpenutviklingen i siste halvdel av

førrige århundre fikk særlig betydning for marinen: Overgangen fra seilgående treskip til dampgående panserskip samt innføring av nye kanoner med bakladersystemer og riflede løp, innledet det som er kalt kappløpet mellom artilleri og panser som medførte at alle de store sjøfartsnasjonene gjennomførte et formidabelt nybyggingsprogram for sine mariner.

Når vi i det videre skal søke forklaringen på den norske og svenske opprustningen, må vi altså ta i betraktning at store forsvarsbevilgninger var noe som ble vedtatt i mange europeiske nasjonalforsamlinger, og at disse særlig kom marinen til del.

Del I

Jeg vil i denne delen ta for meg forsvarspolitikken og de bevilgninger som ble gitt i perioden 1890-1899. Siden jeg har stilt spørsmål om det er riktig å hevde at opprustningen ble utløst av retretten i konsulatsaken i 1895 - og dermed om opprustningen utelukkende var unionspolitisk betinget - vil jeg særlig fokusere på når forsvarspolitikken forandret seg i perioden, hvem som drev forandringene fram og hva denne forandringen innebar.

I unionens eller nasjonens tjeneste?

Gjennom unionstiden hadde Sverige flere ganger forsøkt å få revidert Riksakten av 1815 for å få en tettere union og gi kongen større kontroll over det norske forsvaret. Ett av kravene var å løse opp den såkalte landvernklusulen i Grunnloven som bare tillot kongen å benytte linjesoldater utenfor landets grenser, uten Stortingets samtykke.

I kjølevannet av denne striden reiste Venstre på slutten av 1870-tallet forslag om at Norge måtte bygge opp et selvstendig forsvar som først og fremst skulle ivareta norske sikkerhetsbehov. Under debatten om en ny flåteplan gikk Venstrelederen Johan Sverdrup varmt inn for at det ble bygget små fartøyer tilpasset det lokale skjærgårdsforsvaret framfor pansrede monitorer som bidrag til unionsforsvaret.

I 1876 fremmet han sammen med oberstløytnant Anton David Hjorth forslag overfor Stortinget om en ny hærordning: I tillegg til linjen og landvernet ville han innføre et tredje oppbud, en såkalt landstorm. Den formelle begrunnelsen for forslaget var at en slik reform ville kunne utnytte en større del av den økende mannlige befolkningen til militærtjeneste. Reformen ville også være i pakt med utviklingen på kontinentet der små hærstyrker bestående av yrkesbefal

og mer eller mindre fastlønte soldater, ble erstattet av store verneplikthærer. Men reelt sett var reformforslaget myntet på å redusere unionskongens kontroll med det norske forsvaret ytterligere ved at størsteparten av verneplikthæren kom under Stortingets myndighet.

Det *sverdrup-hjorthske* forslaget falt imidlertid på Høyres motstand. Partiets forsvarspolitiske syn var sammenfallende med unionskongens om å satse på linjen. Først i 1885, etter at Venstre hadde dannet sin første regjering, gikk forslaget om en ny hærordning igjennom. To år senere gikk Venstre et skritt videre da det fikk vedtatt å opprette nye spesialavdelinger som ingeniørvåpen, samband, sanitet, tren og intendatur. Dette var avdelinger som ville gjøre den norske hæren mer selvhjulpen og dermed ytterligere uavhengig av den svenske.

Ved inngangen til 1890-tallet hadde Venstre fått vedtatt reformer som sikret større nasjonal kontroll over arméen og marinen for å styrke det norske nærforsvaret. Men noen virkelig ny giv for forsvaret hadde vedtakene ikke medført. Et sterkt innslag av anti-militarisme og sparepolitikk preget partiet, noe som kom til uttrykk hver gang forsvarsbudsjettene kom opp til behandling i Stortinget.

Den 11. juli 1891 besluttet imidlertid det nyvalgte Venstreministeriet til Johannes Steen å etterkomme en anmodning fra Norges Forsvarsforening om å nedsette en kommisjon til å beregne hva det ville koste å sette den norske armé og marine på forsvarlig fote. Forslaget var blitt reist på foreningens landsmøte i Kristiania i februar samme år og til anmodningen var det knyttet et tilbud om at foreningen ville bekoste utredningen selv. Kommisjonen skulle ledes av sjefen for det sjømilitære korps, kommandør Johan Rulffs Bøicke Koren, som også var et sentralt medlem av Forsvarsforeningen.

Betenkningen som kommisjonen leverte i februar året etter, forkastet trusselbildet unionsforsvaret var basert på om at Russland ville angripe «de forende riker» over Den botniske bukt. Den anså det også lite sannsynlig at noen ville angripe Norge med en armé over land. Scenariet kommisjonen trakk opp var et helt annet:

Endeligt kan Angreb rettes mod Norge fra Søen under Form af en almindelig Blokade med Brandskatning af Byer, Ødelæggelse eller Opbringelse av Handelsskibe og af vor Kyst- og Fiskerflaade, sigtede til at lamme og standse al Bedrift paa Kysten og hindre Samfærdselen saavel Soveien, som paa de Jernbaner og Landeveie, der ligger nær Kysten.¹³

Det var særlig handelsflåtens økonomiske betydning som gjorde et slikt angrep mest sannsynlig, mente kommisjonen. For selv om de norske rederne var blitt akterutseilt det siste tiåret, var Norge fremdeles en betydelig skipsfartsnasjon. Målt i tonnasje var flåten fremdeles en av verdens største.

Det var med andre ord ingen tradisjonell erobrerkrig landet måtte forberede seg på, men en handelskrig der formålet var å ødelegge den norske skipsflåten for å kunne overta dennes markedsandeler:

Den nævnte angrepsmaade er endvidere sandsynlig, fordi det for enhver af de store søfarende Nationer vilde være meget velkomment at faa Anledning til at ødelægge vor Handelsflaade, der i saa høi Grad har bidraget til at hæve vor nationale Velstand, og saaledes for lang Tid knække vor Evne til, som nu, at konkurrere med Held i Fragtfarten paa omtrent alle Have. Vor Ruin vilde indirekte berede Fienden store, økonomiske Fordele.¹⁴

Forsvarskommisjonen konkluderte med at denne trusselen krevde en annen type forsvar med større vekt på marinen og kystforsvaret. Helst burde man hatt en «saa stor søgaaende Flaade, at den kan beherske de Have, der omslutter vort Land».¹⁵ Men kommisjonen innså at det var økonomisk uoverkommelig. Man måtte istedet satse på en flåte bestående av kanon- og torpedobåter som kunne operere i den indre skjærgården, samt at det langs hele kysten ble bygget støttepunkter for flåten bestående av minelinjer og artilleristillinger. I tillegg måtte de indre seilledene forbedres og utstyres med tilfluktshavner så sivile skip

hadde steder å søke ly i tilfelle krig.

Men først og fremst måtte man bøte på de forsømmelser som var gjort når det gjaldt bygging av nye marineskip: I flåteplanen av 1877 var det blitt vedtatt at marinens nybyggingsbudsjett årlig skulle bestå av mellom 800.000 og en million kroner. Ifølge kommisjonens undersøkelser var det i årene 1881 - 86 i gjennomsnitt kun blitt bevilget 225.000 kroner.¹⁶

For å rette opp dette, samt øke marinens slagkraft foreslo Forsvarskommisjonen at de årlige nybyggingsbevilgningene skulle økes til én million kroner, «samt at der i de første Aar gives en Extrabevilgning af ikke under 500.000,00 for i nogen Mon at kunne indhente, hvad der er forsømt de senere Aar.»¹⁷

Kommisjonen hadde under sitt arbeid også vært på befaring til festningene langs kysten. Konklusjonen derfra var ikke mindre nedslående: For å sikre de viktigste havnebyene mot angrep var det nødvendig å bygge ut ikke mindre enn 21 befestninger med artilleri og minesperringer til den nette sum av 11.3 millioner kroner.¹⁸

Når det gjaldt arméen konkluderte kommisjonen med at det var langt igjen til hærreformene fra 1885 og 1887 var gjennomført. Landstormen hadde ennå ikke fått sin første årsklasse, de andre oppbudene manglet mannskaper, og alle oppbudene manglet våpen og utstyr. Til sammen ville dette koste 4.5 millioner kroner.¹⁹

Forsvarskommisjonens betenkning ble avlevert i februar 1892. Den førte til at Venstres forsvarsminister Peter Holst foretok en dyptpøyende gjennomgang av tilstanden i arméen og marinen. I juni la han fram sin konklusjon i form av forslag til ekstraordinære bevilgninger på 3.5 millioner kroner.

Nå var det ikke første gang det ble foreslått ekstra midler til forsvaret. I 1890 hadde Emil Stangs Høyre-ministerium fremmet forslag om en ekstrabevilgning på to millioner kroner, som Stortinget

vedtok med mindre forandringer. Året etter ble det, etter innstilling fra Stang, vedtatt en ekstrabevilgning på 591.000 kroner, som fortrinnsvis gikk til arméen.

Men innholdet og forslagene i proposisjonen fra forsvarsminister Holst i 1892 var av et helt annet kaliber: Den slo fast at den norske arméen var en papirtiger. De nyoppsatte avdelingene av landvern og landstorm manglet nødvendig utstyr. De hadde gammeldagse geværer, gammeldags artilleri, de manglet ammunisjon, bekledning og proviant.

Tilstanden i artilleriet var likedan. Etter råd fra generalfelttøymesteren gikk departementet derfor inn for å skaffe landvernet delvis nye og delvis ombygde 8.4 cm kanoner til en samlet pris av 1.165.000 kroner. For å gjøre de nye landvern- og landstormtroppene klare til strid manglet også betydlige mengder bekledning og utstyr. Dette ble kostnadsberegnet til 4.6 millioner kroner. Sammen med ekstra utstyr til sanitet, ingeniørvåpen, tren, etc. kom den totale summen som var nødvendig for å få en forsvarlig utrustet armé opp i hele 12 millioner kroner, 7.5 millioner mer enn det Forsvarskommisjonen hadde kommet til. Departementet erkjente imidlertid at et slikt beløp ikke lot seg bevilge i en jafs og foreslo at det for året ble bevilget et beløp på 2.2 millioner til arméen.

Når det gjaldt marinen, sluttet det seg til Forsvarskommisjonens konklusjon om at det måtte bygges en kystforsvarsflåte av mindre fartøyer og reises befestninger ved innseilingene til de viktigste kystbyene. Samtidig erkjente man at bygging av nye panserskip av den såkalte Sveatypen som den svenske marine satset på - og som marinens reguleringskommisjon hadde foreslått en rekke ganger, ville sprengte rammen for budsjettet. Prisen for ett slikt skip alene var 3.5 millioner kroner. Da var det bedre å bruke pengene til andre påtrengende behov som ammunisjon og minemateriell, samt bygging av to torpedobåter: Departementet foreslo en bevilgning på 1.132.000 kroner.

Anno 1892 rådet det med andre ord en dyp uro i Forsvarsdepartementet over tilstanden i det norske forsvaret:

- * Hærreformene på 80-tallet hadde skapt en større men samtidig mangelfullt utrustet armé.
- * Den militærteknologiske utvikling hadde ført til at geværer og kanoner var modne for utskifting.
- * Marinens nybyggingsplaner var blitt forsømt, utviklingen av nye fartøytyper hadde gjort den norske flåten håpløst foreldet.
- * Den økonomiske utviklingen med større vekt på fiskerier og skipsfart hadde samtidig skapt behov for en annen type forsvar, med større vekt på kystforsvar og marine.

Å utruste feltarméen med nye geværer og artilleri, samt gi den klær og annet utstyr ville koste 12 millioner kroner. Å bygge ut kystbefestningene ville koste omtrent det samme, mens det for marinens del måtte bevilges 1.5 ekstra millioner årlig til nybygging de nærmeste årene.

Dersom man tenkte å realisere disse målene f.eks over en tiårs periode, ville de årlige ekstrabevilgningene komme på fire millioner kroner. Det var store løft for en nasjon med et statsbudsjett på omkring 30 millioner kroner, og politisk nærmest umulig med et stort innslag av sparepolitikere og forsvarsmotstandere på Stortinget.

I utgangspunktet gikk departementet inn for at det ble gitt en ekstrabevilgning på totalt 4.5 millioner kroner. Men etter å ha innhentet opplysninger i Finansdepartementet om statskassen beholdning, ble beløpet redusert med en million. Armébudsjettet ble beholdt, mens marinen ble avspist med 200.000 kroner, til minemateriell. Byggingen av de foreslåtte torpedobåtene ble dermed skjøvet ut i framtiden.

1892 - åpenbaringsens år

Forsvarsdepartementets prioritering kan tyde på at Forsvarskommisjonens nye trusselbilde ikke hadde fått politisk gjennomslag. Fortsatt var det arméen som ble ansett som nasjonens beskytter og derfor måtte prioriteres. Likevel innevarslet forslag til ekstraordinære

forsvarsbevilgninger i 1892 noe nytt. Det mest oppsiktsvekkende var imidlertid verken størrelsen eller innretningen. Det var at det ble fremmet av en Venstreregjering. Tradisjonelt var partiet bærer av pasifistiske holdninger med inngrodd mistillit til forsvaret generelt og offiserskorpset spesielt.

Forslaget til ekstraordinære bevilgninger ble lagt fram i statsråd samtidig med innledningen til det som skulle bli det altoverskyggende konfliktema mellom Norge og Sverige i årene framover og som til slutt skulle sprengte unionen: Spørsmålet om eget norsk konsulatvesen.

I 1891 hadde Venstre gått til valg på et program om å arbeide for at Norge fikk egen utenriksminister i løpet av kommende stortingsperiode, m.a.o før 1894. Etter valgseieren tonet partiet ned kravet fordi det ble ansett som helt urealistisk at Sverige ville gå med på det. Istedet ble det besluttet å legge opp en mer langsiktig, men resolutt strategi om å bygge opp et eget norsk konsulatvesen uten svensk innblanding. Da forslaget om å bevilge 50.000 kroner til dette formålet kom opp i statsråd i slutten av juni 1892, nektet Oscar II å sanksjonere vedtaket. Kongens handlemåte utløste sterke reaksjoner, ikke bare fordi han hadde satt foten ned for et stortingsvedtak, men særlig fordi han hadde gjort det i en bevilgningssak der vetoretten var omstridt.

Regjeringen svarte med å levere inn sin avskjedssøknad og stortingsrepresentantene la ned sitt arbeid inntil videre. Protestene hadde imidlertid ingen synlig virkning og i frykt for at kongen ville innsette en mindretallsregjering fra Høyre, vedtok Stortinget 26. juli å be regjeringsmedlemmene å trekke avskjedssøknadene sine tilbake og utsette behandlingen av konsulatsaken.

To dager etter den forsmadelige retretten leverte militærkomiteen sin innstilling til ekstraordinære forsvarsbevilgninger. Den kappet departementets forslag til arméen fra 3.3 millioner til 2.5, mens marinebevilgningen ble økt fra 200.000 til 429.000, totalt 3 millioner kroner. Tre av Venstres representanter tok imidlertid en reservasjon; de forbeholdt seg retten til å stemme mot forslaget i Stortinget dersom det ble «udnævnt en Regering, der formentlig vil være i Opposition mod

Storthingets Flertal».²⁰

Under de påfølgende stortingsforhandlingene ble armébevilgningen ytterligere beskåret med 231.000 slik at det endelige beløpet ble 2.340.000 kroner, mens marinebevilgningen ble stående på 429.000 kroner.²¹

Til tross for at regjering og Storting i ord sluttet opp om Forsvarskommisjonen av 1891s syn om å styrke kystforsvaret og marinen, kan det synes som om det var liten vilje til å omsette det i kroner og øre. Fortsatt gjaldt det å styrke arméen. Forslaget om å bygge to torpedobåter ble strøket av regjeringen, og forslaget om å bygge panserskip ble ikke en gang vurdert fordi det ble ansett som for kostbart.

Likevel viser Venstreregjeringens innstilling og stortingsgruppas stemmegivning under voteringen 28. juli at nye forsvarspolitiske tanker var i ferd med å vinne fram. Selv om beslutningen om å bevilge 2.3 millioner til arméen på sett og vis bare var å ta konsekvensen av tidligere politikk, var vedtaket et brudd med tidligere praksis. Aldri før hadde Venstre gått inn for å bevilge så mye penger til militære formål. At forslaget fra kommisjonen om å bygge nye kanonbåter ikke vant fram, var mer budsjettmessig enn forsvarspolitisk betinget.

«Fredsvennen» John Lund ga denne begrunnelsen for sin støtte til forslaget:

*Saalænge Verden ikke er kommet videre i humanitet, saalænge man ser at det i civiliserede Europa er Nationer, som vil afgjøre Stridigheder uden Hensyn til Ret og Billighed, men alene med Magtens Sprog, saalænge vi lever blandt saadanne Folk, mener jeg det ogsaa er nødvendigt, at vi faar indrette os derefter.*²²

Det er vanskelig å tenke seg at det ikke var Sverige og utviklingen i konsulatsaken Lund hadde i tankene. Da kongen nektet sanksjon i slutten av juni, sto Venstre tilbake uten midler til å sette makt bak kravet. Regjeringen hadde nedlagt sine verv, Stortinget hadde gått til

streik, og det var mobilisert til støttedemonstrasjoner i Kristiania uten at det hadde hatt synlig virkning på kongens beslutning. Dette lå også bak reservasjonen til de tre Venstremedlemmene i militærkomiteen. De ville ikke være med å fremme forslag om økte forsvarsbevilgninger om kongen innsatte en høyreregjering.

Nederlaget skapte en økende erkjennelse i Venstre om at ord ikke strakk til - skulle man oppnå økt nasjonal selvstendighet, måtte man ty til andre midler. Men slike midler rådde man ikke over. Det hadde regjeringens gjennomgang av tilstanden i det norske forsvaret vist med all tydelighet.

Dette, sammen med Forsvarskommisjonens beskrivelse av tilstanden i det norske forsvar, hadde åpenbart hatt sin virkning. Selv om fredstanken sto sterkt og skepsisen til offiserskorpset på ingen måte var utryddet, avslørte stortingsdebatten at nye holdninger var i ferd med å bane seg fram.

Begivenhetene året etter satte imidlertid en kortvarig stopper for Venstres nye forsvarsiver. Under debatten om den videre vei i konsulatsaken vedtok Stortinget i mars å fastholde fjorårets vedtak om at konsulatvesenet var et indre norsk anliggende. Da forslager kom opp i sammensatt statsråd i Stockholm gjentok scenen seg fra året før; Oscar II nektet sanksjon og statsrådene leverte inn sine avskjeds-søknader. Utfallet ble imidlertid et annet: I motsetning til forrige gang da Steenministeriet hadde blitt sittende, henvendte han seg nå til Høyreleder Emil Stang og ba ham danne regjering. Stang aksepterte og i begynnelsen av mai dannet han sitt andre ministerium.

I Venstres øyne hadde Høyre med dette falt Stortinget i ryggen og partiet møtte den nye regjeringen med mistillit. Denne mistillit ble ikke mindre da avisa Verdens Gang kunne avsløre at det hadde foregått mistenkelige beredskapstiltak i forbindelse med Stangs regjeringsutnevning. Ifølge avisa hadde fartøyer fra marinebasen i Horten, etter ordre fra kontreadmiral Johan Koren, blitt satt i beredskap for å beskytte arméens ammunisjonslagre ved Kristiania i frykt for opptøyer i hovedstaden. Koren hadde fått sine ordre fra kongen som også hadde

diskutert saken med kommanderende general Carl Georg With. Ledelsen i Forsvarsdepartementet var imidlertid ikke blitt varslet om tiltakene, noe som førte til en forsterket mistanke om at den militære ledelsen og kongen hadde gått bak ryggen på regjeringen. I Venstres øyne bekreftet episoden at lojaliteten hos ledende offiserer lå nærmere Stockholm og kongen, enn Kristiania og Stortinget.

Avsløringene la en kortvarig demper på unionsmotstandernes forsvarsvilje. De ville ikke være med å gi mer penger før omstendighetene omkring statsministerskiftet var klarlagt. Oppvasken førte til at admiral Korens karriere fikk en brå slutt. Fra å være en viktig premissleverandør for den forsvarssatsingen som var satt i gang gjennom sitt arbeid i Forsvarskommisjonen av 1891, falt han i unåde. Stortinget krevde hans avgang, og Stangministeriet bøyde seg klokkelig, selv om kongen satte seg imot.

Som følge av episoden sørget Stortingets venstreflertall for å redusere regjeringens forslag til forsvarsbudsjett med nærmere en million kroner. Men ikke alle Venstrerepresentanter stemte for reduksjonene. Christian Michelsen mente det ville være galt under de omstendighetene som hersket «at indlate sig paa noget, som kan bidrage til at svække os».²³ Også partifellen John Lund stemte imot, fordi han fant det inkonsekvent av Stortinget å ikke følge opp den forsvarssatsingen som var startet året før.²⁴ Deres ord falt imidlertid som stener til jorden. Behovet for å markere mistillit til den militære ledelsen og Stangministeriet var viktigere enn å fortsette den militære opptrappingen.

Men avsløringene fikk andre og viktigere politiske konsekvenser: Som følge av mistilliten til den unionsvennlige forsvarsledelsen vedtok Stortinget at militære kommandosaker ble lagt under konstitusjonell kontroll. Slike saker hadde tradisjonelt blitt avgjort av kongen alene etter råd fra armé eller marineledelsen eller disses stedlige representanter i Stockholm, de såkalte militære referentene. Venstreflertallet sørget derfor for å inndra disses lønninger. Dette var ingen stor besparelse, men først og fremst nok et signal om at

Stortinget ønsket å svekke båndene mellom kongen og generalene.

Mistanken om at kongen hadde brukt forsvaret som pressmiddel for å innsette mindretallsministeriet til Emil Stang, førte altså til at forsvarsbevilgningene for 1893 ble redusert. At reduksjonen kun var ment som en symbolsk reaksjon og ikke innevarslet noe brudd med partiets nye forsvarsprogram, kom fram i mai året etter da Stangministeriet fremmet forslag om å øke forsvarsbevilgningene med tre millioner kroner; to millioner til arméen og en million til marinen. Det meste av midlene til arméen skulle brukes til innkjøp av nye 6.5 mm Krag-Jørgensengevær. Pengene til marinen skulle brukes til bygging av en torpedojager.

Militærkomiteens venstreflertall sluttet opp om regjeringens forslag til arméen. Derimot gikk de, med unntak av John Utheim, inn for å halvere marinebevilgningen. Hans stemmegivning er interessant: Under budsjettdebatten i 1893 hadde han - sammen med Michael Prahl - vært den som hadde stått i spissen for å beskjære Stangministeriets forslag til militærbudsjett. Nå hadde han skiftet standpunkt: Riktignok så han de betenkeligheter som forelå både av økonomisk og politisk art til å støtte regjeringens forslag. Likevel ville han stemme for, for som han sa:

saadan som Forholdene nu engang er blandt Mennesker - ligger i dette, at vi saaledes efter Evne holder vor Rustning i Orden, netop et Folk, som staar midt oppe i en vidtrækkende Selvstendighetskamp, hvad der er tilfelle med os.²⁵

Utheims uttalelse kan stå som eksempel på det dilemma mange Venstrerepresentanter befant seg i: På den ene siden var de motstandere av et unionsforsvar i kongens hender. Men samtidig var den norske armé og marine det eneste pressmiddelet Norge hadde for å oppnå økt selvstendighet. Denne erkjennelsen var medvirkende til at alle Venstrerepresentantene stemte for at å bevilge litt over to millioner til arméen.

Nok en gang gikk altså arméen seirende ut av budsjettkampen. Det skulle tyde på at det gamle forsvarsscenarioet fortsatt hang ved; at det var arméen nasjonens trygghet berodde på. Vi kan imidlertid slå fast at det de siste årene hadde foregått en endring av partiets forsvarspolitik. Endringen var betinget av to ulike forhold. På den ene siden hadde begivenhetene i 1892 og -93 fått unionsmotstanderne i Venstre til å erkjenne at det var nødvendig å styrke den nasjonale kontrollen med forsvaret for å omgjøre det fra et middel i unionskongens hånd til å kve den norske folkeviljen til et middel for å hevde norsk vilje overfor Sverige. Denne erkjennelsen hadde ført til at flertallet i Venstre var i ferd med å dreie vekk fra å stemme mot forsvarsbevilgninger prinsipielt til å stemme for bevilgninger som styrket det nasjonale forsvaret.

Et slikt forsvar hadde Forsvarskommisjonen av 1891 streket opp basert på et helt nytt trusselbilde som ikke hadde noe med unionsstriden å gjøre. Den økende betydningen av skipsfart og fiskerier samt den militærteknologiske utvikling, hadde ført oppmerksomheten fra land- til kystforsvar, fra armé til marine. Ennå var ikke Venstre moden til å ta konsekvensen av det. Men det var like før.

Fra defensivt mål til offensivt middel

Da militærkomiteen startet behandlingen av regjeringens forslag til ekstraordinære forsvarsbevilgninger i april 1895 var konsulatstriden i ferd med å føre til en ny og alvorlig krise mellom unionspartnerne. Stortinget hadde sagt opp det konsulære fellesskap med virkning fra 1. januar og planla opprettelsen av et eget norsk konsulatvesen, uavhengig av hva Sverige måtte mene. I slutten av måneden hadde Emil Stang innlevert sin avskjedssøknad etter at partiet hadde lidd nederlag i valget høsten før. Ingen var villig til å danne regjering, og på svensk hold steg irritasjonen atter en gang over nordmennenes vrangvilje. I Riksdagen reiste det konservative Majoritetspartiet krav om en revisjon av Riksakten med forslag om å gi kongen absolutt veto i

grunnlovsspørsmål og at Stortinget ikke lenger skulle kunne bestemme over forsvars- og utenriksbudsjettene. 1. mars nedsatte den svenske regjeringen det såkalte *hemliga utskottet*, et spesielt riksdagsutvalg som trådte i kraft bare i krisesituasjoner, samtidig som krigskreditivene, de midlene regjeringen kunne disponere i tilfelle krig, ble fordoblet. I Norge begynte ryktene å svirre om at Sverige planla mobilisering, og i svenske aviser ble det åpent snakket om krig. For riktig å understreke alvoret ble den moderate utenriksministeren Carl Lewenhaupt erstattet med den mer militante og kompromissløse grev Ludvig Douglas fra Majoritetspartiet.

Med trusselen om militær intervensjon hengende over hodet fremmet Stangs ministerium den 19. april sitt forslag til ekstraordinære forsvarsbevilgninger på nærmere syv millioner kroner, fordelt likt på armé og marine. Den største posten på armébudsjettet var ytterligere innkjøp av Krag-Jørgensen-geværer, mens marinen skulle få tre millioner kroner til bygging av et panserskip av Sveatypen. Omsider så det ut til at kravet om å øke nybyggingsbudsjettet for marinen skulle bli tatt til følge. Tre dager før regjeringen la fram forslaget hadde Stortinget mottatt en adresse fra Norges Forsvarsforening med krav om «at der snarest maa blive gjort noget for at gjenreise vort forsømte Sjø- og Kystvern».²⁶ Adressen som var undertegnet av 5.725 «stemmeberettigede Borgere», var en gjentakelse av et krav som var sendt to år tidligere om at marinen måtte få mer penger til bygging av nye skip.

Forslaget om anskaffelse av panserskip var derfor ingen impulshandling utløst av den svenske sabelraslingen, slik det er blitt hevdet. Men trusslene skulle absolutt påvirke debatten i Stortinget. Allerede 4. april hadde Venstrerepresentanten Hans Rasmus Astrup etterlyst det ekstraordinære forsvarsbudsjettet: Den svenske motviljen mot eget norsk konsulatvesen og trusslene om intervensjon hadde fått ham til å erkjenne at forsvaret og særlig marinen måtte styrkes. Sverige hadde lenge rustet opp, og denne opprustningen måtte skyldes «noget i vor udenrigske Politik», hevdet han. Ifølge Astrup ville Sverige aldri

tillate Norge å føre en selvstendig utenrikspolitikk, noe som aldri kunne godtas:

Men vi maa faa klart for os to Ting, nemlig at Løsningen kan trække ud, og at imidlertid maa vort Forsvarsvæsen bringes paa Fode, saa sandt som vi vil opretholde paragraf 1 i vor Forfatning og saasandt vi ikke vil lege Blindebuk i vort Statsliv. Noget annet Middel til at betrygge vor Selvstændighed findes ikke - saaledes er nu en gang denne Verden, der er vor, og derfor er det at jeg venter paa det extraordinære Budgetforslag for Hær og Flaade.²⁷

Men Astrup advarsel kom for sent. Den 7.juni ga Stortinget etter for det svenske presset. I erkjennelsen av at forsvaret ikke ville ha noe å stille opp mot et svensk overfall hvis truslene ble satt ut i livet, vedtok et flertall å ta opp igjen konsulatspørsmålet med Sverige på fritt grunnlag. Til og med innbitte unionsmotstandere var overbevist om at valget sto mellom krig eller retrett. 24 Venstrerepresentanter var likevel urokkelige og stemte imot.

Astrup hadde hevdet at den svenske opprustningen hadde som formål å befeste stillingen som *primus inter pares* i unionen. Men det er vanskelig å finne belegg for at den forsvarssatsingen som Sverige hadde foretatt de siste årene hadde brodd mot Norge. Det er i hele tatt vanskelig å påstå at det hadde foregått en opprustning overhodet. Fra 1892 - 1894 hadde de svenske forsvarsbevilgningene riktignok økt med 3.4 millioner, men det meste hadde gått til arméens ordinære budsjett.

Var så de svenske truslene alvorlig ment? Blant de Venstrerepresentantene som stemte nei 7. juni var oppfatningen at Sverige aldri ville gripe til våpen. Hadde de rett? Uten tvil var det krefter i Sverige i kretsen rundt Majoritetspartiet som ville krig fordi de ønsket en tvangsrevisjon av Riksakten. Dette synet ble støttet også av den svenske kronprinsregenten som før Stortingsvalget i 1894 uttrykte ønske om framgang for Venstre for å bringe unionskrisen til et punkt som kunne gi påskudd til militær inngripen.²⁸ Kongen selv var mer

nølende. Han tok avstand fra sønnens krisemaksimering, men ga samtidig uttrykk for at om Venstre skulle sette unionen i fare var det hans plikt å gripe inn - ikke i form av en massiv invasjon men «blott en intervention eller execution för att hejda en ödesdiger antiunionell revolution» understreket han i sin redgjørelse til *hemliga utskottet* 21. mars 1895.²⁹ En slik intervensjon trengte heller ikke innebære bruk av svenske styrker. I en samtale med sine sønner og representanter fra regjeringen den 9. april ga han uttrykk for at det kunne skje ved hjelp av lojale norske tropper. Sverige trengte kun å mobilisere. Selv skulle han dra til Fredrikshald og møte den norske arméen og marsjere sammen med denne mot Kristiania.³⁰

I den svenske generalstaben lå planene klare. I 1893 hadde lederen Ernst von der Lancken utarbeidet en angrepsplan som følge av den tilspissede situasjonen i konsulatspørsmålet. Angrepet skulle være «ett politisk försvarskrig för unionens upprätthållane med vapenmakt» og formålet var å tvinge Norge til å godta en ny Riksakt for å styrke unionen.³¹ Planen gikk ut på å gjennomføre et raskt angrep mot Østlandet med en hovedstyrke mot Kongsvinger og Fetsund og to flankeangrep mot Fredrikshald helt i sør og over Ørje mot Fossum lenger nord for å besette områdene på østsiden av Glomma. Kombinert med dette skulle det foretas et angrep mot Stjørdal for å binde opp norske styrker nordenfjells. Den svenske flåten skulle blokere Kristianiafjorden for å avskjære forbindelen mellom Vest- og Østlandet.

Denne planen lå også til grunn for de forberedelser generalstaben utarbeidet under krisen våren 1895. Etter at *hemliga utskottet* den 25. mars ga Kongen fullmakt til å benytte militære maktmider overfor Norge - riktignok først etter at «alla fredlige medel till unionens bevarande blivit uttömda», utarbeidet generalstaben en nærmere konsentrerings- og oppmarsjplan.

De svenske truslene om militær inngripen er i ettertid blitt stående som det forsvarspolitiske vendepunktet blant de norske unionsmotstanderne. Fra å stemme ned eller redusere de foreslåtte ekstrabevilgningene, var det nå stor forståelse for å styrke forsvaret.³²

At noe var i ferd med å skje viste seg allerede da militærkomiteen la fram sin innstilling til ekstraordinære bevilgninger 22. juni. Den innholdt for første gang kun forslag for arméen, marinen var utelatt. Forslaget lød på snaue 3.4 millioner, det samme som regjeringen hadde gått inn for. En uke senere startet debatten i Stortinget, og i løpet av tre dager ble bevilgningen vedtatt med overveldende flertall. I pressen ble vedtaket tolket som en bekreftelse på at det ikke bare gjaldt å ha retten på sin side, man måtte også ha makt til å kunne hevde den.

«Venstre er af Begivenhederne blit belært om hvor Nødvendigt det er for et folk at ha sit Forsvar i Orden», konkluderte Dagbladet.³³

Først den 18. juli forelå innstilling til marinebudsjett. Årsaken til forsinkelsen var åpenbar: Regjeringens forslag på 3.5 millioner kroner var nå økt til nærmere 12. Under komiteens behandling av regjeringsproposisjonen var det blitt reist spørsmål om klokskapen i å plassere hele ekstrabevilgningen i ett stort panserskip slik det var foreslått: Det ville innebære en utsettelse av mange andre påtrengende forbedringer både når det gjaldt resten av flåten og kystforsvaret. Dessuten ville ett panserskip være for lite til å utføre de oppgaver slike skip var tiltenkt. Dette hadde også Forsvardepartementet påpekt. I proposisjonen hadde de derfor overveid å «foreslaa paabegyndt to Pantserfartøier av ovenomtalte Type, men har af finansielle Hensyn maattet blive staaende ved Forslag om Anskaffelse af et Pantserfartøi i Løbet av to Budgetterminer.»³⁴

Ni Venstrerepresentanter med tidligere statsminister Steen i spissen, sørget imidlertid for at det «finansielle Hensyn» ble eliminert. Den 20. juni fremmet de forslag om å oppta et innenlands lån på 12 millioner kroner «til yderligere Udvikling af vort Sjøforsvar ved Anskaffelse af Krigsskibe og Dækning af Indløb til vore større Byer.»³⁵ Dermed åpnet det seg en mulighet til å etterkomme ønsket om to panserskip, samtidig som det ble penger igjen til andre poster. Forslaget ble positivt mottatt i Venstrepressen:

Trænges disse Penge for at faa vort Forsvarsvæsen i Orden? Derom er der ikke Tvil paa nogen Hold. Heller ikke er der eller har der været Tvil om, at det gjælder, jo før, des bedre,

skrev Dagbladet.³⁶

I begynnelsen av juli henvendte militærkomiteens formann Peter Holst seg til Forsvarsdepartementet og ba det innhente råd for hvordan et slik beløp burde disponeres. Departementet la saken fram for Marinekommandoen som avleverte sin uttalelse 11. juli:

Kommandoen er med samtlige tilkaldte Soofficerer enig i at udtale, at den hurtigst mulige Påbegyndelse samtidigt af 2 Pantserskibe og 3 sogaaende Torpedobaade af 85 Tons Drægtighed ubetinget er at foretrække for Paabegyndelse af kuns ét Pantserskib.³⁷

Med forbehold om at Stortinget bifalt forslaget, sluttet flertallet i militærkomiteen seg til Marinekommandoens anbefaling, for som det het:

2 af de omhandlede Pantserbaade i Forening maa antages paa en nogenlunde betryggende Maade at kunne forsvare enten Kristianiafjordens ydre Basin eller Trondhjemsfjorden, hvilket et enkelt av disse Fartøier neppe antages at kunne gjøre, hvorhos Fartøierne kunne vedligeholde Forbindelsen imellom Øst- og Vestlandet ved at forjage blokerende Krydsere og mindre pantsrede Skipe.³⁸

På denne bakgrunn la militærkomiteen fram for Stortinget forslag om å bevilge åtte millioner til bygging av «2 Pantserfartøyer af den forbedrede Sveatypen», pluss nærmere fire millioner til bygging av tre torpedobåter, modernisering av eldre fartøyer, samt styrking av befestningene ved Trondheim, Bergen, Kristiansand og Tønsberg, til den totale sum av 11.925.400 kroner.³⁹

En uke senere vedtok Stortinget, med knapt flertall riktignok,

innstillingen i sin helhet sammen med forslaget om å oppta et innenlands lån på 12 millioner kroner. Forslaget om å styrke marinen med panserskip, som var blitt avvist som urealistisk så sent som i 1892, ble nå vedtatt mot Høyres (med unntak av fire) og Moderate Venstres stemmer.

Vedtaket utløste stor begeistring i Venstre, skriver Venstre-representanten Jacob Schøning i dagboken sin:

Ca. 20 venstremenn drog etter møtet i Boulevard, spiste og drakk champagne med skåler for fedrelandet, et enig venstre og Steen. Der var hos oss alle en dyp og inderlig glede. Nå ruster vi oss noen år fremover og så går vi til endelig oppgjør.⁴⁰

Men er det riktig å se ekstrabevilgningene sommeren 1895 som unionsmotstandernes forsvarspolitiske vendepunkt, slik eksempelvis Alf Kaartvedt gjør i bind I av *Norsk Utenrikspolitikks historie*? der han skriver at

Sparepolitikkerne og voldgiftsentusiastene i Venstre lot imidlertid også hæren forfalle frem til partiets forsvarspolitiske nyorientering etter den nasjonal ydmykelsen i 1895. Så sterk var frustrasjonen at Venstres forsvarspolitik da ble lagt om over natten.⁴¹

Var det den tilspissede konsulatstriden og de svenske truslene som fikk unionsmotstanderne til å innse at veien til nasjonal selvstendighet ikke lenger gikk gjennom nedrustning og forhandlinger, men derimot gjennom opprustning og konfrontasjon?

Når Kaartvedt hevder at det var Høyre og Emil Stang som hadde æren for at marinen ble gjenreist på begynnelsen av 90-tallet og at Venstre heller ikke gjorde noe for å bedre tilstanden for arméen fram til 1895, så glemmer han at det var Stortingets venstreflertall som sørget for at ekstrabevilgningene i 1892 og 1894 ble vedtatt. Selv om summene var lavere enn regjeringens forslag, er det likevel for drøyt å

påstå at det er et uttrykk for at man lot armé og marine «forfalle». «Sparepolitikerne og voldgiftsentusiastene» stemte riktignok imot, men deres gruppe var skrumpet så mye inn at de ikke lenger kunne blokkere for vedtaket. At partiet sørget for at forsvarsbudsjettet ble redusert i 1893, var et brudd med den strategi som var lagt opp året før, noe uttalelsene til Michelsen og Lund viser, og må forstås som en reaksjon på begivenhetene rundt innsettingen av Stangministeriet i mai samme år.

Kaartvedt glemmer dessuten og at det var Steens venstre-ministerium som sto fadder til mange av forslagene gjennom innstillingen til ekstraordinært forsvarsbudsjett i 1892 som i stor grad bygde på forslagene til Forsvarskommisjonen av 1891. Skiftet i Venstre kom allerede da som følge av den maktesløshet som spredde seg da kongen nektet å sanksjonere konsulatbevilgningen.

Det er særlig ett forhold ved bevilgningene i 1895 som underminerer påstandene om at de var betinget av de svenske militærtruslene: Dersom motivet var å bygge et forsvar som skulle avskrekke Sverige fra å angripe, hvorfor var det da marinen som ble prioritert? Alle visste at et svensk angrep ville komme over land. Hvilken motstand kunne panserskip og kystbefestninger yte mot et slikt angrep?. Ville det ikke vært mer naturlig å satse på arméen og bygge opp forsvarslinjer mot øst?

Hva var den strategiske begrunnelsen for å bruke over halvparten av pengene på to panserskip? Begrunnelsen fra fagmilitært hold var delvis av politisk og delvis teknisk art: Den norske marinen besto av små, foreldede skip mens alle moderne mariner satset på havgående panserskip. Slike skip var nødvendig om man skulle ha håp om å stanse et russisk angrep uansett om det kom østfra over Bottenvika eller nordfra gjennom Barentshavet, ble det hevdet.

Frykten for et russisk angrep mot Nord-Norge var ikke ny, men den økte utover på 1890-tallet som følge av Russlands fornyede interesse for nordområdene. Dette førte til at man i marinen også tenkte panserskip som del av det lokale kystforsvaret. Tore Prytz Dahl har

hevdet at Marinekommandoen kom til denne erkjennelse allerede i 1894. Mens den tidligere hadde lagt vekt på panserskipenes betydning for unionsforsvaret, var slike argumenter fraværende det året. «Det var nå pansrede fartøyers betydning for forsvaret av vår egen kyst som ble sterkt fremhevet,» hevder han.⁴²

Hvordan rimte så panserskip med Venstres program? Det mest framtrædende ved partiets forsvarspolitik fram til 1895 hadde vært dens defensive karakter. Først og fremst gjaldt det å få nasjonal og konstitusjonell kontroll over forsvaret innenfor unionen. Men i denne holdningen lå også kimen til en mer offensiv strategi: Et nasjonalt forsvar kunne også brukes som brekkstang til å komme ut av den.

Dette synet ble målbåret av Astrup under debatten om ekstraordinære bevilgninger til arméen 1. juli:

At vi her i salen dokumenterer vor rett i velformulerede og samlende Udtalelser, har absolut vist sig ikke at føre til Maalet. Vil vi Selvstændigheden og vil vi Freden og med den vort Lands fortgaaende Udvikling, da har vi ubønhørlig - efter min Mening da - at ordne vort Forsvarsvæsen, og det ikke eftersom vi skulde kunne ønske det, men efter det Krav, som Forsvaret paabyder.⁴³

Disse tankene vant også oppslutning blant partiets fremste fredspolitikere. John Lund forklarte sitt standpunkt slik:

De virkelige Fredsvenner, de Fredsvenner, som jeg hører til, er alle enige med Forsvarsvenerne deri, at vi endnu en Tid maa ruste os for at forsvare os mod Overfald.⁴⁴

Om Venstres støtte til armebevilgningene ikke representerte noe brudd med tidligere politikk, var forslaget om å bruke åtte millioner til innkjøp av panserskip derimot noe nytt. Tradisjonelt hadde partiet neglisjert marinen i forhold til arméen. Skiftet ble symbolisert ved at tidligere forsvarsminister Holst som under debatten i 1892 hadde lovet

Stortinget at panserskip aldri ville komme på tale, i 1895 gikk varmt inn for det.

Kun til innvortes bruk?

Det er blitt hevdet at unionsmotstandernes taktikk etter 7. juni besto i å berede grunnen til et nytt oppgjør. Før det skjedde måtte nasjonen imidlertid være mentalt parat, politisk og militært.⁴⁵ Den politiske forberedelsen besto i å holde oppe den nasjonale fanen gjennom en konsekvent selvstendighetspolitikk. På den måten skulle oppgjøret ha den nødvendige støtte i folket når tiden var moden. Militært sett skulle arméen og marinen få de midler som måtte til for å avskrekke Sverige fra militær inngripen.

Men var det utelukkende tanker om unionsoppløsning som lå bak ekstrabevilgningene fra 1895?

For å besvare dette vil jeg ta for meg hva de videre ekstraordinære forsvarsbevilgningene gikk med til. Jeg vil samtidig se om det fantes ulike oppfatninger om tiltakene blant politikere og fagmilitære og hvilken betydning opprustningen fikk i den videre unionskampen.

For å kunne fungere i en sikkerhetspolitisk sammenheng, må forsvaret ha en krigsavvergende evne. Det må gjennom ulike tiltak overbevise en potensiell fiende om at det ikke lønner seg å angripe. Men om dette ikke fører fram, må de militære være i stand til å yte rask og effektiv motstand.

I de første årene etter 1895 er tiltak konkret rettet mot Sverige vanskelig å få øye på, i det minste når det gjelder våpeninvesteringer. Nå var konflikten mellom Norge og Sverige noe spesiell i og med at landene var forent i en union. En norsk opprustning med tydelig brodd mot Sverige ville støte på store problemer. Selv om Norge hadde konstitusjonell rett til å styre sitt eget forsvarsvesen, var det grenser for hva Sverige kunne akseptere av tiltak rettet mot seg selv. I forbindelse med krisen i 1895 hadde det vært reist svenske krav om kontroll over de norske forsvarsbevilgningene. Kongen kunne dessuten

benytte sin vetorett til ikke å godkjenne forsvarsbudsjettet, på samme måte som han hadde nektet å signere bevilgningen til opprettelse av eget norsk konsulatvesen tidligere, selv om en slik rett konstitusjonelt sett var omdiskutert. Og over det hele hang trusselen om militær intervensjon. Unionsmotstanderne måtte derfor vise forsiktighet i det videre forsvarsarbeidet. Dette ga seg uttrykk i at de politiske overtonene i lang tid var fraværende i forsvarsdebatten og at forslagene til ekstabevilgninger de neste to årene gikk gjennom i Stortinget uten debatt. Dette fraværet er samtidig et uttrykk for den politiske strategien som Venstre staket ut i den videre unionsstriden. Den skulle preges av standhaftighet - ikke pågåenhet.

Men under den forsvarspolitiske tausheten ble forsvarets oppmerksomhet gradvis rettet mot østgrensen. Et signal kom allerede høsten 1895: Den 5.oktober kunne avisen *Værg dit Land* melde at:

Den 20.de September 1895 er en Merkedag i den norske Hærs Historie. Paa denne dag udgik der nemlig en Ordre om, at en del af den norske Hær skulde Mobiliseres midt i den dybeste Fred.

Ved siden av å trene mannskaper og utstyr har militærøvelser også en sikkerhetspolitisk misjon. Valg av øvelsesområde og treningsscenarie forteller noe om hva slags trusselbilde man opererer ut fra og hvor alvorlig man oppfatter denne trusselen. En øvelse kan derfor også ha som formål å virke dempende på en potensiell fiendes lyst til å angripe.

At militærøvelsen høsten 1895 ble lagt til østsiden av Kristianiafjorden var derfor neppe noen tilfeldighet. Selv om den gikk ut på å motstå en fiendtlig landgang i Moss med videre utfall mot Kristiania, var det tydelig at nye tanker begynte å gjøre seg gjeldende også i generalstaben. Det eksisterte med andre ord en tilsynelatende harmoni mellom Hagerups Høyreministerium og Stortingets Venstre flertall i forsvarsspørsmål i disse to årene. Jacob Worm-Müller har hevdet at Venstre brukte tiden til å konsolidere seg og forberede valget i 1897, da unionskampen igjen skulle bli partiets store

merkesak.⁴⁶ Det er i denne sammenheng en må se partiets beslutning om også å sette stemmerettsreformen opp på valgprogrammet: Skulle den nasjonale kampen lykkes måtte partiet ha solid støtte i folket. Det kunne bare oppnås ved å gi flere stemmerett. På partiprogrammet sto også de gamle kravene om egen utenriksminister og eget konsulatvesen.

Venstre vant da også en ovebevisende seier ved valget høsten 1897, og økte sin representasjon på Stortinget med 20 mandater til 79, mens Høyre og Moderate gikk tilsvarende tilbake. Hagerups regjering gikk av og Johannes Steen dannet sitt andre rene Venstreministerium.

Men regjeringsskiftet førte ikke til noen umiddelbar radikaliseringspolitikk. Rett etter at Steen tiltrådte som statsminister i januar 1898, avsluttet unionskomiteen av 1895 sitt arbeid uten å komme fram til en felles erklæring. Isteden leverte den fire ulike fraksjonsinnstillinger, to norske og to svenske. De svenske fraksjonene krevde begge full revisjon av Riksakten, blant annet gjentok de kravet fra 1895 om at kongen skulle ha full kontroll over det norske forsvaret. Det kunne ingen av de norske fraksjonene akseptere. I erkjennelse av at det dermed ikke var grunnlag for å fortsette forhandlingene, besluttet statsminister Steen å la saken i bero. Tiden var åpenbart ennå ikke moden til en ny offensiv i konsulatsaken. Det gjensto fortsatt mye før forsvaret ville ha den ønskede avskrekkingseffekt. Noe av dette var regjeringen innstilt på å rette opp allerede samme år.

Ifølge Forsvarsdepartementets beregninger som ble lagt fram for Stortinget den 17. mai 1898, ville det ennå koste 16 millioner å rette opp de manglene som gjennomgangen av forsvaret fra 1892 hadde påpekt. Til tross for at mye var gjort, gjensto det store løft, ikke minst for marinen. Regjeringen presiserte at 16 millioner var for mye på et år. Det viktigste var å få politisk aksept for den planen som lå til grunn for forslagene. Forslaget lød derfor på 9.2 millioner kroner; 5.4 millioner til arméen og 3.8 millioner til marinen. Av marinens midler skulle 2.5 millioner gå med til å starte bygging av to nye panserskip av samme type som Stortinget hadde bevilget penger til i 1895. Disse skipene var

nå kostnadsberegnet til 9.5 millioner kroner, slik at man måtte belage seg på å bevilge syv millioner neste år.⁴⁷

Regjeringens forslag møtte imidlertid motstand hos partiets fredsvenner. 22 medlemmer av Venstres stortingsgruppe oppfordret regjeringen om ikke å «fråmsette Forslag om ekstraordinære Militærbevilgninger og deraf følgende Rustningslaan i saadan udstrækning som her har været antydet».⁴⁸ Underskriverne fryktet blant annet at det ville «ægge «Broderfolket» til modsvarende Forholdsregler» og at rustningskappløpet dermed ville fortsette.

Partiets representanter i militærkomiteen sluttet imidlertid opp om proposisjonen, for som de sa; å skaffe landet en armé og marine «som er saavidt stærk, at nationen med berettiget haab om held kan se et fiendtligt anfald i møde.»⁴⁹. Mindretallet fra Høyre mente at 16 millioner kroner var for mye, ikke minst fordi det forutsatte at staten måtte ta opp nye lån.

I den påfølgende stortingsdebatten understreket forsvarsminister Holst at 16 millioner, hvorav 9.3 skulle bevilges for inneværende år, ville være nok til å rette opp de manglene som var blitt påpekt:

Nu er det Meningen, at vi skulde have ialdfald en foreløbig Afslutning, saaledes at der i den nærmeste Fremtid ikke skulde blive Tale om ekstraordinære Budgetter i den forstand, som disse har været, ekstraordinære Budgetter, som med Rimelighed skulde kunde begrunde og nødvendiggjøre Optagelse af Statslån.⁵⁰

Holsts forsikring var likevel ikke nok til å berolige Høyres Emil Stang: «Jeg er bange for, at det vil gaa som med andre Forestillinger, at der kommer en ugjenkaldelig sidste Gang, og senere faar man efter manges Begjæring endnu en ekstraordinær Forestilling», mente han.⁵¹ Den tidligere statsministeren ville derfor stemme mot flere panserskip. Men det lå også et annet motiv bak. Når valget sto mellom å bevilge til armé eller marine, så var det etter Stangs mening riktig å prioritere arméen:

Det er paa den og bliver dog paa den, Fædrelandets Skjæbne i det store og hele kommer til at bero. Hvis Fædrelandets Skjæbne kommer til at bero paa Vaaben, saa kommer Marinen mere til at blive et Hjælpevaaben.⁵²

Om det var økonomiske hensyn som lå bak Stangs uvilje mot nye panserskip eller om det var unionsforsvarets vé og vel som fikk ham til å prioritere arméen, skal her være usagt. Det interessante er at uttalelsen hans avslørte at man i Venstre holdt fast ved den forsvarsplanen Forsvarskommisjonen i sin tid hadde lansert og som ikke hadde hatt Sverige i tankene. I et tilsvaer ga nemlig Wollert Konow uttrykk for at det var marinen som måtte styrkes:

Det er det samme i Hr. Stangs Udtalelser, naar han sagde at det er og bliver Hæren, hvorpaa Fædrelandets Skjæbne kommer til at bero. Nei, for meg staar det saa, at det er Flaaden hvorpaa Fædrelandets Skjæbne til syvende og sidst kommer til at bero. Hvis vi ikke kan skaffe os den nødvendige Tilførsel, hvis vi ikke kan skaffe vore Skibe Tilflugt i vore Havne til Indførsel af alle de Ting som vi er nødsaget til at føre ind her til Landet for at kunde eksistere, da er Norge lammet, ødelagt, kuert. Hvis vi ikke har en Flaade stærk nok, der kan holde vore havne aabne, saa kan vi ikke føre Krig, ikke forsvare os.⁵³

Tre år etter at partiet hadde utpekt Sverige som hovedfiende mente man i Venstre fremdeles det var marinen og kystforsvaret som måtte styrkes. Fremdeles var det, med ett lite unntak som jeg snart skal komme tilbake til, ikke noe i forslagene til ekstraordinære forsvarsbevilgninger som tydet på at man hadde tatt konsekvensen av det nye trusselbildet.

Den 14. juni ble militærkomiteens forslag til bygging av ytterligere to panserskip vedtatt med 74 mot 35 stemmer. Det betydde at regjeringen hadde overvunnet motstanden i sitt eget parti mot fortsatt opprustning. De øvrige forslagene ble enstemmig vedtatt.

Året etter bevilget et enstemmig Storting 8.2 millioner kroner til å fullføre skipene. Selv om marinen ved senere anledninger mottok ekstrabevilgninger og mange poster ble overført til det ordinære budsjettet med den følge at det økte med 25 prosent, er det riktig å si at 1899-bevilgningen markerte slutten på et program som revolusjonerte den norske marinen. I løpet av fem år, fra 1894 til 1899 var det bevilget over 20 millioner kroner til nybygging. Ved århundreskiftet hadde Norge en flåte bestående av fire panserskip, fire monitorer, tre kanonbåter av 1. klasse, åtte kanonbåter av 2. klasse, en jager, ti torpedobåter av 1. klasse, 19 av 2. klasse og en av 3. klasse.⁵⁴

Hva skyldes så prioriteringen av marinen? Var det virkelig så at man i Venstre så for seg en langvarig beleiring av en konkurrerende handelspartner som det mest sannsynlige krigsscenario, eller spilte andre forhold også inn?

Som jeg tidligere har påvist var ikke Norge alene om å bruke millioner på nye skip i perioden: Nytt panser, raskere skip, mer presise og lengreskytende kanoner tvang fram en flåtebygging her som ellers i Europa. Startskuddet til marineopprustningen i Norge gikk lenge før krisen i 1895, og den ble begrunnet ut fra et helt annet scenario enn svenske trusler. Jeg vil våge den påstanden at de store bevilgningene til marinen ville kommet uansett utviklingen i konsulatsaken. Spørsmålet om panserskip ble både fra politisk og fagmilitært hold begrunnet ut fra at vi måtte følge med utviklingen. At den ble forsterket og aksellerert på grunn av krisen i 1895, er likevel uomtvistelig.

Jeg har tidligere nevnt at opprustning også kan være påvirket av militaristiske holdninger. Militarismen var en ideologisk overbygning som skulle legitimere statenes stadige økende forsvarsbudsjetter. Derfor søkte dens tilhengere å spre sine idealer om disiplin og offervilje, heltemot og tapper død til det sivile samfunnet. Militarismen sto sterkt særlig i Tyskland og England. Men den hadde sine tilhengere også her i landet. Forslaget fra 1896 om å innføre militærøvelser i de høyere skolene, må sees som uttrykk for det. Forslaget ble riktignok forkastet av Stortinget, men at det i det hele tatt ble reist forteller noe om tidens ånd.

Militaristiske holdninger kom særlig til uttrykk blant medlemmene av Norges Forsvarsforening. Foreningens avis *Værg dit Land* hadde i hvert nummer oppbyggelige skildringer fra krigsskueplasser. Et typiske eksempel kom fram i artikkelen til kaptein og sekretær i foreningen, Henrik August Angell, om den fransk-tyske krig. Etter skildringen av et mislykket fransk motangrep på de prøyssiske troppene som endte i blodbad, fortsetter han:

Og nu vil man vel spørge: til hvad Nytte dog at ode saa mange Menneskeliv, at kaste dem bort, er Vaabenæren saa mægen verd? Ja, den er, vil jeg svare, Vaabenæren er ogsaa Folkeæren. Det Folk der lider Nederlaget uden tapper Vaabendaad, det har ikke alene Skaden, men ogsaa Skjændselen over sig.⁵⁵

Norges Forsvarsforening ble stiftet i 1886. Gjennom foredrag og møtevirksomhet, opprop og adresser til Stortinget og ikke minst gjennom avisen *Værg dit Land* arbeidet foreningen for å vinne oppslutning for forsvarssaken og bekjempe det de kalte fredsbevegelsens forsvarsnihilisme. Det interessante er at Norsk Forsvarsforening favnet både unionstilhengere og -motstandere. Eksempelvis hadde statsminister Steen vært formann i Stavanger forsvarsforening, og Venstrehistorikeren Ernst Sars hadde i sin tid kastet glans over stiftelsesmøtet i Kristiania. Men oppfatningene i partiet var delte; mens Johan Sverdrup hilste foreningen «velkommen både som medarbeider og velkommen som motstander»⁵⁶, mente Bjørnstjerne Bjørnson at foreningen var basert på russerfrykt og militarisme.

Håkon Bjørnøy hevder i sin hovedfagsoppgave at foreningen ble dominert av høyresympatiserende offiserer som så Russland som den store fienden og forsvaret av unionen som det viktigste mål.⁵⁷ Andre har hevdet at foreningen også støttet opp om Venstres forsvarspolitiske program, og underbygger det blant annet med at ledende venstre-offiserer som Hans Vilhelm Keilhau, Håkon Ditlev Lowzow og

Christian Sparre hadde sentrale verv i foreningen.

Med en medlemskare som sognet til hver sin unionspolitiske leir, var det naturlig at Forsvarsforeningen la mest vekt på det som samlet og unngikk det som kunne sprengte den i stykker. Det både Høyre- og Venstremedlemmene kunne enes om var å bekjempe fredsbevegelsens tro på internasjonal voldgift og nedrustning, og kjempe for gjenreisning av det nasjonale forsvaret. En leder i Værg dit Land i januar 1898 gir kanskje det beste uttrykk for foreningens unionspolitiske balansegang: Den tok for seg hva som ennå gjensto for å bringe forsvaret på fote - av

hvad vi maa have selv inden den loyaleste og bedst ordnede Union. Folkets Ære som det sande Vel kræver, at vi ikke til nogen Tid lader os forsvare af Svenskerne. Vi kræver jo fuld og hel Ligestillhed - altsaa et norsk Værn, som i alle Maader er lige saa godt som Broderrigets og ligsaa godt norsk, som hint er godt svensk.

Det vil være for drøyt å påstå at Angell og andres dyrking av militært heltemot hadde avgjørende innvirkning på forsvarsdebatten. Men artiklene i Værg dit Land og andre steder forteller noe om den status militarismen hadde blant Forsvarsforeningens medlemmer. Sett på bakgrunn av den innflytelse foreningen fikk, som premissleverandør og pådriver for opprustningen, kan vi heller ikke utelukke at militaristiske holdninger indirekte gjorde seg gjeldende. Det er iallefall vanskelig å se bort fra at marinebevilgningene var påvirket av den status panserskip hadde i opinionen, ikke minst takket være Norges Forsvarsforening. Tidens marinedyrkelse var ifølge Alfred Vagts et typisk uttrykk for militarisme: Panserflåtene hadde andre formål ut over de rent strategiske. De skulle også tjene som nasjonale statussymboler.

Marinedyrkelsen som i England gikk under begrepet *navalism* og i Tyskland *Marinismus*, så slagskipene som det fremste våpenet i kampen om kontroll på verdenshavene. Under press fra sterke interessegrupper som britiske *Navy League* og tyske *Flottenverein* ble

det bevilget store summer til marinen. Mellom 1890 og 1910 brukte England 26.6 millioner pund og Tyskland 16 millioner pund på sine respektive flåter.⁵⁸

Her hjemme spilte Norges Forsvarsforening samme rolle. Gjennom foredrag og artikler stilte foreningen seg i spissen for kampanjen for økte marinebevilgninger. I 1889 holdt kommandør Johan Koren et foredrag på foreningens fellesmøte i Kristiania som senere ble trykket og utgitt som pamflett der han advarte mot den dårlige tilstanden flåten befant seg i: Den mest sannsynlige trusselen kom fra Russland, som i tilfelle krig ville forsøke å sette en invasjonsarmé over Østersjøen til Sverige. For å møte et slikt angrep måtte marinen styrkes, hevdet Koren.

Samme år utga Kristiana krets av Forsvarsforeningen brosjyren «*Om et kraftigt og tidsmæssig Krigsskibs Betydning for vort Forsvar*» av premierløytnant F. Johannsen. Den innholdt de samme synspunkter som kommandør Koren hadde kommet med, men understreket enda sterkere hvor viktig panserskip var som bidrag til unionsforsvaret.

To år senere tok foreningen initiativ til å få nedsatt Forsvarskommisjonen og dekket selv utgiftene til utredningen. Under de påfølgende forsvarsdebattene drev foreningen en aktiv lobbyvirksomhet for å øke bevilgningene til marinen. I 1893 sendte foreningen adresse til Stortinget med bønn om at kystforsvaret ble tilgodesett med midler. Det samme gjentok seg to år senere da adressen samlet nesten 6.000 underskrifter.

Et pikant uttrykk for denne marinedyrkelsen var den innsamling norske kvinner sto bak til innkjøp av «damenes krigsskib». Etter initiativ fra Kristiania krets av Norges Forsvarsforening ble det i 1889 dannet en rekke lokale kvinnelag som skulle samle inn pengene. Allerede etter ett år var det samlet inn 300.000 kroner. Totalt kom det inn 600.000 kroner, som i 1896 resulterte i overrekkelsen av torpedodivisjonsbåten Valkyrjen.⁵⁹

I dette perspektiv kan det reises berettiget tvil om motivet bak

marinesatsingen gjennom 1890-tallet. Det er som jeg har påpekt vanskelig å finne en rasjonell militærstrategisk forklaring på at det ble satset på kystbefestninger og marine, og ikke grensefestninger og armé. Men det var kanskje slike tanker som lå bak Venstrepolitikernes taktikk fram til 1899. Ved å slutte seg til Forsvarskommisjonens forslag unngikk de å provosere sin unionspartner for mye, samtidig som marinesatsingen styrket den nasjonale selvfølelsen og derigjennom enigheten om oppgjøret med Sverige som partiet mente var forutsetning for å utfordre unionspartneren på nytt.

Innledningsvis påpekte jeg at det er vanlig å hevde at opprustningen startet i 1895 etter retretten i konsulatsaken. Men ut fra de konklusjoner jeg har trukket av de bevilgninger som ble vedtatt og begrunnelser som ble gitt, kan det være like riktig å sette dette skillet til 1892. Fra da av og fram til 1898/99 var det ett trusselbilde som var det bestemmende; et angrep rettet mot Norge

fra Soen under Form af en almindelig Blokade med Brandskatning af Byer, Ødelæggelse eller Opbringelse af Handelsskibe og af vor Kyst- og Fisker-flaade.⁶⁰

Det var denne oppfatningen som lå til grunn for de fleste av de millionene som ble bevilget og som skaffet landet en moderne flåte. Til tross for begivenhetene i 1895 bar den militære satsingen fortsatt preg av dette scenariet. Fram til 1899 gikk storparten av ekstrabevilgningene til marinen. Men fra da av var det slutt, et annet trusselbilde hadde overtatt.

Del II

Jeg vil i denne delen behandle forsvarspolitikken i årene 1899-1903 og se i hvilken grad den hadde sammenheng med utviklingen i konsulat-saken. Jeg vil i først rekke konsentrere meg om bakgrunnen for nedsettelsen av *Befestningskomiteen af 1899*, og innsettelsen av Georg Stang som ny forsvarsminister i 1900, hvilken rolle han kom til å spille i de videre forsvarsforberedelser, og hva som førte til hans fall.

Ny krigsfrykt

Som tidligere nevnt var det i forslaget til ekstraordinære bevilgninger for 1898 en liten sum som varslet brudd med det rådende trusselbildet: I post 15 var det foreslått 70.000 kroner til såkalte «passagere befæstninger». Noen nærmere beskrivelse av hvor disse befestningene skulle ligge var ikke angitt annet enn at de skulle sperre «de viktigste Tilgange på Landsiden» på østsiden av Kristianiafjorden ved Drøbak.⁶¹ Departementet understreket samtidig at det var et gammelt forslag man hadde tørket støvet av; det var Befæstningskommisjonen av 1876 som i sin tid hadde reist det - uten at det den gang hadde blitt tatt til følge. Man skyndte seg også å understreke at

*der selvfølgelig ikke er Spørgsmaal om Anlæg af egentlige permanente Befæstninger, men alene om enkelte Anlæg, nærmest beregnende paa at tjene som Støtte for Feltarmeen.*⁶²

Forklaringen på denne forsiktigheten var åpenbar: De «passagere befæstninger» skulle ifølge kommisjonen av 1876 sikre jernbaneovergangen over Glomma ved Fossum for å stanse en eventuell framrykning østfra - med andre ord fra unionspartnerens territorium.

Post 15 var altså rettet mot Sverige, og regjeringen fryktet at forslaget skulle virke provoserende.

Taktikken lyktes også i første omgang ved at proposisjonen passerte statsråd i mai uten konglige innsigelser. Men i slutten av desember 1898 var kongens tone en annen: Nyttårsaften rapporterte lederen for statsministeravdelingen i Stockholm, Otto Blehr, til statsminister Steen at kongen dagen i forveien hadde vært rasende og kommet med voldsomme utfall mot Norge. Utbruddet skyldtes at han nettopp «havde faaet Underretning om at man i Norge paatænkte at bygge Skandser eller Brohoveder paa Østsiden af Glommen ved Fetsund, Sarpsborg og et tredie Sted».⁶³ Ifølge informasjonen kongen hadde mottatt var planen allerede ferdig og arbeidene skulle starte til våren. Kongen hadde videre meddelt Blehr at opplysningene hadde vakt stor oppstandelse i den svenske regjering og at han nok skulle sørge for at festningene aldri ble bygget.

«Vi opplyste om Bevilgningen af kr. 70.000, og at det vel var derom Sagen dreide sig. Men derved var han ikke tilfreds», avsluttet Blehr brevet.

Det hadde kongen for så vidt god grunn til. For det dreide seg om mer enn å sikre en enkelt jernbaneovergang, slik det var gitt inntrykk av. Etter initiativ fra Forsvarsdepartementet hadde ingeniørvåpenet i løpet av høsten foretatt befaringer langs Glomma fra Kongsvinger i nord til Sarpsborg i sør for å finne egnede steder for nye befestningsanlegg. Tre steder pekte seg ut; Fetsund, Langnes (Fossum) og Sarpsborg.

Det dreide seg heller ikke bare om 70.000 kroner. I proposisjonen var det også en bevilgning på 270.000 kroner til innkjøp av nytt hurtigskytende artilleri til de nye anleggene.⁶⁴ Oppsiktsvekkende var det også at anleggene skulle bemannes av landstormavdelinger og ikke linjen. Det var med andre ord de eldste styrkene og de som ikke sto under kongens kommando som skulle betjene de nye befestningene. Det var neppe tilfeldig og bekrefter at regjeringens tiltak hadde et spesielt formål: Om befestningene skulle tjene sin hensikt - å stanse en

svensk fremrykning - måtte man kunne stole ett hundre prosent på at offiserer og mannskap adlød Stortingets og ikke kongens ordre.

At dette bare var opptakten til en ny forsvarsplan ble åpenbart året etter da Forsvarsdepartementet i bilag til proposisjon om ekstraordinære bevilgninger for 1899 meddelte at det var nedsatt en komité «til Bearbeidelse af Spørgsmaalet om Sikring af Landtilgangene til Hovedstaden».⁶⁵

Opprinnelig hadde departementet tenkt at spørsmålet skulle utredes av Armékommandoen i generalstaben. Men da armékommandoen reserverte seg, henvendte departementet seg istedet til sjefen for 2. Akershusbrigade og kommandant på Akershus, generalmajor Johan Georg Mellbye, medlem av generalstaben oberstløytnant Just Kristian Bing Ebbesen og artillerikaptein Georg Stang med spørsmål om de ville ta på seg oppdraget. De to første offiserene var kjente militære størrelser, den siste et nokså ubeskrevet blad. Riktignok hadde Georg Stang bemerket seg som en dyktig artillerist: Etter utdanning ved Krigsskolen og den Militære Høgskole hadde han videreutdannet seg til kanonkontrollør i Stockholm. Våren 1898 hadde han mottatt statens krigsstipend til den spansk-amerikanske krigen som var under oppseiling. I juli 1898 deltok han i det amerikanske felttoget mot Cuba og var blant annet vitne til hvordan de spanske kystbatteriene maktet å holde stand mot den overmektige amerikanske flåten ved Santiago de Cuba.

Stang var dessuten medlem av en nylig nedsatt komité som skulle utrede anskaffelse av nye hurtigskytende kanoner til feltartilleriet. Men det var trolig mer enn faglige kvalifikasjoner som brakte Georg Stangs navn på bane da befestningskomiteen skulle nedsettes. Han var et kjent navn i Venstrekretser. Faren hadde vært medlem av statsrådsavdelingen i Stockholm, og selv var han omgangsvenn med Sigurd Ibsen.

Utnevnelsen av Stang må forstås som et ønske fra regjeringen om å ha en politisk motvekt til de andre komitemedlemmene, Mellbye og Ebbesen, som begge ble regnet som unionsvennlige og høyreorienterte.

Det var med andre ord ikke bare fagmilitære men også partipolitiske

motiver bak nedsettelsen og sammensetningen av Befestningskomiteen i april 1899. Var det så et tiltak for å forberede et nytt framstøt i konsulatsaken, eller kan det tenkes andre årsaker til at initiativet kom akkurat da?

Mye kan tyde på det: Samtidig som konsulatforhandlingene kjørte seg fast i 1898, seilte en annen krise opp mellom de to unionspartnerne: Den såkalte flaggsaken: Striden om å få fjernet unionsmerket i det norske handelsflagget hadde pågått i flere år. Stortinget hadde to ganger tidligere vedtatt å få det fjernet, men begge ganger hadde kongen nektet sanksjon. I november 1898 ble forslaget vedtatt for tredje gang, og dermed var vedtaket - etter Grunnlovens bestemmelser - gyldig. Kong Oscar protesterte imidlertid heftig: Etter hans syn ville det rene flagget være «et splittelsens og ikke et samlingens Mærke,» skrev han til Steen.⁶⁶

I den svenske hovedstaden var reaksjonene på Stortingsvedtaket voldsomme: «Stemningen herinde er for Tiden meget skarp mod Norge,» rapporterte Blehr i november; «de faa Blade, som tidligere har staaet paa vor Side, synes at ville benytte Flagloven som Paaskud til Svingning.»⁶⁷

Et annet forhold forsterket de norske bekymringene ytterligere: Ved juletider ble kong Oscar syk og kronprins Gustaf tok over i hans sted.⁶⁸ Kronprinsregenten ble ansett som mindre medgjørlig enn faren. Det var kjent at han støttet utenriksminister Douglas' harde linje.

Den 19. januar 1899 meldte Blehr bekymret hjem til statsminister Steen

at det kunde da blive overladt til Kronprindsen at træffe adskillelige ganske viktige Afgjørelser under sit Regentskab. Jeg har en stærk Mistanke om, at saadanne Planer er igjære, og skulde de søkes realiseret, vil vi kunde faa Krise naarsom helst.»⁶⁹

Planene Blehr siktet til var trolig det forsøket som ble satt i verk av kronprinsregenten og utenriksminister Douglas på nyåret 1899 for å

tukte nordmennene ved hjelp av Sveriges allierte, Tyskland og Østerrike-Ungarn.

Bekymringsfullt var også den voldsomme forsvarssatsingen som ble innledet samme vinter med Majoritetspartiet i spissen. I januar 1899 ble det reist forslag om å bevilge 13.2 millioner kroner til bygging av tre nye panserskip. Muligheten for at forslaget skulle få flertall var imidlertid ikke stor, siden Riksdagen var dominert av krefter som tradisjonelt var mot store offentlige utgifter. I midten av mars avviste de et forslag fra forsvarsminister Axel Rappe om omorganisering av arméen som blant annet ville ført til en betydelig utvidelse av verneplikstiden. Til behandling lå også et forslag om midler til en forsøksmobilisering, men utsiktene til at dette skulle lide samme skjebne som vernepliktsreformen var stor. I protest mot Riksdagens manglende vilje til å gjøre noe med forsvaret, gikk forsvarsminister Rappe av i slutten av mars. Han begrunnet avgangen med å vise til den norske opprustningen: Ifølge Rappe foregikk den med «feberaktig iver» og Sverige ville sakke akterut i forhold til nabolandet om ikke en ny hærordning ble vedtatt.⁷⁰

Rabalder ble det også da det ble kjent at svenske offiserer var blitt nektet adgang til høstens norske våpenøvelser. Dagens Nyheter kunne i april avsløre at kronprinsregenten hadde tatt saken opp direkte med forsvarsminister Holst under sitt opphold i Kristiania. Holst skulle da ha sagt at det var den politiske situasjonen som gjorde avslaget nødvendig.⁷¹

Ytterligere to militære saker som kom opp våren 1899 understreket det spente forholdet mellom unionspartnerne: Den første gjaldt revidering av den såkalte fireskipsregelen som forbød mer enn fire fremmede marinefartøyer å ankre opp i norske krigshavner samtidig. Forsvarsdepartementet ønsket å innskjerpe bestemmelsen til også å gjelde svenske fartøyer, noe kongen ga klart uttrykk for at han ikke ville akseptere.

Den andre saken gjaldt forslaget til omorganisering av forsvarets øverste ledelse. I 1896 hadde Stortinget bedt regjeringen utarbeide nye

forskrifter for behandling av militære kommandosaker, og forslag til en ny organisering av forholdet mellom armé- og marinekommandoene og Forsvarsdepartementet. Bak henstillingen lå Stortingets ønske om å styrke den politiske kontrollen med forsvarssaker, og var en fortsettelse av den prosessen Venstrerepresentanten Prahl hadde satt i gang i 1893 da han foreslo at kommandosaker skulle foredras i statsråd og ikke for kongen direkte.

Forslaget som regjeringen la fram i mars innebar at armé og marinekommandoene ble integrert i Forsvarsdepartementet. De skulle ledes av henholdsvis en kommanderende general og en kommanderende admiral underlagt forsvarsministeren. Utenfor departementet skulle det opprettes en general- og en admiralstab. I og med at generalstaben ikke lenger skulle ledes av kommanderende general, måtte det opprettes en ny stilling. Regjeringens forslag gikk ut på å la L'Orange fortsette som leder for generalstaben, mens tidligere forsvarsminister Wilhelm Olsson ble ny kommanderende general. L'Orange reagerte meget sterkt mot denne løsningen og appellerte direkte til kongen om å protestere «fordi jeg er udnævnt til Stillingen af Kongen» og at kongen tidligere hadde gitt uttrykk for at han skulle bli i stillingen.⁷²

Dette hadde ikke blitt noen sak, om ikke kongen hadde etterkommet L'Oranges bønn og stilt seg kategorisk mot at han skulle fratre da saken kom opp i sammensatt statsråd. L'Oranges henvendelse til kongen hadde imidlertid forsterket statsminister Steens ønske om å bli kvitt ham:

Vil vi virkelig sikre landet det bedst mulige forsvar ved den bedst mulige udnyttelse af kræfterne, og derom ved jeg vi er enige, har vi intet valg; L'Oranges (optræden) i anledn. sin egen stilling er mig yderligere bevis for, at jeg ikke tager fejl deri,

skrev han til Blehr.⁷³

Men tilbakemeldingen fra statsrådavdelingen var ikke oppmuntrende: Kongen ville utnevne L'Orange på tross av regjeringens innstilling, og regjeringskrisen ville dermed være et faktum. Deretter ville kongen

lade os sidde paa vore Afskedsaansøgninger saalænge at vi atter overtager det ordinære Styre, F.Ex. naar Folk blir tilstrækkelige nervøse under Felttjenesteøvelserne i Skaane og Svendskernes Trudsler i Anledning Flagloven. En saadan Situation bør formentlig hindres,

skrev Blehr tilbake.⁷⁴

Resultatet var at regjeringen strøk flagget og innstilte L'Orange som kommanderende general. Ny sjef for generalstaben ble Venstreoffiseren Hakon Hansen, mens den konservative kaptein Jacob Børresen ble leder for admiralstaben. Wilhelm Olsson ble senere utnevnt til generalinspektør og sjef for kystartilleriet.

Det er på bakgrunn av den tilspissede situasjonen og den svenske forsvarssatsingen vi må forstå nedsettelsen av Befestningskomiteen 11. april 1899. Planene om festningsanlegg langs Glomma, forslag til ny fireskipsregel, ønsket om ikke å la svenske offiserer delta på norske feltøvelser, og forsøket på å få større politisk kontroll med den militære ledelsen, var alle tiltak som pekte mot Sverige. Nedsettelsen av befestningskomiteen signaliserte derfor ikke noe nytt. En styrking av forsvaret i øst var dessuten et naturlig trekk i den politiske strategien Venstre hadde lagt etter retretten i 1895. Men den skjerpede tonen fra Sverige hadde fremskyndet prosessen: Tiltaket var et svar på den økende misstemningen mellom de to landene etter unionskomiteens mislykte forsøk på å finne en vei ut av uføret. Kravet om revisjon av Riksakten var ikke gravlagt. Anført av utenriksminister Douglas og kronprinsregenten søkte man på svensk side å bringe Tyskland og Østerrike-Ungarn inn på sin side. I Riksdagen og i avisene drev Majoritetspartiet en storstilt kampanje for økte forsvarsbevilgninger. Og i den svenske generalstaben fortsatte planene om et felttog mot Norge.

Det var et slikt felttog planen for «sikring af tilgangene til Kristiania» skulle forhindre. I det minste slik artillerikaptein Georg Stang forestilte seg det. Men for at planen ikke skulle provosere svenskene nå, måtte «forslaget begrundes i hensynet til den skandinaviske halvøs forsvar i sin alminnelighed», som han selv

formulerte det på et møte mellom styret i Stortingets Venstreforening og regjeringen 23. november året etter.⁷⁵

Selv om Stang måtte trekke seg ut av komiteen før den avla sin betenkning, var det hans militærpolitiske vurderinger som lå til grunn for den. Valget i 1900 førte nemlig Stang inn i regjeringen som ny forsvarsminister etter Peter Holst.

Den nye forsvarsplanen

Utnevnelsen av Stang kom som følge av at den unionsfiendtlige fraksjonen av Venstre hadde kommet styrket ut av valget høsten 1900. Partiet mistet riktignok to mandater, men av de 77 representantene som kom tilbake, var det de radikale, anført av Wollert Konow og Johan Castberg, som var i flertall. Konow var en av partiets veteraner og regnet som unionsmotstandernes fanebærer, mens Castberg var på Stortinget for første gang.

Radikaliseringen av stortingsgruppa måtte også få betydning for regjeringens sammensetning. Venstreforeningen krevde blant annet at Konow kom med. Konow var ikke uvillig, men han stilte klare betingelser: Konsulatsaken måtte få sin endelige avgjørelse i løpet av stortingsperioden. De radikale måtte bli sterkere representert i regjeringen, og de mest konservative, deriblant forsvarsminister Holst, måtte skiftes ut. Statsminister Steen etterkom alle kravene.

Men det var ikke gitt at det var Georg Stang som skulle overta posten etter Holst. Ved en skjebnens ironi skyldtes det to menn som senere skulle angre bittert på sin medvirking; kronprins Gustaf og Bjørnstjerne Bjørnson.

Steens førstevalg til ny forsvarsminister var kommandørkaptein Christian Sparre. Men Sparres nasjonale holdning hadde gjort ham upopulær i det svenske kongehuset. På eget initiativ forhørte derfor kronprins Gustaf seg med Stortinget om hvem de kunne tenke seg ble ny forsvarsminister. Svaret fra Stortingspresident Carl Berner var at Stortinget kunne tenke seg en landoffiser, og at denne offiseren var

artillerikaptein Georg Stang.

Hvem som først bragte Stangs navn på bane er usikkert. Men i begynnelsen av november mottok statsminister Steen en underlig henvendelse fra Bjørnstjerne Bjørnson som i kraft av sin posisjon som partiets grå eminense var en mann Steen lyttet til. Bjørnson hadde dagen i forveien hatt besøk av rittmester Lowzow, fortalte han. Lowzows ærend var å få Bjørnson til å overtale Steen til å utpeke Stang som ny forsvarsminister. Både han og de to Venstregeneralene, Hakon Hansen og Hans Vilhelm Keilhau var av den mening «at til dags dato har arméen ikke vært skjodset i så national ånd, som omstændighederne kræver. Her er manden som ingen hensyn får bort fra det».⁷⁶

På Bjørnson som tidligere hadde vært skeptisk til Stang, hadde Lowzows ord gjort inntrykk, og han sluttet seg derfor til Venstre-offiserenes anbefaling. «Jeg for min del, siden jeg nødes til å være ærendsvenn, legger til at disse mænds ord i tilfældet synes mig av den største vægt,» avsluttet han brevet til Steen. De tre offiserenes råd veiet tungt og 6. november ble Stang utnevnt til ny forsvarsminister.

Med tanke på de utfordringer det norske forsvaret sto overfor, må det ha fortonet seg som litt av et sjansespill å overlate statsrådposten til en mann nærmest uten politisk erfaring. Venstre hadde lovet velgerne aksjon i konsulatsaken, og stortingsgruppa ville sørge for at de ikke ville bli skuffet. Det må derfor ha knyttet seg ekstra spenning til hva slags hold det var i den nye forsvarsministeren: Var han en tom, romlende tønne uten politisk tyngde, eller ville han sammen med Konow utgjøre regjeringens kraftsenter?

Da styret i Stortingets Venstreforening i slutten av november innkalte regjeringen for å høre hvilke planer den hadde for å gjennomføre opprettelse av eget norsk konsulatvesen, kom de første signalene: Sett med unionsstormernes øyne var tilbakemeldingen fra regjeringssjefen nedslående, for Steen var ikke innstilt på noe hastverk. Konferansens eneste lyspunkt var, ifølge Castberg, forsvarsminister Stang: Han

udtalte sig meget uforbeholdent og meget bestemt, - en velgjørende modsætning til den svævende maade hvorpaa statsminister Steen udtalte sig om den politiske side ved sagen.⁷⁷

På spørsmål om hvor forberedt forsvaret var med tanke på konflikt med Sverige, holdt Stang en lengre utredning: Hans utgangspunkt var at forhandlingene med Sverige ikke burde begrense seg til konsulatspørsmålet alene; hele utenrikspolitikken måtte på dagsorden. Man måtte derfor se i øynene at sjansen for væpnet konflikt med Sverige var til stede. Men skulle man først ta krisen, var det bedre å gjøre det nå mens den svenske overmakten ikke var for stor. Vernepliktsreformen som var på trappene i nabolandet ville imidlertid forrykke styrkeforholdet betraktelig når den var gjennomført. Om forslaget gikk gjennom i Riksdagen, ville de svenske styrkene i løpet av en seksårs tid bli for overlegne, mente Stang. Oppgjøret måtte derfor skje så raskt som mulig. Men det forutsatte en ting; at det ble bygget en ny forsvarslinje mot Sverige bestående av en rekke festninger tett opp mot grensen mellom Kongsvinger og Sarpsborg. Formålet med disse skulle være å motstå en rask svensk besettelse av alt land øst for Glomma. Falt disse områdene i svenskenes hender, ville det koste dyrt å erobre dem tilbake, hevdet han.

Stang kunne i tillegg opplyse at planene for en slik forsvarslinje allerede ble utredet av en komite der han selv hadde sittet som medlem, nemlig *Befestningskomiteen af 1899*. Den ville snart levere sin innstilling som ville danne utgangspunkt for de ekstraordinære forsvarsbevilgninger som regjeringen ville foreslå i løpet av våren.

På spørsmål om hvor lang tid det ville ta å gjøre festningsverkene ferdig, svarte Stang at det kunne gjøres i løpet av et par år, dersom Stortinget bevilget de nødvendige midlene.

Den 21. januar 1900 forelå første del av Befestningskomiteens rapport; «Forslag til strategiske forsvarsfronter til dækning af Kristiania med tilstødende distrikter og disse fronters fortifikatoriske forstærkninger m.v.».

Dens konklusjoner og forslag til tiltak ville uten tvil skape reaksjoner. Den vurderte nemlig den militærpolitiske situasjonen slik at Norge ikke lenger var en ubetydelig provins av unionen. Kristiania var ikke bare landets administrative og kulturelle senter; utbygging av industri og jernbaner hadde gjort den til et økonomisk senter for hele det sydlige Norge og også deler av Sverige. I en krigssituasjon var Kristiania et sentralt knutepunkt for jernbanene fra Trondheim - og i nær framtid fra Bergen; de to viktige havnene som landet ville være avhengig av under en lengre beleiring.

Paradoksalt nok hadde sannsynligheten for et slikt scenario økt som følge av den norske opprustningen, hevdet komiteen. Takket være de siste års bevilgninger utgjorde de norske linjetroppene nå en topp utstyrt armé. For en fiende ville det være av vesentlig betydning å forhindre at denne kom den svenske felthæren til unnsetning under et angrep mot sentrale Sverige. På grunn av den langsomme mobiliseringen på norsk side, kunne man ikke se bort fra at en fiendlig angrepsstyrke som gjorde landgang på den svenske vestkyst ville lykkes i dette om de maktet å sette seg fast i de viktigste overgangene over Glomma. Det ville derfor være

uforsvarligt ikke at forberede sig på ved en sådan eventualitet at kunne optræde helt selvstændigt mod den styrke, som fienden måtte ville disponere i hensigt at lamme eller binde den norske armé under dennes mest kritiske periode - mobiliserings- og sammendragningsperioden.

slo rapporten fast.⁷⁸

Etter å ha gitt en oversikt over hvilke veier en slik fremrykning ville skje langs, konkluderte komiteen at

saalenge Ørjeveien henligger saa aaben, som for tiden er tilfælde, vil den af en østenfra mod hovedstaden fremrykkende angrepsstyrke blive benyttet som en hovedangrebslinje.⁷⁹

Videre antok man at et slikt angrep trolig ville bli støttet av to flankangrep, i nord over Eidskog mot Kongsvinger og i sør langs Idveien mot Sarpsborg. Felles for de tre veiene var at de måtte passere Glomma, og det var her angriperne måtte stanses. Det ville imidlertid være umulig å befeste hele den 300 kilometer lange elvestrekningen. Man måtte konsentrere seg om de viktigste overgangene ved Kongsvinger, Fetsund, Fossum, Sarpsborg og Fredrikstad. Disse måtte dessuten

allerede i fred være således forberedte, at terrengets naturlige forsvarsbetingelser med kortest mulig varsel helt kan udnyttes og da først og fremst for oppnåelse af den kraftigst mulige artillerivirkning.⁸⁰

Forutsetningen for at Glommenlinjen kunne holdes, var imidlertid at det ble supplert med en fremskutt forsvarslinje fra Singlefjorden ved Halden opp langs Tistedalsvassdraget til Rødnessjøen, over Urskog ved Bjørkelangen og videre til Kongsvinger: Ved å anlegge enkle sperrefort langs de veiene en invasjonshær nødvendigvis måtte ta seg fram etter i disse områdene, ville man oppnå to ting: Man ville kunne oppholde fienden og dermed

vinde tid til fuldførelse af den mobile feltarmés mobilisering og sammendragning og for udførelsen af de temmelig omfattende fortifikatoriske forsterkningsarbejder, der vil udkræves,

samt

vinde den klarhed over angriberens dispositioner, der vil være nødvendig, forinden de mobiliserede stridskræfter kan grupperes på en rationel måde, det vil sige på en sådan måde, at forsvaret kan føres offensivt.⁸¹

Konkret gikk komiteen inn for en forsterkning av de to gamle festningene Fredriksten og Kongsvinger og bygging av nye sperrefort ved Ørje og Urskog.

Det var ikke bare beliggenheten til de nye anleggene som var et brudd med tidligere forsvarsplaner. Forslaget om å satse så sterkt på faste artilleristillinger var også et brudd med den militære oppfatningen om at ansvaret for landets forsvar hvilte på den mobile feltarméen. Det var denne som hadde mottatt det meste av de siste årenes bevilgninger, det var denne som hadde vært innkalt til feltøvelser: Forslagene ville derfor ikke bare møte politisk motstand - også fra fagmilitært hold ville det komme protester. Komiteen presiserte derfor at dens forslag ikke på noen måte gikk ut på å desavouere feltarméens betydning. Man måtte imidlertid ta i betraktning at en fremmed angriper i utgangspunktet ville være langt overlegen de norske forsvarerne. Det skjeve styrkeforholdet kunne imidlertid rettes opp gjennom å anlegge forberedte forsvarsstillinger ved Glomma. Men feltarméen trengte ikke avvente fiendens angrep bak disse stillingene. Tvert om kunne disse tjene som aktive støtter til korte motangrep mot framrykkende fiendetropper:

Anskuet på denne måde danner de forberedte stillinger ikke alene et rent defensivt moment i forsvaret, men forlener de samtidig en lidet manøvreringsdyktig armé med en offensiv kraft, som ikke på anden måde kan tilveiebringes.⁸²

Komiteen anslo at de foreslåtte anleggene ville komme på 2.4 millioner kroner, hvorav den overveiende delen - 2 millioner - ville gå med til å bygge de såkalte grensefestningene. Totalt ville prisen for å sikre landtilgangene til Kristiania komme på ca. 3.5 millioner kroner. Tatt i betraktning av at det var brukt 20 millioner kroner på å skaffe marinen nye panserskip, var ikke det noen ublu pris. Ikke når man visste at «fædrelandets skjæbne under en kommende krig sikkerlig vil blive afgjort på land og ikke på sjøen», avsluttet komiteen.⁸³

Komiteen hadde erkjent at det ville bli for dyrt om alle de foreslåtte anleggene skulle være permanent bemannet. Den innså også at spørsmålet om hvem som skulle betjene dem under mobilisering, ville

vekke strid. Armékommandoen ville sette seg på bakbeina om mannskapet ble foreslått tatt fra de ordinære styrkene. Komiteen foreslo derfor at det ble opprettet et eget mobilt posisjonsartilleri. Dette spørsmålet rakk den imidlertid ikke å utrede ferdig før rapporten skulle avleveres. Georg Stang hadde som nevnt dårlig tid. Tempoplanen hans var å få komiteens forslag tatt inn i forslag til ekstraordinære bevilgninger for 1901. Men før det skulle generalstaben komme med sine bemerkninger. Generalstaben mottok kun første del av rapporten, men da kommentarene forelå, kunne Stang punste lettet ut. De støttet opp om planen.

Hvordan kunne Stang få dette til? Komiteen hadde levert et gjennomarbeidet forslag basert på et angrepsscenario som - mildt sagt - var lite realistisk. Til tross for at den egentlige hensikten burde være lett gjennomskuelig, hadde han fått de to unionsvennlige offiserene Ebbesen og Mellbye med på forslaget, og nå også generalstaben.

En av forklaringene kan være at offiserene ville utnytte den positive forsvarsviljen i Venstre til å skaffe arméen økte ressurser og dessuten anså de sjansen for en konflikt med Sverige som minimal. En annen forklaring kan være at generalstaben var dominert av Venstreoffiserer. Generalstabssjefen, generalmajor Hakon Hansen, var som nevnt medlem av partiet.

Men motstanden fra offiserskretser skulle bli sterkere da andre del av rapporten forelå. Det gjorde den 18. mars. Som nevnt innså komiteen at det ville bli for dyrt å ha alle de foreslåtte anleggene permanent bemannet. Men grensefestningene måtte være det. Deres primære formål var jo å beskytte feltarméen under den kritiske fasen av mobilisering og sammendragning. Etter å ha innhentet vurderinger fra felt- og kystartilleriet og generalstaben, konkluderte befestningskomiteen med at det burde opprettes et eget posisjonsartilleri til forsvar av Glommenlinjen, og at mannskapene til dette burde hentes fra felt- og kystartilleriets landstormavdelinger, fortrinnsvis fra områdene i nærheten av Glomma slik at stillingene raskt kunne besettes.

Grensefestningene skulle betjenes av det samme posisjonsartilleriet.

Men siden de skulle bestykkes med nye hurtigskytende kanoner, måtte det utdannes egne mannskaper til å betjene dem. Disse burde bestå av særskilt utskrevne mannskaper, samt landstormavdelinger fra felt- og kystartilleriet, ingeniørvåpenet og trenet. Fullt oppsatt skulle posisjonsartilleriet bestå av 2020 mann. For å utdanne mannskapene til de nye kanonene foreslo komiteen at det ble opprettet toårige underoffisersskoler på grensefestningene. Disse kunne samtidig utgjøre den nødvendige vaktstyrke som var Stangs forutsetning for at festningene skulle tjene sin hensikt.

På grunn av hastverket kom forslaget om et nytt posisjonsartilleri ikke med i proposisjonen om ekstraordinære bevilgninger for 1901 da det ble lagt fram for resten av regjeringen i midten av mars. Proposisjonen innholdt en fullstendig oversikt over hva arméen og marinen trengte av midler for å fullføre det opprustningsprogrammet som var innledet ti år tidligere. Til tross for at Venstreregjeringen både i 1898 og 99 hadde forsikret om at det var slutt på «millionrullenes» tid, og at pengene det ble spurt etter kun skulle gå med til å supplere og fullføre tidligere vedtak, la Stang fram en oversikt som viste at det fortsatt var behov for ekstrabevilgninger i en størrelsesorden på nærmere 25 millioner; 10 millioner til arméen og 15 millioner til marinen. Opprusting av kystbefestningene, som allerede var vedtatt, ville beløpe seg til drøye tre millioner, innkjøp av nytt feltartilleri-materiell ca. seks millioner, og de foreslåtte grensefestningene 3.4 millioner. For marinens del ville det koste 11 millioner å bygge de gjenværende to panserskipene som var forutsatt i de eksisterende flåteplanene. 650.000 kroner burde dessuten avsettes til innkjøp av de nye u-båtene som marinen hadde store forventninger til. De resterende fire millionene skulle i hovedsak gå med til innkjøp av ammunisjon og befestning av flåtebasen i Horten.

Summen på 25 millioner burde ifølge departementet fordeles på tre år, og det foreslo at det for inneværende år ble gitt en ekstrabevilgning på 2.75 millioner til arméen, samt 225.000 kroner til marinen. Av arméens 2.75 millioner skulle 1.1 million brukes til innkjøp av nytt hurtigskytende feltartillerimateriell.

Spillet om grensefestningene

Det var verken nedprioriteringen av marinen eller den store summen oversikten ga som var tema da proposisjonen kom opp i regjeringen i midten av mars: Det var grensefestningene. I sakens anledning var også statsrådsavdelingen i Stockholm innkalt. Årsaken var at kongen utvilsomt ville gjennomskue påstandene om at festningene var nødvendig for å sikre forbindelsen mellom den norske og svenske arméen i tilfelle et angrep mot de forende riker. Han kjente trolig til forslaget allerede og visste hvem det var myntet på. Man måtte derfor regne med å stå foran en ny regjeringskrise om forslaget ble fremmet, med de følger det innebar. Regjeringen måtte derfor nøye diskutere den videre vei. Skulle den stå på sin rett og legge ned sine verv om kongen nektet sanksjon, og hva skulle i så fall skje?

De moderate i regjeringen anført av Otto Blehr hadde sterke innvendinger: Om kongen sa nei ville man få en repetisjon av krisen i 1892 da «regjeringsstreiken» ikke førte fram. Hva annet hadde regjeringen da å gjøre enn å bøye av? fremhevet han. Blehr mente det var uklokt å blande militære bevilgninger inn i unionsforhandlingene overhodet, og foreslo å utsette forslaget og ta konsulatsaken først.

På motsatt side sto foruten Stang; Konow, Sparre, Quam og Wexelsen. Og gledelig nok for Castberg så det ut til at også statsminister Steen gikk inn for Stangs forslag.

De moderates forslag om å utsette behandlingen av grensefestningene til høsten ble avvist av Stang. Han satte stillingen sin inn på at forslaget ble fremmet nå. For å unngå splittelse i regjeringen, ble det vedtatt å innkalle til ny konferanse, denne gangen sammen med styret i Stortingets Venstreforening. Dette må tolkes som en seier for Stang og Konow: Venstreforeningen var deres maktgrunnlag. En støtte derfra ville forhåpentlig få hele regjeringen til å stille seg bak forslaget.

På møtet med Venstreforeningens styre noen dager etter redegjorde Stang nok en gang for Befestningskomiteens forslag. Han la ikke skjul på at utlegningene om at grensefestningene skulle sikre forbindelsen

mellom den norske og svenske armeen under et eventuelt fiendlig angrep, bare var skuebrød for ikke å provosere Sverige:

Han fremholdt uden omsvøb at disse siste befæstninger særlig tilsigtede at sikre os mod et overfald fra Sverige naar vi tog vor selvstændighedssag op. Naar disse foranstaltninger var udført, vilde vi kunde hindre en overrumpling, hvorved svenskerne, forinden vi fik mobilisert en tilstrækkelig styrke, kunde besætte hele terrænet på østsiden af Glommen, hvorfra de vanskelig vilde kunde fordrives.⁸⁴

Ifølge Stangs beregninger ville de foreslåtte tiltakene gjøre at de norske styrkene kunne stå imot et svensk angrep: Grensefestningene ville oppholde angriperne til felthæren var mobilisert. I løpet av noen uker ville arméen kunne mønstre 40.000 mann, mot Sveriges 65.000. Siden det norske artilleriet dessuten var det svenske langt overlegent, ville angriperen løpe den største risikoen, hevdet han.

Han gjentok at veien til seier i unionssaken gikk gjennom grensefestningene. Med disse på plass, kunne man trygt avvise Sveriges krav. Om Stortinget ville, kunne festningene være på plass allerede neste høst.

«Statsraad Stangs foredrag gjorde et sterkt indtryk,» konstaterte Castberg og beskrev en nærmest andektig stemning blant tilhørerne.⁸⁵ I hans øyne var forsvarsministeren åpenbart situasjonens sterke mann; den som skar gjennom alt politisk tåkeprat og viste veien å gå.

Frontene var de samme nå som ved forrige konferanse. Statsminister Blehr mente forslaget bare ville føre til at krigshisserne i Riksdagen ville få flertall for sitt forslag om økte forsvarsbevilgninger. Men styret i Venstreforeningen støttet unisont Stang. Det hadde sin virkning: De moderate trakk sine reserverasjoner. Men mest interessant var det hvilken virkning styrets støtte til Stangs plan hadde på statsministeren, konstaterte Castberg:

Hans humor steg, og hans bemærkninger faldt afgjørende for Stangs forslag. Dette var, sagde han, betingelsen for at vi tog selvstændighedssagen op, og da var det intet valg.⁸⁶

Men til tross for de positive uttalelsene fra enkelte statsråder, hadde regjeringen ennå ikke tatt noen avgjørelse. Den ville ha hele stortingsgruppa bak seg i tilfelle kongen nektet sanksjon og dermed utløste regjeringskrise. Det begynte imidlertid å haste; kongen og kronprinsen var ventet til Kristiania en av de nærmeste dagene, og da skulle saken fremmes i statsråd.

Det fantes dessuten kritiske røster til grenseforsvaret i partiet. En av dem var tidligere forsvarsminister Holst. Ifølge Castberg mente han at grensefestningene både ville bli unyttige og for dyre, og disse synspunktene forsøkte han å spre blant regjeringens og stortingsgruppas medlemmer.

Også Bjørnstjerne Bjørnson kvasset pennen; denne gangen mot mannen han selv bare et halvt år i forveien hadde anbefalt som forsvarsminister. Nå talte han på vegne av partiets fredspolitikere: Forslaget til forsvarsbudsjett var et brudd med partiets program om voldgift og fredssak, hevdet han og advarte mot «de romantiske rop fra krigsbasuner og de vilde pængebræv fra frygtens grådighed».⁸⁷

Ellers var det lagtingspresidentene Thore Foss og Hans Jacob Horst som førte an i kampen mot Stang. Men de hadde liten støtte. Alt tydet dermed på at unionsstormerne skulle lykkes med sitt program. Et overveldende flertall i stortingsgruppa støttet opp om den nye forsvarsplanen, og i regjeringen var motstanden i ferd med å falle.

Den 24. mars ble det innkalt til nytt møte med hele Venstreforeningen. Stang redegjorde på nytt for departementets forslag, og gjentok sitt syn om at grenseforsvaret måtte være på plass før kravet om eget utenriksstyre ble reist. Møtet ble imidlertid avbrutt før noe vedtak ble fattet, angivelig fordi stortingspresident Berner og noen andre venstrerepresentanter skulle på konsert.⁸⁸ Fire dager senere fortsatte møtet: De aller fleste som tok ordet, støttet uforbeholdent opp

om Stang. Men statsminister Steen vaklet fremdeles. På spørsmål om hva regjeringen aktet å gjøre, svarte han unnvikende - ja nesten irritert, etter Castbergs oppfatning: Statsministeren var enig i at grensefestningene var «nødvendige for at sikre vore grænser, saaledes at vi kan ta vor selvstændighedssag op naar og hvorledes vi selv vil.» Men han delte ikke forsvarsministerens syn på at de måtte stå ferdig før forhandlingene med Sverige ble tatt opp igjen. I det hele blandet Stang seg inn i saker han ikke hadde noe med; det var forsvarsministerens oppgave «kun at fylde hullerne, ikke at fastsætte tiden for politisk aksjon,» fremholdt han.⁸⁹ Når og på hvilken måte unionssaken skulle tas opp, var ennå ikke gitt. Det måtte regjeringen selv avgjøre.

Også denne gangen gikk Venstreforeningen fra møtet uten å vite hva regjeringen aktet å gjøre dersom kongen nektet sanksjon. I Castbergs øyne var statsministeren ute av stand til å fatte en beslutning. Han vaklet mellom frykt for kongens vrede og venstre flertallets reaksjon. Han kunne umulig tilfredsstille begge;

han er raadvild og vankelmodig, et bytte for sine tilfældige omgivelers paavirkninger snart i den ene, snart i den anden retning. Han er ikke nu en høvding til at føre et stort parti eller et folk i kamp.⁹⁰

Den 2. april ankom kongen og kronprinsen Kristiania. Under regjeringskonferansen på slottet samme dag ba kongen om å få forslaget til ekstraordinære forsvarsbevilgninger til gjennomsyn før det kom opp i statsråd. Med forslaget i hånden kunne han innlede kampen mot det. De han satte sin lit til var Stangs politiske motstandere i Stortinget og i forsvarsledelsen, først og fremst Høyres militærpolitiske talsmann, generalkrigskommissær Jens Kristian Bratlie og kommanderende general L'Orange.

Som tidligere nevnt hadde L'Orange appellert til kongen da regjeringen forsøkte å skyve ham ut fra stillingen som kommanderende general. Resultatet var at regjeringen hadde gitt etter. Men L'Orange følte seg likevel skjøvet til siden: Han var ikke blitt forelagt

Befestningskomiteens innstilling til kommentar da den ble sendt ut på høring. Det var et brudd på de retningslinjene departementet selv hadde utarbeidet på bakgrunn av omorganiseringen av den nye forsvarsledelsen, hevdet han.⁹¹ Heller ikke sjefen for ingeniørvåpenet eller sjefen for artilleriet var blitt forelagt forslaget til uttalelse. L'Orange mente derfor kongen kunne avvise forslaget med den begrunnelse at de militære sakkyndige først måtte få uttale seg.

Det var denne formelle innvendingen Stangs motstandere samlet seg om og som kongen kom til å følge:

Paa den maade skulde befæstningsplanen forpurre. Det forudsættes nemlig, at den indskrenkede og unionsvænlige ingeniørgeneral Hansen og hofmanden Klingenberg (artilleriets chef) vil være imod befæstningsplanen i lighed med den kommanderende general L'Orange.⁹²

Men planen skulle bli forpurret fra uventet hold. Mens kongen og kronprisen studerte proposisjonen under sitt påskeopphold på Voksenkollen, ankom en svensk regjeringsdelegasjon under ledelse av den nye utenriksministeren Alfred Lagerheim Kristiania. Lagerheim hadde tatt over etter Douglas som ble tvunget til å gå av etter at forsøket på å mobilisere Tyskland og Østerrike-Ungarn på svensk side i flaggsaken hadde slått feil. Lagerheim ble ansett som mer moderat enn sin forgjenger. En av de første dagene i april ble han presentert kongens plan om å følge rådene fra sine norske allierte, L'Orange og Bratlie, og nekte sanksjon før de militære sakkyndige hadde fått uttale seg. Lagerheim var ikke videre imponert over kongens taktikk og støttet den ikke: Hensynet til Sverige var ikke berørt overhodet, kongen var kun opptatt av at prosedyren ikke var fulgt, rapporterte han til den svenske regjeringenssjefen 6. april.⁹³

Men kongen holdt fast på sitt. Tre dager senere meddelte han statsminister Steen at han ikke ville skrive under fordi verken kommandende general eller andre militære sakkyndige «har vært givet

adgang til at afgive nogen selvstendig betænkning». ⁹⁴ Steens reaksjon var kontant: Om kongen nektet sanksjon ville hele regjeringen tre av. Stillingskrigen var innledet:

Nu er vi da midt oppe i Krisen, hvorom jeg ofte har talt til Dig. Kongen modsætter sig Befæstelsen af Østgrændsen i Fredriksten, Kongsvinger m.v., og Regjeringen har sagt ham, at den maa gjøre Sagen til Kabinetspørgsmaal

skrev Blehr til sin kone 11. april. ⁹⁵

Samme kveld møttes regjeringen og Stortingets presidentskap for å diskutere krisen: Skulle man utsette saken og etterkomme kongens krav? Eller skulle den trekke proposisjonen og istedet få den fremmet som et privat forslag i Stortinget. Da unngikk man en umiddelbar regjeringskrise. Spørsmålet som da gjensto var om kongen ville nekte å godkjenne en allerede vedtatt bevilgning.

Blehr gikk inn for det første og ble støttet av de seks stortingspresidentene. Forslaget hadde imidlertid den svakhet at det kunne slå tilbake mot regjeringen selv: Dersom de sakkyndige uttalte seg mot forslaget - og det kunne man absolutt ikke utelukke, ville det styrke kongen. Forslaget om å overlate saken til Stortinget, ble ifølge Castberg støttet av statsrådene Løvland og Qvam. ⁹⁶ Men Stang, Konow og Sparre sto steilt. Dersom proposisjonen ble utsatt eller trukket, ville de gå av. Dermed satte de resten av regjeringen til veggs.

En avgjørelse ble utsatt til søndag 14. april. I mellomtiden arbeidet Castberg i kulissene for å samle stortingsgruppa bak den radikale regjeringsfraksjonen, og fikk nesten samtlige med seg. I spissen for en delegasjon fra Venstreforeningen troppet han opp hos Stang rett før regjeringskonferansen for å meddele ham gruppens syn og «styrke ham i ikke at vige paa noget punkt og be ham strax varsko nogen af os, hvis mødet mellem regjeringen og presidenterne samme dags eftermiddag skulde resultere i nogen uenighed eller svaghed.» ⁹⁷

Oppmøtet hos Stang hadde sin tilsiktede virkning. Både

stortingspresidentene og de øvrige regjeringsmedlemmene visste nå at stortingsflertallet forlangte at regjeringen sto steilt og «at hvilkensomhelst svaghed fra regjeringens side nu vilde møde bestemt misbilligelse inden det store flertal af stortingets venstre.»⁹⁸

Dette var trolig tungen på vektskålen: Etter to dagers debatt vedtok regjeringen den 16. april at hele proposisjonen skulle fremmes. Beslutningen skulle meddeles kongen neste dag med svarfrist til statsråd fredag den 19.

Men stillingskrigen innad i regjeringen og mellom regjeringen og kongen fortsatte med uforminsket styrke. Etter to dager mottok regjeringen de første signalene om at kongen var villig til å signere under forutsetning av at de militære sakkyndige fikk uttale seg før saken ble oversendt Stortinget. Ifølge Castberg var Blehr, Løvland og Qvam for å etterkomme kravet, Stang, Konow, Sparre og Årstad var mot. Statsminister Steen avgjorde det hele ved å støtte de siste.

Da Blehr troppet opp på slottet og meddelte regjeringens beslutning, var det tydelig at kongen var på vikende front. Det eneste han nå forlangte var at de sakkyndige ble forelagt saken før regjeringskonferansen som skulle holdes dagen etter. Det kunne tyde på at kongen erkjente at slaget var tapt, for han visste like godt som regjeringen at deres råd ville bli oversett av Stortinget. Det var ingen motvilje i regjeringen mot å etterkomme kravet. Det ville i det minste gjøre at kongen reddet ansiktet, en gest man godt kunne yte ham for å vise velvilje.

I Castbergs øyne var det ikke minst stortingsgruppas besluttsomhet som hadde æren for at kongen nå var på full retrett. Men den svenske monarken var også presset fra annet hold: Etter å ha studert Befestningskomiteens forslag nærmere, hadde utenriksminister Lagerheim kommet til at det neppe var noe å ta regjeringskrise på: For det første kunne komiteen ha rett i sin militære analyse; hvordan kunne ellers en konservativ og unionsvennlig offiser som general Mellbye stille seg bak forslaget? spurte han. Og om de påtenkte grensefestningene var rettet mot Sverige, hvilken trussel utgjorde de egentlig?

Ifølge de informasjoner han satt inne med skulle bevoktningsstyrken kun bestå av 20 mann, hevdet han overfor kongen.⁹⁹

Et annet forhold som svekket kongen var at hans tradisjonelle allierte i Norge, Høyre, var stilt i en kattedpine: En oppfordring til kongen om å nekte sanksjon ville undergrave tilliten både til kongemakten, unionen og deres eget parti. Ifølge Castberg hadde tidligere statsminister Hagerup rådet kongen å undertegne proposisjonen, og i stortingsgruppa var det utbredt misnøye over at Bratlie og L'Orange hadde gått offentlig ut med sine standpunkter.¹⁰⁰

Dagen etter innkalte forsvarsministeren de øverstkommanderende for alle våpengrenene samt generalstabssjefen til konferanse som kongen hadde forlangt. Kommanderende general L'Orange førte an i kritikken: Befestningskomiteens forslag ville komme til å svekke feltarméen og det kunne han ikke gå med på. De mange befestningene som var foreslått ville binde opp for store troppstyrker. Hva grensefestningene angikk, stilte han seg tvilende til om de i det hele tatt ville ha noen nytte. Men det som gjorde L'Orange mest betenkt var måten forslaget hadde blitt behandlet på. Etter generalens oppfatning hadde departementet bevisst holdt ham utenfor, og brutt de retningslinjene som var gitt for hvilke saker som skulle legges fram for kommanderende general i henhold til omorganiseringen av forsvarsledelsen året før:

Det synes som om bestemmelsen om hvilke andre saker, der skal betragtes som saa viktige, at de bør undergives selvstændig behandling af kommanderende general, er overladt til departementets afgjørelse,

konstaterte han bittert.¹⁰¹

Men Stang avfeide kritikken: Den nye organiseringen som Stortinget hadde vedtatt innebar at kommanderende general kun skulle behandle egentlige kommandosaker og viktige embetsutnevnelser. Andre saker skulle avgjøres av departementet. L'Orange måtte innse at han ikke nådde fram.

Fredag 19. april, på dagen to år etter at befestningskomiteen ble nedsatt, satte kongen sin signatur under proposisjonen som var dens resultat.

Gjennomgangen av spillet om forslaget til ekstraordinære forsvarsbevilgninger for 1901, viser at opprustningen for første gang ble benyttet som et offensivt middel i unionspolitikken: Forutsetningen for dette var at den unionsfiendelige fløyen av partiet hadde styrket seg ved valget i 1900. Det førte Wollert Konow og Georg Stang inn i regjeringen og reiste krav om fortgang i konsulatsaken. Med stortingsgruppa i ryggen kunne Stang lansere sin forsvarsplan og knytte den direkte til gjenopptagelse av forhandlingene med Sverige: Grenseforsvaret skulle være en garanti mot en ny retrett som i 1895. Med Befestningskomiteen som alibi og en politisk stekket hærledning kunne han legge planen fram uten nevneverdig motstand fra militært hold. De moderate i partiet, anført av statsminister Blehr, måtte vike etter press fra stortingsgruppa. Også kongen måtte gi tapt fordi han verken fikk støtte fra sin egen utenriksminister eller sine norske støttespillere.

I så måte sto Stang igjen som den store seierherren våren 1901: Han hadde fått gjennomslag for sitt program i regjeringen. Kongen hadde signert forslaget til ekstraordinære midler. Venstres stortingsflertall ville sikre at pengene ble bevilget: I løpet av halvannet år ville grensefestningene og nytt moderne artilleri stå parat: Da kunne slaget stå.

Venstre - høyre om

Før det ekstraordinære forsvarsbudsjettet kom opp i Stortinget, ville Venstreforeningen ha forsikringer fra regjeringen om at den kom til å gjenoppta konsulatsaken med det første. Det var jo under denne forutsetningen at bevilgningen skulle gis. På møtet 19. mai kunne statsminister Steen bekrefte at det var planen: Hvordan saken så skulle finne sin løsning, berodde på utfallet av disse forhandlingene, forklarte

han. Dette sto i klar strid med det program Stang hadde lansert, og som stortingsgruppa siden hadde stilt seg bak, nemlig å vente til grenseforsvaret sto ferdig, men da ta hele utenriksspørsmålet opp på en gang. På spørsmål om når det kunne skje, gjentok Stang at befestningene ville være på plass innen høsten 1902.

Stangs forslag, som resten av regjeringen hadde sluttet seg til, gikk ut på at det totalt skulle bevilges 25 millioner over en treårsperiode for å nå de mål man hadde satt seg. En slik sum kunne ikke hentes fra statskassa alene, det måtte tas opp lån. Den økonomiske høykonjunktoren som hadde holdt seg siden midten av 90-tallet, var imidlertid blitt avløst av stagnasjon. Den forventede økningen i skatteinntangen og tollinntektene hadde uteblitt, samtidig som statens utgifter - ikke minst forsvarsbudsjettene, hadde fortsatt å stige. Regjeringen foreslo derfor å ta opp et lån på 10 millioner kroner, noe flertallet i den kombinerte budget- og militærkomiteen sluttet seg til.

Det lå dermed i kortene at Stortinget ikke kom til å oppfylle alle ønskene til forsvarsministeren. Ikke overraskende var det panserskipene som først ble strøket. I militærkomiteens innstilling ble de ikke en gang nevnt. Den var enig med regjeringen i at av de 10 millionene regjeringen ba om å få, burde det aller meste gå med til å gjennomføre opprustningen av kystbefestningene, innkjøp av nytt artilleri og bygging av grensefestningene. For inneværende år gikk den inn for en bevilgning på 2.850.000 kroner.¹⁰²

Den påfølgende debatten i Stortinget viste at forsvarsspørsmålet var politisk betent som aldri før. Den tilsynelatende politiske konsensus som hadde resultert i enstemmige ekstrabevilgninger de siste årene, var brutt. Høyres gruppe anført av generalkrigskommissar Jens Bratlie og partiets parlamentariske leder Francis Hagerup rettet hard kritikk mot Stang for framgangsmåten i saken; de beskyldte ham for å overse de militære sakkyndige som gikk imot grensefestningene. Saken hadde vel ikke slik hastverk at man ikke kunne la disse få uttale seg før Stortinget behandlet saken, hevdet de. De etterlyste også en bedre økonomisk oversikt over hva de foreslåtte tiltakene ville koste, og beskyldte ham

for å bruke konfidensielle opplysninger som påskudd for å holde unna opplysninger for Stortinget. Men deres argumenter vant ikke fram. Den 3. juni ble militærkomiteens forslag vedtatt mot Høyres stemmer.

Stang hadde lovet at grenseforsvaret skulle stå ferdig neste høst. Og han kastet ikke bort tiden. Først gjaldt det å få bestilt nye kanoner til feltartilleriet. Til tross for at andre land sverget til Krupp og Scheider-Canet, og på tvers av rådene fra andre sakkyndige, besluttet han at Norge som første land skulle bestille de nye Erhardtkanonene fra den tyske våpenfabrikken Rheinische Metallwaren. At Russland, Sveits Italia og England fulgte etter og at Krupp senere gikk over til rørrekyl som Erhardtkanonene, er i ettertid blitt brukt som bevis for hvor dyktig og forutseende Stang var. Den 27. juni ga han generalfelttøymesteren beskjed om å inngå kontrakt med Rheinische om levering av 132 hurtigskytende kanoner, samt 72 ammunisjonsvogner til en sum av tre millioner kroner.

Med Ehrhardtkontrakten i havn, var en av brikkene i den nye forsvarsplanen på plass. Men fortsatt gjensto skytset til grensefestningene. Hva slags kanoner de skulle utstyres med avhang av hvem som skulle bemanne dem. I andre del av befestningskomiteens rapport hadde Stang lansert planen som skulle gjøre disse til effektive foranstaltninger mot svenske trusler. For selv om rapporten ble avlevert etter at han gikk ut av komiteen for å ta plass i regjeringen, var det hans strategi som lå til grunn: Grensefestningene og Glommenlinjen som ble beskrevet i første del, var den fysiske rammen for den nye forsvarsplanen. Annen del lanserte forslag til hva dette grenseforsvaret skulle inneholde; en bemanning bestående av et eget våpenkorps; posisjonsartilleriet direkte underlagt Armestyrelsen i Forsvarsdepartementet og bevæpnet med det mest moderne innen artilleri.

Anskaffelsen av dette skytset hadde begynt allerede i 1898 da det ble kjøpt inn 12 stk. 10 cm kanoner fra Schneider-Canet til stillingene ved Glomma. De 26 gjenstående kanonene som Befestningskomiteens hadde anbefalt ble bestilt fra Schneider-Canet på høsten.

Den siste og avgjørende brikken i Stangs grenseforsvar var opprettelse av posisjonsartilleriet. Utdanning av nøkkelmanskaper skulle foregå på befestningene som også skulle utgjøre den permanente sikkerhetsstyrken. Med det skulle man oppnå det som var formålet med de nye befestningene; å forhindre et plutselig overfall og dermed sikre den langsomme mobiliseringen i resten av landet.

Mannskapene til de nye befestningene var selve krumtappen i Stangs plan. For å være sikker på at de lojalt ville adlyde ordre fra norske myndigheter ville, Stang hente dem fra landstormen, som sto under Stortingets kommando. Verken kongen eller unionsvennlige offiserer skulle kunne utnytte tvil om kommandoforholdene om krisen skulle komme. Ingen femtekolonne skulle få sabotere kanoner eller demoralisere mannskap. Om Sverige planla et angrep skulle de vite at ethvert forsøk på å krenke grensen ville bli møtt av et lojalt og kampvillig forsvar.

Forslaget om et selvstendig posisjonsartilleri hadde møtt motbør blant fagmilitære da det var ute på høring. Men Stang tok ikke hensyn til kritikken og fremmet det i tråd med komiteens forslag sommeren 1901. Det nye posisjonsartilleriet skulle bestå av tre avdelinger, en mobil og to stasjonære med en styrke på totalt 318 offiserer og 1953 menige.¹⁰³

Samtidig som de militære forberedelsene pågikk for fullt høsten 1901, kom det et tilbud fra den svenske regjering om å ta opp igjen spørsmålet om særskilte konsulatvesener. Dette var et brudd med svenskenes tidligere *status quo*-politikk om at forhandlinger kun kunne komme på tale om alle konflikter knyttet til utenrikssstyret ble tatt opp under ett.

Men unionsstormerne var skeptiske til hva som lå i det svenske tilbudet og etterlyste regjeringens strategi. I november troppet statsminister Steen opp i Stortingets Venstreforening: Han kunne bekrefte at det foregikk forhandlinger med Sverige, utfallet av dem kunne han ikke si noe om før de forelå. Statsministerens ordknapphet provoserte de fremmøtte. Selv om han svarte bekreftende på

spørsmålet om regjeringen fortsatt gikk inn for en avklaring av konsulatsaken innen utgangen av stortingsperioden, var tilliten mellom regjering og dens parlamentariske grunnlag på et nullpunkt:

Jeg havde som resultat af det hele det indtryk, at regjeringen nærmest havde holdt sit parti i storthinget for nar,

konkluderte Castberg.¹⁰⁴ Neste gang ville han kreve at regjeringen redegjorde for saken i Stortinget. Et uuttalt mistillitsforslag hang med andre ord i luften.

Forhandlingene som Steen hadde referert til, dreide seg om *hva* forhandlingene skulle dreie seg om. Etter flere ukers brevveksling mellom Lagerheim og Blehr, mellom Blehr og Steen, innimellom regjeringskonferanser og konsultasjoner i begge land, ble den såkalte Konsulatkomiteen nedsatt i januar 1902.

Det hadde vært den norske regjeringens forutsetning at komiteen skulle ha ferdig innstillingen i løpet av vårsesjonen så den kunne legges fram for Stortinget tidlig på høsten. Dette var i samsvar med Stangs plan om at høsten 1902 styrkemessig sett ville være det gunstigste tidspunktet å ta krisen med Sverige på. Men allerede i februar mente unionsstormerne at Sverige trenerte forhandlingene og ba regjeringen protestere. Statsminister Steen avviste kritikken; forhandlingene var i rute og svenskene viste stor imøtekommenhet, meddelte han i mars.

Castberg måtte atter konstatere at Steen ikke lot seg binde. Forholdet mellom den radikale fløyen og statsministeren hadde lenge vært skrantende. Det var en allmenn erkjennelse at Steen var tyngt av alderen og trengte avløsning. Men å finne en ny samlende leder ville ikke bli lett, til det var sprekke i partiet blitt for store.

Splittelsen i Venstre kom også til uttrykk da Stortinget diskuterte det ekstraordinære forsvarsbudsjettet for 1902. Forslaget som lød på 3.5 millioner var i tråd med den treårige forsvarssatsingen som Stortinget hadde vedtatt året før, og var ikke ventet å skape diskusjon. Men stortingspresident Berner benyttet anledningen til å kritisere

forsvarsminister Stang for ikke å ha plassert flere av våpenordrene hos norske fabrikker.

Berners kritikk ble tatt begjærlig imot av opposisjonen, som mente stortingspresidentens ord var å anse som så sterk kritikk at det nærmet seg mistillit.

Men selv om partiet nå åpenbart var splittet og det var tydelig at statsministerspørsmålet helt sikkert ville forsterke splittelsen, sørget Venstrepressen anført av Bergens Tidende og Norske Intelligenssedler for at kravet om Steens avgang ble reist. I april 1902 leste Steen skriften på veggen og søkte kongen om avskjed med anbefaling om at Blehr tok hans plass. Steens råd, samt Blehrs sentrale rolle i de pågående forhandlingene, gjorde ham til favoritt. Men i stortingsgruppa reiste det seg røster både for Venstreveteranen Sofus Archtander og stortingspresident Berner. Blehr trakk likevel det lengste strået og ble landets nye statsminister, mens Qvam overtok stillingen som leder av statsrådsavdelingen i Stockholm.

Med den støtten Konow og Stang hadde hatt i partigruppa under diskusjonen om de ekstraordinære forsvarsbevilgningene året før, kan en spørre seg hvorfor det ikke ble gjort framstøt for å lansere en av disse som ny statsminister. En av forklaringene kan være at de positive signalene fra konsulathandlingene hadde begynt å svekke aksjonsviljen i Venstre. Berners kritikk av Stang kan tyde på det. Utsiktene til en fredlig løsning gjorde at andre hensyn enn å holde tidsfristen for opprustningen måtte telle.

Et annet uttrykk for at aksjonsfløyen var svekket, var at flertallet heller ikke ville støtte Castbergs forslag om å kreve garantier fra Blehr om aksjon i konsulatsaken til høsten. Isteden fikk Berner med seg stortingsgruppa på en støtteerklæring for den nye regjeringssjefen.

Castberg fikk rett i sine antagelser om at Konsulatkomiteen ikke ville forhaste seg. Høstsesjonen forløp uten at Stortinget ble forelagt noe resultat fra forhandlingene. Det ble knapt holdt et møte. Fra Stockholm unnskyldte man seg med at man måtte avvente Riksdagen som først kom sammen på nyåret før man gikk videre.

Castberg erkjente at aksjonsstrategien var i ferd med å tape: Forutsetningen for å lykkes var at konsulatsaken kom opp tidlig på høsten 1903:

I tilfælde en strid med Sverige maa Storthinget ha tid paa sig, da en krise kan kræve tid, og det særlig i aar, da der til sommeren skal være storthingsvalg.¹⁰⁵

Men en enda viktigere grunn til at det hastet for Castberg var den militærstrategiske vurderingen Stang hadde kommet med: Hele planen hans hvilte på at oppgjøret skulle stå i det øyeblikket det militære styrkeforholdet mellom de to landene var gunstigst for Norge. Da ville Sverige betakke seg for en væpnet konflikt, mente han. Det øyeblikket var i ferd med å inntreffe. I løpet av året hadde feltartilleriet mottatt 90 av de 132 kanonene som var bestilt fra Rheinische. Dessuten var grensefestningene snart ferdigstilte: Posisjonsskytset som var bestilt fra Schneider-Canet var blitt montert i løpet av sommeren og høsten.¹⁰⁶ Det var foretatt utmarsjer og øvelser ved de nye befestningene og holdt egne befalsøvelser for å gjøre offiserene skikkelig kjent i områdene de skulle forsvare.¹⁰⁷

Hadde så Stang rett i sin tese? Vurderte den svenske regjering overhodet å svare med militær invasjon om Norge vedtok å opprette et eget konsulatvesen? Og ble den norske opprustningen i så fall tillagt noen betydning? Kan de svenske forsvarsbevilgningene som ble gitt i disse årene gi oss noen pekepinn på det?

Som vist i oversikten over de svenske forsvarsbudsjettene økte disse fra 42.8 millioner i 1899 til 54.5 millioner året etter.¹⁰⁸ Økningen skyldtes først og fremst vedtaket om å bygge tre nye panserskip. Samme år hadde forsvarsminister Axel Rappe gått fra stillingen fordi han ikke fikk flertall for sine forslag om forsøksmobilisering og en ny hærreform. Først i 1901 gikk reformen igjennom, noe som innebar at den svenske hæren gikk over til å basere seg på vernepliktige mannskaper i stedet for stamsoldater. Men overgangen måtte foregå

gradvis. Det var ett av Stangs argumenter for at Sverige ikke ønsket noen væpnet konflikt nå: De ville vente til den nye hærorganisasjonen var skikkelig utstyrt og trent. Feltartilleriet hadde heller ikke begynt utskiftingen av sine gamle kanoner.

Den viktigste beslutningen under den svenske forsvarsdebatten i 1899 var imidlertid vedtaket om å bygge et nytt fast forsvarsverk i Boden ved Luleelven i Norrland. Som i Norge hadde en egen befestningskomite utredet behovet for opprustning av de faste svenske forsvarsverkene. Og i likhet med den norske komiteen hadde den svenske også lansert en ny forsvarsplan: Fienden var riktignok Russland som tidligere, men komiteen anslo sannsynligheten for at de ville komme sjøveien over Bottenvika som mindre. Det var mer trolig de ville komme nordfra gjennom Finland. Derfor måtte forsvaret av Norrland styrkes gjennom bygging av en sentral festning som forråds- og operasjonsbase.

Forslaget møtte de samme faglige og politiske innvendingene i Sverige som Stangs plan hadde gjort i Norge. Likevel vedtok Riksdagen å bevilge 8.7 millioner kroner til festningsverket ved Boden fordelt over ti år.

Russerfrykten førte til at den tradisjonelle motviljen i Riksdagen mot å bruke penger på forsvaret ble ytterligere brutt ned. I 1902 økte forsvarsbudsjettene med ytterligere ni millioner kroner, slik at de samlet kom opp i 67.7 millioner.

De forsvarstiltakene som ble gjennomført i årene 1899 - 1902 hadde med andre ord lite å gjøre med utviklingen i unionskrisen. Den norske opprustningen ble riktignok brukt som argument for å bygge tre nye panserskip i 1899. Men siden den svenske panserflåten allerede var overlegen den norske, er det vanskelig å feste lit til denne begrunnelsen. Mer nærliggende er det å tro at de store bevilgningene til panserskip hang sammen med den samme «navalism» som preget debatten i andre land.

Både hærreformen og utgiftene til det nye festningsanlegget i nord hadde helt andre årsaker enn unionskonflikten. I den svenske

generalstaben ble tanken om krig med Norge riktignok holdt levende gjennom oppdatering av eldre oppmarsjplaner basert på von der Lanckens plan fra 1893.¹⁰⁹ Men lignende planer ble utarbeidet også mot andre land, og må forstås som en del av generalstabens ordinære oppgaver. Men den nye svenske forsvarssatsingen bekymret Castberg: Selv om den hadde et helt annet formål enn å være rettet mot Norge, ville Sverige om få år kunne mønstre en styrke som ville være totalt overlegen. Og det rustningsprogrammet som svenskene la opp til videre, hadde Norge ingen mulighet til å følge opp. Det var nå eller aldri - det måtte forsvarsminister Stang og de andre aksjonsvillige i regjeringen sette sine stillinger inn på, mente han.¹¹⁰

De aksjonsvillige i regjeringen var imidlertid i mindretall. Det var stortingsgruppa som måtte presse på om noe skulle skje. På Castbergs initiativ vedtok Venstreforeningen å opprette en komite som regjeringen til enhver tid skulle holde orientert om utviklingen i forhandlingene.

At jeg valgtes ind maa jeg oppfatte som et udtryk for storthingsvenstres bestemte krav paa at konsulatsagen nu fræmmes uden nølen,

skrev han forhåpningsfullt.¹¹¹

På det første møtet mellom komiteen og regjeringen i slutten av november 1902, så presset også ut til å gi resultater. Blehr kunne opplyse at regjeringen hadde gitt de svenske forhandlerne en frist til januar. Om enighet ikke ble oppnådd, ville regjeringen fremme forslag om opprettelse av eget norsk konsulatvesen under kongens opphold i Kristiania måneden etter. Castberg øynet et håp. Kanskje kunne det skje likevel.

Men håpet ble kortvarig. I midten av desember kunne statsråd-avdelingen i Stockholm meddele at de svenske forhandlerne ikke forhastet seg: Først i begynnelsen av januar 1903 meddelte den svenske regjeringen at den var rede til forhandlinger. Men signalene var alt annet enn oppløftende. Svenskene ville bare gå med på særskilte konsulatvesener på betingelse av at man beholdt felles utenriksminister.

Alt tydet på at det gikk mot brudd, og at krisen dermed kunne inntreffe i løpet av kort tid.

Men i det krisen forandret seg fra å være en hypotetisk mulighet til å bli en konkret realitet, begynte usikkerheten å spre seg i Venstre: Hva nå? Regjeringen var splittet. For å unngå en gjentakelse av 1892 med konglig sanksjonsnektelse, regjeringsavgang og nytt Høyreministerium, mente flertallet at Stortinget burde rådspørres. Om man fikk et samlet Storting med på å avvise de svenske kravene, ville ikke Høyre kunne utnytte situasjonen til å danne regjering.

Men håpet om å få Høyre med på en fellesuttalelse brast straks det ble fremmet. Partiet ville ikke være med på noen uttalelse som ikke inneholdt forslag til hva som skulle skje om forhandlingene strandet, og stemte imot.

Den svenske regjeringen reagerte voldsomt på at Stortinget ble bragt inn i forhandlingene og avbrøt dem promte. I begynnelsen av februar kom imidlertid utenriksminister Lagerheim med et nytt tilbud: Særkonsulenes forhold til utenriksministeren skulle ordnes med likelydende lover som ikke kunne endres uten godkjenning fra begge lands myndigheter. Det norske svaret var at en slik lov stred mot Grunnloven, og derfor ikke kunne aksepteres. Men Blehr avviste ikke forslaget helt, og bestrebelsene fortsatte for å finne formuleringer som partene kunne enes om.

I mars mente mindretallet i regjeringen at man var gått så langt at man i praksis hadde solgt retten til å opprette eget diplomati og egen utenriksminister. Stang og Konow nektet å gå med på Blehrs forslag. Ifølge Castberg helte Løvland og Årstad i samme retning. Men det var ikke nok. Underhånden hadde regjeringsflertallet alt godtatt den svenske avtaleteksten, det såkalte *marskommunikeet*. Castberg maktet heller ikke mobilisere stor nok motstand i Stortingsgruppa til å få stanset det:

Med sorg skriver jeg dette: Regjeringens flertal har nu gaaet med paa en overenskomst som for den kjære freds skyld bryder med den gamle norske nationale politik,

konstaterte han bittert.¹¹² At Stortinget heller ikke gjorde annet enn å

fatte kraftige protester da Blehr opplyste at forslaget ikke kunne bli fremlagt før Stortinget ble oppløst, bekreftet bare for Castberg at slaget var tapt.

Den endelige konstateringen av at den aksjonsvillige fraksjonen i Venstre hadde lidd nederlag, kom da Georg Stang i slutten av mai søkte avskjed etter at han i Stortinget hadde erklært at han ikke stilte seg bak kommunikeet. En slik offentlig splittelse kunne ikke regjeringen leve med. Konow som delte Stangs syn, tok følge. Dermed kan det se ut som om forsøket på å bruke opprustningen til å gjennomføre Venstres partiprogram fra 1900, hadde slått feil. De ti millionene som var blitt bevilget de tre siste årene hadde ikke skapt det nødvendige nasjonale vågemot som skulle til for å utfordre Sverige. Stemningsskiftet i Venstres stortingsgruppe fra våren 1901 til to år seinere, er påfallende. Det var som om flertallet først like før krisen var et faktum skjønnte alvorret, og reserverte seg. Selv om tonene fra Sverige hadde vært langt mer truende i 1895 - eller for den saks skyld under flaggsaken i 1898/99, må krigsfrykten likevel ha vært medvirkende til at så mange bet i seg regjeringens løftebrudd og godtok den ulne formuleringen i kommunikeet. Alle andre muligheter måtte være prøvd før sverdet ble hentet fram.

Det har blitt hevdet at den norske opprustningen fikk betydning ved at den tvang Sverige til å oppgi sin status quo-politikk. Jeg finner imidlertid liten grunn til å tillegge dette noen vekt, særlig fordi utenriksminister Lagerheim alt lenge før befestningsplanen ble fremlagt i 1901 hadde syslet med forhandlingstanken.

Georg Stang hevdet senere at den norske opprustningen fikk betydning ved at det tross alt ble et «kommuniké» i mars 1903. Ifølge Stang var det den som gjorde at Sverige ikke brøt forhandlingene, med istedet godtok de norske formuleringene som ga Blehr ryggdekning til å si at avtalen ikke bandt Norge til felles utenriksstyre.¹¹³

At den svenske regjeringen gikk lenger enn Riksdagen hadde forutsatt og at statsminister Boström måtte tåle flengende kritikk for det, er et faktum. Forklaringen han ga var ifølge den svenske

kronprinsregenten at «ty eljast hade allt gått sönder».¹¹⁴ Men om det var de norske grensefestningene Boström hadde i tankene, er vel langt fra sikkert. At Stang helst tolket det slik, er naturlig. Det var en kjærkommen anledning til å finne belegg for at man hadde fått noe igjen for «millionrullene».

At opprustningen fra 1899 var unionspolitisk motivert er uomtvistelig. Det kom tydelig til uttrykk i Stangs begrunnelse til forslaget om ekstraordinære forsvarsbevilgninger våren 1901: Det var ikke noe forsvar av «den skandinaviske halvø» mot en russisk fiende han hadde i tankene, men av norsk jord mot en svensk.

Det kom også til uttrykk da Stortingets Venstregruppe før de ekstraordinære bevilgningene skulle opp til behandling våren 1901, krevde garantier fra regjeringen om at konsulatsaken kom til å bli reist med det første. Unionsstormernes plan var å presse regjeringen til å ta oppgjøret med Sverige da grenseforsvaret sto ferdig og før Sverige ble for overlegen. Men planen mistet støtte. Flertallet i regjeringen og i partiets stortingsgruppe vegret seg i det lengste for å handle: Alle forhandlingsalternativer måtte prøves før man gikk til aksjon.

Men lå det utelukkende unionspolitiske hensikter bak Stangs opprustningsprogram? Spilte ikke andre forhold som teknologisk utvikling og militarisme inn slik som tidligere?

Som jeg har vist forelå det planer om utskifting av feltartilleriet lenge før Stang fremmet sin nye forsvarsplan. Denne utskiftingen ble aktuell nettopp fordi det på artilleriområdet var utviklet nye rekylsystemer som gjorde det mulig å skyte raskere med store kanoner. At Norge var så tidlig ute med å innføre det nye systemet, må likevel tilskrives unionspolitikken. Valget av Ehrhardtkanonene skyldtes delvis også Stangs eget initiativ. Han bestemte ikke bare hva slags type kanoner som skulle velges, men bidro også til å forbedre modellen.

Likevel må det slås fast at den teknologiske utviklingen spilte en langt mer beskjeden rolle nå enn da marinen innførte nye panserskip i siste halvdel av 1890-tallet.

Enda mindre rolle spilte militaristiske holdninger. Om vi holder oss

til Vagts skille mellom et forsvar styrt for å oppnå bestemte og begrensede mål, og et som har som mål å dominere hele samfunnet, er det ingen tvil om at Stangs forsvarsplan hadde et rasjonelt formål; å virke avskrekkende på Sverige. Planen hadde dessuten blitt vedtatt etter en lang demokratisk prosess.

Norges Forsvarsforening, som hadde vært den fremste eksponenten for militaristiske holdninger, hadde samtidig nærmest avgått med døden. Det kan virke som om opprustningen som foreningen selv hadde mye av æren for, hadde gjort den overflødig. En annen forklaring kan imidlertid være at den nye forsvarsplanen skapte så sterke motsetninger mellom Høyre- og Venstreoffiserer at de ikke lenger kunne samarbeide.

Allerede i 1896 begynte den fallende interessen for Forsvarsforeningen å merkes: Åtte kretser ble lagt ned, og medlemstallet falt fra rundt 9.600 i 1893 til 7500 i 1896.¹¹⁵ Værg dit Land gikk inn i 1899, og samme år foreslo Trøndelag krets å oppløse foreningen.

Selvsagt fantes det i dens rekker fortsatt menn med sterkt militaristiske holdninger, som Henrik August Angell og Sophus Christensen. Men til tross for at de not stor faglig respekt, fikk deres syn lite gjennomslag.

Del III

I siste del av artikkelen vil jeg ta for meg begivenhetene i perioden 1903-1905. Jeg vil først forsøke å forklare hvorfor 1903 markerte slutten på opprustningsperioden. Videre vil jeg ta for meg bakgrunnen for opprettelsen av *Specialkomiteen* i februar 1905, grenseforsvarets betydning i prosessen som førte fram til Stortingsvedtaket den 7. juni, samt de militære tiltakene som ble satt i verk på norsk og svensk side våren, sommeren og høsten 1905. Til slutt vil jeg behandle hvilken rolle den norske opprustningen kom til å spille under selve forhandlingene i Karlstad med spesiell vekt på grensefestningene.

Høyre - venstre om

Fra 1903 til 1904 falt forsvarsbevilgningene fra 20.6 til 15.9 millioner kroner, eller med hele 23 prosent. Året etter beløp forsvarsutgiftene seg til 17 millioner. Opprustningsperioden må derfor sies å være over. Ikke nok med at det var slutt på de ekstraordinære bevilgningene, også de ordinære budsjettene fikk føle sparekniven.

Nå kan det hevdes at den ekstraordinære bevilgningen i 1903 avsluttet forsvarsinvesteringene på 10 millioner kroner som Georg Stang hadde lansert to år tidligere, og at det dermed var naturlig at utgiftene falt. Men var alle forsvarets behov dermed dekket? Fantest det ingen huller som gjensto å fylle?

Oversikten over forsvarets mangler som ble presentert i 1903 hadde en prislapp på 25 millioner kroner; 10 millioner til arméen og 15 til marinen. I henhold til Stortingets og forsvarsminister Stangs ønske, hadde arméen fått sine penger. Marinen derimot hadde blitt avspist med fattige 254.000 kroner. Det gjensto med andre ord investeringer for nesten 15 millioner for å nå de målene som var satt. Det manglet ikke

huller. Men i stedet for å fylle dem, ble budsjettene redusert. Hva utløste denne reduksjonen, og hadde den noe med unionspolitikken å gjøre?

Den vanligste forklaringen har vært at reduksjonen må sees i sammenheng med valget i 1903, da Venstre mistet regjeringsmakten til en samlingsregjering av Høyre og de Liberale. Det var den nye regjeringen som sto for beskjæringen. Før jeg går nærmere inn på årsaken til regjeringsskiftet, vil jeg likevel stille spørsmålet om reduksjonen også ville ha kommet om Venstre hadde beholdt makten.

Ekstrabevilgningen på 10 millioner i 1901 hadde tæret på forsvarsviljen også blant de ivrigste unionsmotstanderne. Dette hang sammen med to forhold: Konfrontasjonen med Sverige hadde blitt en mye nærmere realitet etter at grenseforsvaret var på plass, samtidig som tonene fra Sverige var blitt mer imøtekommende. Stemningsskiftet i Venstre våren 1903 var et uttrykk for dette: Heller fortsatte forhandlinger enn å risikere krig. I tillegg var landet inne i en økonomisk krise som gjorde de ekstraordinære forsvarsbevilgningene til en tyngre bær å bære.

Valget høsten 1903 ble et nederlag for Venstre generelt og unionsstormerne spesielt. Til tross for iherdige anstrengelser maktet ikke Georg Stang engang å bli nominert, og unionsstormernes fraksjon skrumpet inn. Hva var årsaken til det politiske stemningsskiftet? Castberg hadde svaret klart:

Det er den Blehrske svage og forvirrede unionspolitik, høires og Bjørnsons krigsskræmsler og de finansielle vanskeligheter som har bevirket dette resultat,¹¹⁶

Hans analyse var preget av skuffelse over at regjeringen ikke hadde tatt aksjon i konsulatsaken.

Den nye samlingsregjeringen under ledelse av Høyres Francis Hagerup signaliserte raskt at den ikke ville benytte militær styrke som pressmiddel overfor Sverige. Under valgkampen hadde Hagerup gitt

klart uttrykk for at det ikke fantes noe alternativ til forhandlingsveien. For å vise at han mente alvor, gikk den nye regjeringssjefen til angrep på Venstres militære trumfkort, grenseforsvaret. Allerede under budsjettbehandlingen i oktober 1903 fremmet Høyre forslag om å redusere bevilgningene til posisjonsartilleriet. Partiets representanter i militærkomiteen foreslo også å legge ned bataljonens stab og legge underavdelingene inn under feltartilleriet. Forslaget ble imidlertid trukket tilbake etter at det vakte sterke reaksjoner i generalstabens. På bakgrunn av generalstabens motstand mot opprettelsen av bataljonen under høringen i 1901, kan dette synes noe merkelig. Men i forsvaret var man avhengig av stabile organisasjonsformer. Det var bedre å opprettholde den omstridte bataljonen enn å vingle fram og tilbake.

Et uttrykk for samme motstand kom til syne i partiets forslag til reduksjon av sikkerhetsbemanningen på grensefestningene. Den besto av 70 mann fordelt på Kongsvinger, Ørje og Fredriksten. Forslaget, som var det samme som Høyre hadde fremmet året før, gikk ut på å nedlegge underoffisersskolene og redusere sikkerhetsstyrken til noen få vakt- og vedlikeholdsbetjenter. Partiet støttet seg til kommanderende general og sjefen for feltartilleriet som begge gikk inn for nedlegging, og må forstås som en takk for sist da Høyres forslag ble nedstemt.

I unionsstormernes øyne var dette det samme som å legge grenseforsvaret i grus. Sikkerhetsstyrkene var jo ment som en garanti mot et plutselig svensk overfall. Den påfølgende stortingsdebatten i mars ble lang og bitter: Festningene «gjør ikke nogen nytte, med mindre de kan staa sin prøve, naar krigen kommer. Hva enten det bliver den ene eller anden nation, man har at kjæmpe med», hevdet Venstres representant i militærkomiteen Sofus Arctander.¹¹⁷ Castberg fulgte opp med å trekke fram uttalelser i den svenske Riksdagen som viste at grenseforsvaret allerede hadde vist seg nyttig: Det var den norske opprustningen, og særlig byggingen av grensefestningene som hadde ført til at Sverige hadde oppgitt sin *status quo*-politikk, hevdet han.¹¹⁸

Samlingsregjeringens beslutning om å trekke forslaget om å inkludere svenske skip i den såkalte fireskipsregelen, vakte også irritasjon.

I rekken av anklager mot Høyres og de Liberales forsvarspolitik inngikk også vedtaket om å kutte feltartilleriets bataljonsøvelser for 1904. Men her rettet unionsstormerne baker for smed. I den tverrpolitiske stortingsgruppen som fremmet det private forslaget var det bare en Høyremann. Av de øvrige var seks fra Venstre, to Moderate og en fra Arbeiderpartiet. Begrunnelsen for å innstille våpenøvelsene var de dårlige tidene i jordbruket og skipsfarten.¹¹⁹ Da Stortinget diskuterte forslaget i mars stemte også deler av Høyre mot å kutte øvelsene, blant andre formann i militærkomiteen Jens Bratlie. Også forsvarsminister Strugstad og resten av regjeringen var imot. Likevel gikk forslaget igjennom med 65 mot 51 stemmer.

En kan hevde at om den svenske uthalingsstaktikken i konsulatsaken førte Venstre mot høyre, var den samtidig med på å bringe Høyre mot venstre. Så sent som i januar 1903 hadde partiet stemt mot Carl Berners forslag om en felleserklæring om at konsulatsaken måtte løses separat. Men det var et voksende ønske i partiet om å forlate den unionsvennlige posisjonen. Muligheten bød seg da de Liberale før valget samme høst lanserte sitt program om å fortsette forhandlingene med mål om å gjennomføre konsulatsaken. Da de sammen dannet regjering, kunne Høyre legge sitt unionspolitiske kompleks bak seg og vise at de også ville ha en løsning.

Forhandlingene med Sverige ble tatt opp igjen i desember 1903 med utgangspunkt i marskommunikeet. Men den svenske regjeringen inntok nå en ny og mer kompromissløs posisjon, og forhandlingene trakk ut. Våren, sommeren og høsten gikk uten at noe svensk forslag forelå og antakelsene om at Sverige ikke ønsket noen løsning ble bekreftet da statsminister Boström la fram det svenske forslaget til likelydende lover i november 1904. Det inneholdt formuleringer som gjorde det klart at eget norsk utenriksstyre aldri ville komme på tale. Fra norsk side ble Boströms «grunder» stemplet som *lydrikspunkter*, og i februar 1905 var bruddet et faktum.

Selv om unionsstriden formelt sett fortsatt dreide seg om en underordnet utenrikssak, var det ingen som lenger var i tvil om at

konsulatstriden i realiteten dreide seg om unionens eksistens. Sverige hadde gjort det klart at noe selvstendig norsk konsulatvesen ikke ville komme på tale. Og eget norsk konsulatvesen hadde Høyre gått til valg på, - riktignok gjennom «forhandlinger, bare forhandlinger» som Hagerup formulerte det. Men om denne muligheten ikke lenger forelå, var det heller ikke for Høyre noen vei tilbake. Spørsmålet var ikke lenger *om* Norge skulle melde seg ut av unionen, men *når* og på hvilken måte.

Samlingsregjeringen var i praksis stilt overfor valget mellom to strategier; den lange og statsrettslig sett riktigste veien gjennom den såkalte *lange lovlinjen* eller den kortere og juridisk sett mer tvilsomme *aksjonslinjen*. Men statsminister Hagerup vegret seg mot begge: Han fryktet at det ville bety Samlingsregjeringens død. Han avviste også forslaget om å opprette en ny samlingsregjering der også Venstre var med av frykt for at partiets venstreside ville utnytte situasjonen og øke sjansen for krig, noe som måtte unngås for enhver pris.

Frykten var ikke helt ubegrunnet. I Venstreforeningen arbeidet Castberg for at Konow og Stang måtte med i en ny fellesregjering. Stang selv var ikke så sikker: «Skal en blandingsregjering dannes, bør næppe mænd med så udpræget standpunkt som du og jeg få plads,» skrev han til Konow. Men hans råd var klart: Stortingsgruppa måtte fremsette forslag om eget konsulatvesen straks og en ny samlingsregjering måtte dannes til å sette vedtaket ut i livet. Der måtte de radikale få plass, hvis ikke ville Høyre sørge for å utsette konflikten, noe som kun ville

*påføre os ydmygelser og forhaanelser. Stillingen vil vel bli som i 1895 - kanskje værre, så svenskerne blot behøver at true med krig eller i hoiden udføre en liden militær demonstration for at vi skal falde tilfote.*¹²⁰

I Stortinget var Hagerups stilling i ferd med å svekkes. Den 8. februar ble *aksjonslinjen* med overveldende flertall knesatt i Stortingets

Venstreforening. De fikk raskt følge av Arbeiderpartiets representanter. Heller ikke innad i regjeringen var Hagerup trygg: De Liberales medlemmer, Christian Michelsen og Jacob Schøning, signaliserte brudd med regjeringens forhandlingslinje.

På bakgrunn av den nye krisen opprettet Stortinget i midten av februar en egen komite bestående av 19 representanter fra alle partiene. I fravær av en handlekraftig og samlet regjering, var det den såkalte *Specialkomiteen* som kom til å utgjøre det politiske kraftsentret i ukene framover. «Den er det nå som har tatt tøylene, vi i regjeringen er blot skilpadder, vi er til spott og hån, så lenge vi sitter blir situasjonen bare uredig. Alt er fælt.» konstaterte Schøning 23. februar.¹²¹ Det var her debatten ble ført og beslutningene tatt som førte fram til stortingsvedtaket 18. mai om å oppheve det konsulære fellesskapet og videre til 7.juni-vedtaket som innebar oppløsning av unionen.

Forberedende tiltak

Vi er nå kommet fram til tidspunktet hvor vi skal sette søkelyset på den militære opprustningens rolle i selve unionsavviklingen. I hvilken grad kom militære tiltak til å bli brukt som pressmiddel i den avgjørende delen av løsrivelsesprosessen? Jeg vil først konsentrere meg om å presentere hvilken vekt den militære situasjonen ble tillagt i agitasjonen og argumentasjonen på norsk side fram til 7. juni, og siden belyse hvilke konkrete tiltak som ble satt i verk.

At unionsstormerne var opptatt av den militære beredskapen, vet vi fra tidligere. Umiddelbart etter at bruddet med Sverige var et faktum i begynnelsen av februar, tok Castberg kontakt med forsvarsminister Strugstad og finansminister Michelsen for å få vite om regjeringen hadde satt i verk sikkerhetstiltak i tilfelle en svensk overrumpling. I hans øyne hadde regjeringen med sitt unntak i den nye «treskipsregelen» og reduksjonen av bemanningen på grense-festningene lagt landet åpent. Dette måtte forandres: «Vi maa ha sikkerhed for, at der er gjort hvad gjøres kan til at forebygge et pludselig overfald,» mente han.¹²²

Svaret fra forsvarsministeren var alt annet enn beroligende. Det var riktignok utarbeidet mobiliseringsplaner som kunne bemanne befestningene innen et døgn. Men noen permanent sikkerhetsstyrke kunne ikke opprettes før det forelå kongelig proposisjon. Når det gjaldt svenske krigsfartøy hadde Forsvarsdepartementet gitt ordre til alle festningskommandanter om at ingen utenlandske skip, inkludert svenske, fikk passere uten at det forelå tillatelse fra departementet eller kommanderende admiral.

Strugstad ga samtidig uttrykk for at han i likhet med statsministeren var mot aksjon nå. Med Russland viklet inn i krigen med Japan, hadde Sverige ryggen fri til å angripe Norge. Det var derfor bedre å velge den lange lovlinjen. Da fikk man også tid til å føre Bergensbanen fram til Gulsvik i Hallingdalen, noe som ville fremskynde mobiliseringen betraktelig, forklarte han.

Castberg var nedslått: Samtalen endte med at «jeg uttrygte min sorg over, at mistillid og mismod skulde raade der, hvor det var mest nødvendigt at ha kraft og tillid, nemlig i spidsen for landets forsvar».¹²³

Castbergs dom over Strugstad var klar: Han måtte fjernes. Dessuten måtte resten av Specialkomiteen få vite hvor dårlig den militære beredskapen var. Derfor fikk han forsvarsministeren til å møte i komiteen den 23. februar. Strugstads redegjørelse var like nedslående som den Castberg hadde hørt to uker tidligere: Mobiliseringen ville bli inntil fire uker forsinket i forhold til planene på grunn av at det var vinter, ammunisjonsbeholdningen var knapp, det samme var arméens kornlagre. På svensk side drev panserskipeskadren øvelse og kunne nå Kristianiafjorden i løpet av 30 timer. Den svenske arméen kunne i løpet av kort tid sende tre arméavdelinger på til sammen 66.000 mann mot Østlandet og en arméavdeling på 16.000 mann mot Trøndelag, mens den norske arméen i løpet av fire uker bare kunne mønstre 28.000 og senere 14.000 mann. Når det gjaldt artilleri var også det svenske totalt overlegent i antall, 182 kanoner mot 132 norske.¹²⁴

Men Strugstads viktigste betenkning var mobiliseringstiden og forsvaret i Nord-Norge. Før Bergensbanen var slutført og det ble

opprettet tre eller fire nye bataljoner i nord, ville de svenske angriperne ha fritt spillerom. Forsvarsministerens konklusjon var at

Sverige kan ikke undertvinge os, men det kan tilføie os et alvorlig slag. Tiden er nu heldig for Sverige, fordi Rusland er optat, Nordlands forsvar ikke er i orden, og vore økonomiske forhold ikke gunstige.¹²⁵

På Castbergs spørsmål om det var gjort noe for å holde øye med svenske troppebevegelser, var Strugstads svar også nedslående: Forsvaret hadde ikke penger til noe eget etterretningsvesen, for å få det måtte Stortinget først bevilge penger. Det var heller ikke gjort noe for å skaffe grensefestningene sikkerhetsmannskaper, og Sverige var heller ikke underrettet om at deres krigsskip måtte varsle norske myndigheter før de entret norsk farvann.

Venstres medlemmer av Specialkomiteen var opprørt over forsvarsministerens standpunkter, og foreslo å innkalle Georg Stang. Det ble bestemt avvist fra Høyre: Det ville være ensbetydende med mistillit til Strugstad og styrke Stangs kandidatur som ny forsvarsminister.

Men Castberg trakk en annen konklusjon av Strugstads redegjørelse. «De modtagne oplysninger bekræfter, at vi nu staaer relativt saa stærke, som vi overhodet nogensinde kan magte», hevdet han overfor resten av komiteen.¹²⁶ Det som manglet kunne skaffes til veie på korteste varsel. Dessuten var situasjonen i Sverige både militært og politisk sett fortsatt gunstig for Norge. Landet var ennå ikke ferdig med omorganiseringen av forsvaret. Dessuten var det ikke et massivt svensk overfall man måtte forberede seg på, mente han. Faren lå i et plutselig overfall av en mindre styrke. Men, anførte han, signalene fra Sverige var entydige: Landet ønsket ikke krig. Det hadde kronprinsregenten - ifølge statsminister Hagerup - gitt nordmennene sitt ord på. Kongehusets forsikring var blitt underbygget av kommentarer i svenske aviser som advarte mot krigshisseri. Faren lå i at krisen kunne trekke ut, trodde han. For hver dag som gikk ble det

svenske forsvaret sterkere. Dessuten kunne stemningen i Sverige snu, og krigspartiet igjen få vind i seilene:

Derfor er en langvarig aktion farlig. At en hurtig aktion vil framkalde trusler fra svensk hold er sandsynligt; trusler har virket før; de er et billigt middel,

konkluderte han.¹²⁷

Det var ingen tvil om at Castberg hadde støtte for sitt syn i komiteen. På slutten av møtet fikk han tilslutning fra Arbeiderpartiets representant Alfred Eriksen: Krigstrusler var ikke til å unngå. «Men af hensyn til vort eget folks liv har vi ikke raad til at vente.»¹²⁸

Viljen til å handle ble oppmuntret også av kommanderende admiral Christian Sparres vurdering av den sjømilitære stillingen. Ifølge Castberg anså Sparre marinens forsvarsevne overfor Sverige som ganske god. Det eneste som manglet var supplering av ammunisjon.

Stemningen utenfor Stortinget var heller ikke til å ta feil av. Fra hele landet strømmet det inn adresser fra amtsting og partilag, fra ungdomslag, arbeiderforeninger og folkemøter med oppfordring til Stortinget om å gå til aksjon.

En av de som kastet seg inn i propagandakrigen var Georg Stang: I slutten av februar trakk han fulle hus under to store folkemøter i Kristiania. Foran 5000 tilhørere i Calmeyergatens misjonshus gjentok han sitt forsvarspolitiske manifest:

Det norske folk har i 10 aar med store ofre reist sit forsvar med det maal for øie at kunne hævde sin selvstendighed overfor Sverige, at kunne gjennomføre denne sag, der er blevet en æressag for det norske folk trods svensk modstand.¹²⁹

Virkning hadde også Fritjof Nansens artikkel i VG der han oppfordret politikerne til å vise mot: "I siger I har ikke Mod til at tage Ansvaret, og vil vælte det over på Vælgerne. Men er det da Tvil om Folkets Mening

Nu?¹³⁰ «Nansens artikkel har tent alle vegne, der blir stigende stemning for å våge alt», noterte Schøning begeistret.¹³¹

Nansen ble senere en av unionsstormernes viktigste støttespillere utenfor Stortinget. Med den berømte polfareren som trekkplaster ble det holdt store folkemøter i Bergen og Trondheim som alle munnet ut i krav om handling.

I det politiske flyvebladet *Strax* gikk utgiverne Sigurd Bødtker, Chr.Dybwad, Nils Kjær og Jacob Worm-Müller et skritt lenger: Om kongen nektet sanksjon «skrides der til alminnelig mobilisering,» var kravet derfra.¹³²

Under dette trykket kunne ikke samlingsregjeringen lenger bestå, og i slutten av februar leverte Michelsen og Schøning inn sine avskjedssøknader. For andre gang på tre år førte konsulatforhandlingene altså til at en regjering raknet. Begge ganger hadde et mindretall gått av i protest mot regjeringens linje. Men utgangspunktet til Michelsen og Schøning var likevel et annet enn det Stang og Konow hadde hatt i 1903: Denne gang hadde de stortingsflertallet på sin side. I erkjennelsen av at forhandlingslinjen var politisk død, leverte statsminister Hagerup sin avskjedssøknad den 28. februar.

Det var Michelsen som pekte seg ut som den naturlige lederen for en ny regjering. Men hvem han skulle få følge med var det strid om. Castberg krevde at den nye regjeringen måtte dannes på et aksjonsgrunnlag. Men stemningen i Stortinget var ennå ikke helt avklart. Det ble den først 2. mars da flertallet i Samlingspartiets stortingsgruppe erklærte seg for aksjon. På Castbergs initiativ gikk Venstre inn for at Stang ble ny forsvarsminister. Men det svenske kongehuset ville ikke ha noen reprise fra 1900: I følge Schøning var kongehusets eneste krav til Michelsen at han ikke måtte ta Georg Stang med.¹³³ Det var da heller ikke Michelsen interessert i. Det kunne raskt bringe initiativet over i andres hender og utviklingen inn i andre spor enn han hadde tenkt. Han skyndte seg derfor å komme Venstrekravet i forkjøpet ved å tilby stillingen til Wilhelm Olsson, Høyres

forsvarsminister fra 1893. Til tross for måten Stangministeriet var unnfanget på den gang, hadde Olsson høstet anerkjennelse i Venstre, ikke minst for innsatsen i kampen om de ekstraordinære forsvarsbevilgningene i 1895. Han var derfor en mann Venstre neppe ville motsette seg, selv om det betød at Stang ble holdt utenfor.

Etter mange dagers kabal var den nye aksjonsregjeringen klar: Venstre ble representert med fire ministre, men uten Castberg, som takket nei etter avvisningen av Stang. Samtidig offentliggjorde Specialkomiteen en foreløpig innstilling der den enstemmig gikk inn for aksjon.

Med den nye regjeringen på plass og Specialkomiteens vedtak var alt duket for handling: I sin tiltredelseserklæring slo regjeringen fast at dens mål var opprettelse av eget konsulatvesen. Men først måtte landet stå parat til å møte alle eventualiteter. Det innebar at forsvaret måtte ha hva det trengte og at staten hadde penger nok til å tåle en langvarig konflikt.

Castbergs oppmerksomhet var imidlertid rettet mot et annet militært scenario: Et plutselig overfall med en liten styrke. Mot et slikt anfall sto landet forsvarsløst så lenge grensefestningene ikke var bemannet. Han ba derfor den nye forsvarsministeren redgjøre for saken for Specialkomiteen. Olsson møtte den 18. mars og orienterte om tilstanden. Den var som Castberg hadde fryktet: Grensefestningene sto fortsatt ubemannet, departementet vurderte saken, men Olsson kunne berolige med at det ikke var tegn til mobilisering på svensk side. Det svaret tilfredsstilte ikke Castberg; «hvad der krævedes nu, var ikke «overveielser» og «undersøkelser», men resolut handling.»¹³⁴

På samme møtet la Olsson fram en oversikt over hva forsvaret manglet for å møte en konflikt: Det var først og fremst korn og ammunisjon. Til innkjøp av rug og havre trengte han en million kroner, til gevær- og artilleriammunisjon tre millioner og til flåten en million, totalt fem millioner kroner. Regjeringen sto imidlertid overfor et kinkig problem: Det sto ikke penger til rådighet, og en ekstraordinær bevilgning måtte formelt sett godkjennes av kongen i statsråd.

Situasjonen tatt i betraktning var en slik framgangsmåte utelukket. Problemet ble løst ved at Specialkomiteen ga regjeringen fullmakt til å forskuttere kommende bevilgning, med løfte om å stemme for den når den senere kunne bli fremmet for Stortinget.

Mye gjensto for at armé og marine skulle være parat. I de kommende ukene gikk det derfor en strøm av bemyndigelser fra Forsvarsdepartementet om innkjøp av ammunisjon og utstyr som manglet: Grensefestningene ble utstyrt med nye mitraljøser og flere kanoner, og festningsartilleriet fikk utlevert nye Krag-Jørgensen karabiner. Den 29.3 fikk Generalfelttøymesteren ordre om at leveringen av de siste 40 ammunisjonsvognene til det hurtigskytende feltartilleriet «maa påskyndes uanset merudgift» og så raskt som mulig «helst saa de kan være fuldt færdig inden 15. mai førstkommende.»¹³⁵ Dagen etter ble han bemyndiget til å bruke en million kroner til innkjøp av håndvåpen.¹³⁶

Beregninger viste at en mobilisering av arméen ville koste 11.5 millioner kroner. Å holde den på feltet ville koste 9 millioner per måned.¹³⁷ Om mobilisering skulle bli nødvendig og krisen vare ved, ville statens finanser raskt være oppbrukt om reservefondene ikke fikk nye tilførsler. Regjeringen fikk derfor Specialkomiteens godkjenning til å oppta lån på inntil 40 millioner kroner.

Den 9. april redegjorde Olsson for Specalkomiteen når aksjonen kunne gjennomføres. Det burde ikke skje før årets våpenøvelser for festningsartilleriet kom i gang i midten av mai. Først da kunne grense- og kystbefestningene være skikkelig bemannet. Rett etter at han hadde mottatt Castbergs overhøvling for å svikte grenseforsvaret, hadde han i all hemmelighet gitt ordre om at 60 mann, «som selvfølgelig benytter egne klæder», ble utkommandert til befestningene ved Ørje, Urskog og Kongsvinger.¹³⁸ Det var neppe hensynet til uniformsslitasje som lå bak forsvarsministerens henstilling. I midten av april ble ytterligere 10 mann beordret til tjeneste på Fredriksten på samme betingelser. Olsen sørget også for at vaktholdet i Kristianiafjorden ble skjerpet ved at farvannet innenfor Færder ble patruljert døgnet rundt av torpedobåter.¹³⁹

To dager etter møtet i Specialkomiteen forhøyet Stortinget beløpet som var avsatt til flåteøvelser, og i slutten av måneden ble Skagerakeskadren beordret til øvelse i Kristianiafjorden. Samtidig ble de første forberedelsene til mobilisering av arméen satt ut i livet. Vaktholdet ved jernbaner og depoter ble skjerpet og ved de østgående jernbanelinjene ble det bygd lasteramper for å kunne frakte troppestyrker raskt av sted.

Den 10. mai forelå Specialkomiteens enstemmige vedtak om å be Stortinget fatte lov om opprettelse av eget norsk konsulatvesen fra 1. april 1906. Den 15. mai ble den norske flåten flyttet fra Horten til Melsomvik, mens øvelsene og vaktholdet i Kristianiafjorden fortsatte. Samtidig startet festningsartilleriets bataljonsøvelser. Tre dager senere gikk konsulatloven enstemmig gjennom i Odelstinget: Loddet var kastet. Spørsmålet var nå hvordan de ville reagere på andre siden av Kjølen.

Ifølge Castberg var de første reaksjonene beroligende: Intet rop om krig, verken fra kongen eller folkedypet. Kanskje det var det forestående bryllupet mellom prins Gustaf Adolf og den engelske prinsessen Margaret som fikk kongen til å vegre seg: «Det ville dog ikke være comme il faut at møde til bryllupsfest i saa fornemme kredse med broderblod paa henderne,» mente han.¹⁴⁰ Men Castberg var fortsatt ikke overbevist om at stemningen ville vare: Om kongen nektet å bøye seg og unionsbruddet var et faktum, kunne tonen fort bli en annen.

En uke senere var krisen et faktum: Kongen nektet å sanksjonere proposisjonen og regjeringen svarte med å gå av. Reaksjonene fra Sverige var fortsatt avdempede: Kongen hadde bedt den norske militærattacheen meddele kommanderende general at ikke en eneste svensk soldat var mobilisert, og heller ikke ville bli det.¹⁴¹ For sikkerhets skyld ble festningsartilleriets bataljonsøvelser likevel forlenget inntil videre.

Ettersom dagene gikk ble meldingene fra Stockholm mer dystre: Ifølge statsrådsavdlingen var kongen nå villig til å benytte

«hvilkesomhelst midler» for å tvinge Norge i kne, og Riksdagen var villig til å støtte ham, noterte Castberg den 31. mai.¹⁴² Samtidig dukket de første ryktene om svenske troppeansamlinger opp i avisene.

Den 5. juni presenterte Michelsen sitt neste trekk overfor Specialkomiteen: Siden kongen ikke ville eller kunne skaffe landet en ny regjering, måtte han gå av. Stortinget skulle be den avsatte regjeringen gjeninntre og utøve hans myndighet. Avsettelsen skulle ledsages av et tilbud om å la et annet medlem av det svenske kongehuset bli ny norsk konge.

På samme møtet reiste Hagerup spørsmål om mobilisering. Michelsens svar var nei, med henvisning til kongens forsikring. Forsvarsminister Olsson redegjorde videre for den militære beredskap: Bataljonssamlingene ved festningene fortsatte, dessuten ble det holdt øye med hva som foregikk på svensk side av grensen. «Mærker vi, at der mobiliseres i Sverige, maa vi ogsaa mobilisere, og hurtigst mulig sende afdelinger til de mest udsatte punkter,» forsikret han.¹⁴³

Olssøns viktigste «øyne» i Sverige var oberstløytnant Thomas Heftye som i løpet av våren hadde reist nedover den svenske vestkysten. Via en bekjent i Christiania sendte han rapporter om hva han så av militær aktivitet mellom Riksgrensen og Helsingborg og videre innover i landet til Karlstad: Stort sett var det «ikke noget af interesse at berette.»¹⁴⁴

Som vi har sett var det regjeringens taktikk å ligge lavt i terrenget for ikke å provosere til svenske mottiltak. Forberedelsene ble gjort i all stillhet. Det lykkes i stor grad, ikke minst fordi pressen etterkom anmodningen fra regjeringen om å tie. Det eneste som kunne påkalle oppmerksomhet var at bataljonssamlingene ble forlenget og at flåten drev øvelse i Skagerak.

Den 7. juni gjorde Stortinget sitt historiske vedtak: Som følge av at kongen ikke hadde maktet å skaffe landet ny regjering, var kongemakten opphørt og den avsatte regjeringen innsatt på ny. Til vedtaket var det også knyttet et tilbud til Bernadotte-familien om å la en av prinsene overta den norske tronen.

Samme dag innkalte forsvarsminister Olsson de norske våpensjefene for å avkreve dem lojalitet til den nye regjeringen. En etter en ble de bedt om å svare ja eller nei på spørsmålet, noen diskusjon ville han ikke ha. Alle som en brøt sine tidligere edsvorne løfter til unionskongen, og stilte seg bak den norske regjering.¹⁴⁵

Fra mål til middel

Et tradisjonelt pressmiddel i mellomtatlige konflikter er militærøvelser. Et annet er mobilisering. I begge tilfeller gjelder det å måle krefter og demonstrere styrke. Som vist innledningsvis kan opprustning også brukes til dette formålet; å avskrekke en motstander fra å gå til angrep gjennom å vise hva man har til rådighet av styrker og våpen. Men det kan også ha stikk motsatt hensikt; å vise styrke for å påtvinge en motstander vilkår som ellers ikke kunne oppnås gjennom forhandlinger. I slike situasjoner settes øvelser/mobiliseringer i verk parallelt med forhandlinger for å sette forhandlerne under press.

I begge land ble de årlige militærøvelsene utvidet og forlenget under krisen sommeren 1905. Spørsmålet er om de fikk noen betydning for den avtalen partene kom fram til i Karlstad tre og en halv måned senere.

Det er hevdet at 7.juni-vedtaket kom fullstendig overraskende på den svenske kongen og regjering. Da bruddet kom, svevde de fremdeles i troen på at forhandlingene skulle gjenopptas. Det faktum at det ikke ble satt i verk noen forsvarsmessige tiltak på svensk side før stortingsvedtaket forelå, underbygger en slik påstand. En maktpolitisk demonstrasjon i form av en våpenøvelse, slik Georg Stang hadde fryktet, var ikke en gang planlagt. Utdanning og øvelser for 1905 skulle gå av stabelen som vanlig med rekruttskole i april-mai og repetisjonsøvelser i september.¹⁴⁶

De første offisielle svenske reaksjonene forelå 10. juni: Da mottok Stortingets president et brev fra Oscar II der han stemplet 7.juni-vedtaket som revolusjonært og gjorde det klart at det var opp til ham

og svenske myndigheter «om Norges Angreb mod den bestående Forening skal lede til Unionens lovlige Ophævelse».¹⁴⁷ I svenske aviser ble det slått fast at unionen besto så lenge Sverige ville. Men krigstruslene uteble, og fra de svenske Socialdemokraternes leder Hjalmar Branting kom det en uforbeholden støtteerklæring til nordmennene.

De internasjonale reaksjonene var heller ikke til å bli skremt av. Vel påpekte de det revolusjonære i Stortingets vedtak, og revolusjoner var ikke noe verken monarker eller regjeringer støttet. Men «revolusjonen» hadde foregått uten blodsutgytelser og dessuten ble det understreket at beslutningen hadde et enstemmig Storting i ryggen. At Norge hadde tilbudt tronen til en av Oscars sønner bidro også til å dempe protestene.

Stormaktenes tilbakeholdenhet skyldtes først og fremst at ingen av dem var interessert i å bli viklet inn i en konflikt i Nord-Europa på det daværende tidspunkt. De ønsket en rask og stillferdig normalisering av forholdet mellom de to partene uten at det rokket stormaktskonstellasjonene i området. Dette fikk kronprins Gustaf klar beskjed om under et besøk i Berlin i begynnelsen av juni. Ifølge den svenske historikeren Folke Lindberg forsøkte han å gjenopplive Novembertraktaten fra 1855 der England og Frankrike garanterte unionen mot russisk innblanding ved å få Tyskland til å slutte seg til den. Men den tyske keiseren var ikke innstilt på å provosere Russland for øyeblikket. Snarere ønsket han en tilnærming til den russiske tsaren, noe møtet på Bjørkøy i Finskebukta samme sommer vitner om.¹⁴⁸

Noen militær støtte for å hjelpe kongen til å bevare unionen kom derfor ikke på tale: "Wir haben Mitleid mit dem alten Mann, aber helfen wollen wir ihm nicht", kommenterte den tyske keiseren 8. juni.¹⁴⁹

For Storbritannias vedkommende virket det også formildende at den norske regjering under hånden hadde rettet en forespørsel til det engelske kongehuset om Edvard VIIIs svigersønn, prins Carl av Danmark, ville overta den norske tronen. Noen anerkjennelse av en egen norsk stat kom imidlertid ikke på tale for noen av stormaktene før

Sverige hadde gjort det. I Sverige var meningene delte: Både de liberale under Karl Staaffs ledelse, og Socialdemokratene under Hjalmar Branting, hadde gitt støtte til Norges sak. I midten av juni arrangerte Socialdemokratene en demonstrasjon med krav om fred med Norge som samlet 20.000 deltakere, og i partiorganet Socialdemokraten truet Branting med storstreik om kongen gjorde noe dumt. På motsatt fløy sto Majoritetspartiet med krav om at unionen måtte bestå. Men partiets innflytelse i Riksdagen var svekket.

Den 19. juni forelå den første uttalelsen fra den svenske regjeringen: Til tross for at Stortingets vedtak statsrettslig sett var ulovlig og at Sverige dermed var i sin fulle rett til å opprettholde unionen, om nødvendig med makt, anbefalte både kongen og regjeringen oppløsning av unionen, men på vilkår som ville sikre fredelig sameksistens mellom de to landene i fremtiden. Forhandlingene skulle føres av en komite bestående av delegasjoner nedsatt av henholdsvis Stortinget og Riksdagen.

Den umiddelbare faren for krig var dermed over. Ifølge Schøning hadde kongen avvist kravet fra generalstaben om mobilisering. Han ville holde løftet han hadde avgitt til nordmennene.¹⁵⁰ Det norske svaret kom raskt: I en adresse fra Stortinget til den svenske kongen het det at Norge var villig til å forhandle om det endelige oppgjøret.

Men krisen var langt fra over. Dagen etter startet debatten i Riksdagen om regjeringens forslag. Meningene om hvilke reaksjoner Sverige skulle møte Stortingets vedtak med var delte, men Riksdagen var enig i at regjeringen hadde strukket seg for langt. Den vedtok derfor å opprette et eget utvalg, Särskilda utskottet, under ledelse av Majoritetspartiets Christian Lundeberg til å utforme sine krav, der regjeringen ble holdt utenfor.

Som sagt var de svenske riksdagsmedlemmene uenige om hvilke betingelser som skulle stilles til Norge. På den ene siden sto Majoritetspartiet på sitt gamle krav om at unionen skulle bestå, om nødvendig med våpenmakt. På andre fløy sto Socialdemokratene og de Liberale som gikk inn for en oppsigelse av Riksakten uten vilkår. Som

et kompromiss samlet Särskilda utskottet seg om et forslag som var på linje med det regjering og konge tidligere hadde gått inn for; en fredelig oppløsning av unionen, men på visse vilkår. Ifølge ryktene som sivet ut fra Riksdagen ville Sverige blant annet kreve en norsk folkeavstemning og riving av grensefestningene.

Alt skulle dermed ligge til rette for at militære maktmidler ikke var nødvendige for å komme fram til en avtale: Den svenske regjering og Riksdagen hadde - om ikke formelt så reelt - akseptert at unionen var oppløst. Det som gjensto var hvilke betingelser som ville bli stilt. Kravene som var antydnet var heller ikke avskrekkende; en folkeavstemning var det ingen som tvilte på utfallet av, og grensefestningenes militære betydning hadde det stått strid om helt siden de ble foreslått.

Like fullt skulle det «militære kort» komme til anvendelse. For om Schøning hadde rett i at kongen hadde avvist generalstabens forslag om mobilisering, var forberedelsene til en slik allerede i gang:

Allerede den 14. juni sendte sjefen for generalstaben, general Rappe - den tidligere forsvarsministeren - en forespørsel til regjeringen om den hadde vurdert en allmenn mobilisering. I så fall trengte generalstaben tre uker til å revidere de eksisterende planene for mobilisering og oppmarsj.¹⁵¹ Om Rappes henvendelse kom på eget initiativ eller på bakgrunn av henvendelse fra annet hold, har ikke vært mulig å påvise. I allefall fikk han ordre om å sette igang planleggingen umiddelbart.

Som tidligere nevnt hadde den svenske generalstaben flere ganger tidligere utarbeidet planer for en oppmarsj mot vest, sist så sent som i 1903. Planen ble revidert året etter i forbindelse med utbruddet av krigen mellom Russland og Japan. Men oppstandene i russiske byer vinteren 1905 og særlig Japans senking av den russiske flåten i Tsushimastredet den 28. mai 1905, førte til at trusselen fra øst ble ansett som mindre. Tropper som skulle forsvare øst- og nordfronten mot Russland, kunne derfor brukes mot vest.

Til tross for at generalstaben hadde uttalt at den trengte tre uker til

arbeidet, gikk det bare tre dager før den kunne legge fram en plan med inndeling av arméen og tablåer over mobiliseringstider og utlastningssteder. Ifølge planen ble første mobiliseringsdag satt til 17. juli.¹⁵²

Formålet med mobiliseringen var, i likhet med tidligere planer, av offensiv karakter; den svenske arméen skulle raskt og effektivt angripe over grensen, slå ned den norske motstanden og erobre de målene som var bestemt før stormaktene fikk blandet seg inn og kulden satte inn - den svenske arméen var nemlig ikke oppsatt med vinterutrustning. Angrepsplanen var følgende: 1. arméen skulle samles i Värmland. Derfra skulle hovedstyrken gå mot Kongsvinger, mens en mindre styrke skulle settes inn mot Ørje. Første mål var å besette Glommenlinjen. Lenger sør, i det såkalte *Bohus-detachemenet*, skulle styrkene inngå i en felles operasjon sammen med flåten for å angripe Glommenlinjen i flanken. I nord skulle 2. arméen oppmarsjere i Jämtland og angripe Trøndelag. Målet var å erobre Trondhjem og nedkjempe de norske styrkene.¹⁵³

For å beskytte en slik oppmarsj måtte det først utkommanderes en sikkerhetsstyrke til å beskytte mobiliseringen mot sabotasje og overfall. Den 23. juni oversendte generalstabssjef Rappe regjeringen en plan for å sikre oppmarsjområdene og depoter i Värmland og Jämtland, fortrinnsvis med vakthold ved jernbanelinjene mot anfall fra «mycket obetydlige truppstyrkors» side.¹⁵⁴

De tre rekruttregimentene skulle starte felttjenesteøvelser i områdene umiddelbart med full feltutrustning og skarp ammunisjon. To regimenter på henholdsvis 400 og 370 mann startet bevoktningen av jernbanelinjene på østsiden av Vänern, mens et regiment på 350 mann startet vakthold på linjen mellom Østersund og Storlien i nord.

Samtidig begynte de første forberedelsene i marinen. Kysteskadren ble i slutten av juni samlet i Karlskrona der den ble utrustet med mannskap og forsyninger. Torpedobåtdivisjonen ble deretter beordret kanalveien til Göteborg. Et par dager senere lettet resten av eskadren anker med kurs for samme sted. Hensikten var ifølge ordren fra det

svenske sjöforsvarsdepartementet «att söka lugna ned den upphetsade folkstämning, som, fler städes i landet och särskilt på västkusten framkallats av de i Norge nylig timade händelser,» gjennom å beskytte Göteborg fra sjøsiden.¹⁵⁵

Hvordan skal de svenske tiltakene forstås? Var de første ledd i den offensive planen generalstaben hadde utarbeidet, eller kun ment som pressmiddel før forhandlingene startet opp? Og var det noen grunn til å frykte norske angrep mot svenske mål, slik generalstaben hadde ment?

Offensive angrepsplaner mot Sverige var aldri blitt utarbeidet av den norske generalstaben. Heller ikke fra 1905 kan det etterspores arbeid med dette som formål. Grunnen var åpenbar: Den tallmessige underlegenheten i tropper og våpen var så stor at utfallet av et slikt angrep var gitt på forhånd. Det er dessuten vanskelig å få øye på noe konkret mål for et slikt angrep. Det eneste måtte være forsøk på å ødelegge jernbanelinjer og veier for å forsinke en svensk oppmarsj mot grensen. General Rappes begrunnelse for grensebevoktning var nettopp det. Men hvor sannsynlig var et slikt anfall? De norske krigsplanene var utelukkende rettet mot et defensivt forsvar, i sør konsentrert ved Glommenlinjen, i Trøndelag ved Stjørdal og i nord langs Ofotbanen.

Rykter om offensive norske planer hadde riktignok versert, ikke minst under valgkampen i 1903 da Bjørnstjerne Bjørnson hevdet at Georg Stang hadde utarbeidet angrepsplaner mot Sverige. De var den gang blitt tilbakevist av Stang selv, og ble heller ikke tatt alvorlig. Derimot hadde det falt ord under stortingsdebatten om grensefestningene i 1901 som var egnet til å misforstås. Blant annet hadde Venstres August Spørck fremhevet at befestningene ville «muliggjøre en offensiv optræden af vor arme, efterat den er koncentrert og opmarcheret» og dermed «muligens hindre angriberen fra overhovedet at føre krigen paa norsk jord».¹⁵⁶

To forklaringer på de svenske tiltakene kan altså tenkes: De kunne være ment som en styrkedemonstrasjon for å få Norge til å godta de svenske betingelsene for å oppløse unionen. Eller de kunne, i tråd med generalstabens plan, være første ledd i et offensivt angrep mot Norge.

Vi må gå ut fra at Riksdagen ikke ville starte noen omfattende krig med mindre den ville bevare unionen for enhver pris. At den svenske generalstabens utarbeidet planer for et slikt tilfelle, er ikke noe bevis for at krig var aktuelt. Slike utredninger tilhørte - som tidligere nevnt - generalstabens naturlige oppgaver. Det er mer sannsynlig at Riksdagen ville bruke troppene som en styrkedemonstrasjon overfor Norge om landet skulle motsette seg de betingelsene Sverige satte for en oppløsning. Denne demonstrasjonen kunne imidlertid gå så langt at begrensede angrep mot norske mål var nødvendige. Men det er først når vi ser hvilke tiltak svenske myndigheter og i dette tilfelle Särskilda utskottet, besluttet seg for å sette i verk, at vi kan si noe om hva som var formålet. Utgangspunktet var at kongen og regjeringen reelt sett hadde akseptert at unionen var oppløst. De svenske krigshisserne var få, og et statskupp og etterfølgende angrep måtte derfor anses som lite sannsynlig.

I dagene fra 29. juni til 1. juli innkalte Särskilda utskottet ledelsen for arméen og marinen for å bli orientert om den militære situasjonen. Generalstabssjef Rappe ga en utførlig oversikt over den norske arméen - dens mannskaper og utrustning, og sammenlignet den med tilstanden i den svenske. Noen vurdering av sjansen for å slå Norge militært ville han imidlertid ikke begi seg ut på. Ifølge Gottfrid Billing, som var medlem av utvalget, førte gjennomgangen til «att vi insågo bättre än förr, hvilken risk i krigspolitisk afseende unionens upplösning skulle medföra, att vi fingo ett godt intryck af vår krigsmakts ställing etc.»¹⁵⁷

Debatten 1. juli viste at medlemmene støttet kongen og regjeringens syn om at militære maktmidler var uaktuelt: Hjalmar Palmstierna erkjente at «Norges eröfring [er] ej möjligt» og Karl Staaf uttalte at «krig med Norge [ville bli] ett äfentyr, hvars utgång är osäker».

Marineminister Arvid Lindman ville riktignok ikke avvise militære midler helt. Han så for seg at den overlegne svenske flåten kunne brukes som et pressmiddel; «vi kunna blockera Kristiania och Trondheim möjl. äfen Bergen och Stavanger», mente han.¹⁵⁸

Men flertallet i Särskilda utskottet var klar i sin holdning. Noen

angrepskrig for å opprettholde unionen var uaktuelt.

De svenske tiltakene som ble satt i verk 26. juni bar heller ikke preg av at det ble planlagt et storstilt angrep på Norge. Sikkerhetsstyrken som skulle bevokte jernbanelinjene var på totalt 1100 mann. Like fullt kunne man ikke på norsk side sitte passiv og iaktta de svenske tiltakene. Allerede før den svenske sikkerhetsstyrken var utplassert, mottok kommanderende general opplysninger om troppebevegelser på svensk side. Den 21. juni sendte han ordre til Distrikskommandoen i Harstad om å sende en «paalidelig Mand til undersøgelse, om der østenfor Grændsen, fornemmelig i Strøget Boden Notviken Luleå foregaar ekstraordinære troppesamlinger.»¹⁵⁹

Den 26. juni mente han å ha tilstrekkelig oversikt til å danne seg et bilde av situasjonen: Ifølge rapportene var 3000 soldater samlet i Värmland, mens en styrke på 1500 var observert i Jämtland rett øst for Storlien.

Anslagene var nærmere tre ganger høyere enn den faktiske styrken. Det viser hvor avgjørende etterretning er i slike tilfeller. Om generalen hadde fått rapport om det riktige antall, kan det ikke utelukkes at han hadde foretatt andre og mer begrensede tiltak. Men han vurderte situasjonen såpass alarmerende at han allerede samme dag varslet forsvarsminister Olsson. På kvelden ble regjeringen innkalt til hastemøte der den ble informert om de svenske troppesamlingene. Forsvarsministeren kunne også opplyse at de svenske flåteøvelsene som skulle ha vært avsluttet i Østersjøen, fortsatte på den svenske vestkysten.¹⁶⁰

Opplysningene skapte uro både i regjeringen og generalstaben. Hvordan skulle de tolkes, hva slags mottiltak skulle settes i verk? Regjeringen tok ingen sjanser. I ti år hadde landet brukt store midler på å bygge opp et effektivt forsvar. Nå var tiden inne til å vise at omkostningene ikke hadde vært formålsløse.

Den 27. juni, dagen etter regjeringskonferansen, sendte kommanderende general ut ordre om skjerpet bevoktning av jernbanelinjene og depoter i grensetraktene. På Østlandet ble tre

kompanier fra Smaalenenes linjebataljon beordret til øvelse ved Fredriksten, et fjerde ble beordret til Ørje, mens Hedmarkens linjebataljon ble sendt til Kongsvinger.¹⁶¹ I Trøndelag ble Innherred linjebataljon beordret til bevoktning av jernbanebroene i Stjørdal, mens underoffiserskolen i Harstad ble beordret til Narvik for å vokte Ofotbanen. Alle avdelingene skulle oppsettes med full feltutrustning og skarp ammunisjon.¹⁶² Men for å unngå farlige episoder fikk brigadesjefene streng ordre om at bevoktningen ikke skulle foregå nærmere enn 3-4 kilometer fra grensen: «Enhver mulighed for, at svenske og norske Afdelinger kan komme i Berøring, maa undgaas».¹⁶³

Rapporten om den svenske flåteforflytningen til Göteborg førte til at vaktholdet i utløpet av Kristianiafjorden ble skjerpet. Den 7. juli ble en torpedobåtavdeling, bestående av «damenes krigsskib» Valkyrjen og fire torpedobåter av 2. klasse beordret til Hvalerøyene. Resten av flåten skulle fortsette øvelsene i Tønsbergdistriktet, samtidig som innløpet ved Fredrikstad og Melsomvik ble minelagt.¹⁶⁴

Den 5. juli utstedte regjeringen ordre om at infanteriets bataljonsøvelser skulle fortsette inntil videre, men at vaktholdet kunne reduseres: Den politiske situasjonen var foreløpig noe roligere.¹⁶⁵ Men nedtrappingen var midlertidig: Da Norske Jægerkorps en uke seinere fikk ordre om å avløse Hedemark og Smaalenenes linjebataljoner ved Fredriksten og Ørje, lød ordren at «Bevogtningsmandsafdelingerne ved Tilgangene fra Sverige bliver at fremsende paa samme Maade og i samme Udstrækning som hidtil.»¹⁶⁶

Mens de militære tiltakene pågikk i grenseområdene, ventet politikerne i Kristiania utålmodig på det offisielle svaret på det norske tilbudet om forhandlinger fra Riksdagen. Det forelå først 25. juli: Et krav for overhodet å innlede forhandlinger var at unionsspørsmålet ble lagt ut til folkeavstemning. Et annen betingelse var, som ryktene hadde sagt, riving av grensefestningene og opprettelse av en nøytral sone på begge sider av grensen mellom Fredrikshald og Kongsvinger.

De svenske kravene provoserte langt inn i regjeringkretser:

Således har da Sverige talt, det «ridderlige og høysinnete» som det står i den søte adresse. Gaper regjering og Storting over dette, da heiser vi usseldoms kluter

var Schönings dom.¹⁶⁷

Like fullt førte Riksdagens betingelser til at spenningen lettet. Det var tross alt ingen krigserklæring den hadde kommet med, men tvert om - i tråd med det kongen og regjeringen tidligere hadde anbefalt, en anerkjennelse av den norske beslutningen, om enn på harde vilkår. På denne bakgrunnen utstedte forsvarsministeren den 29. juli ordre om å avslutte de pågående bataljonsøvelsene umiddelbart.¹⁶⁸ Den stående styrken skulle avløses og reduseres fra 4.500 til 3.000 mann.

Lignende nedtrapping ble foretatt i marinen. Rekruttmannskapene på panserskipene Eidsvold og Harald Haarfagre ble dimittert og Skagerakeskadren oppløst.

Den 29. juli startet debatten om de svenske betingelsene i Specialkomiteen. Til tross for bitterheten over de svenske kravene, viste det seg raskt at det var stort flertall for å gi regjeringen mandat til å gå i forhandlinger. Castberg og Konow fikk kun en håndfull kompromissløse unionsstormere med seg i sitt krav om at de svenske vilkårene, særlig det som gjaldt grensefestningene, måtte avvises.

En av forklaringen til at så mange gikk inn for forhandlinger var at Michelsen hadde kommet kravet om folkeavstemning i forkjøpet ved å fremlegge eget forslag om det før de svenske vilkårene ble kjent. En folkeavstemning var dessuten ikke noe å frykte. Med den stemningen som hersket i befolkningen, var resultatet gitt på forhånd.

Spenningen ble også lettet ved at en ny svensk samlingsregjering under ledelse av Christian Lundeberg ble innsatt 2. august. Til sammen vurderte regjeringen situasjonen som så stabil at den kunne ta seg en velfortjent ferie.

Men til tross for at de politiske signalene alle gikk i retning av fredelig løsning, var det «militære kort» ennå ikke kastet. Forsvarssystemets innebygde treghet tilsa også at de militære

beslutningene ikke kunne holde tritt med de politiske signalene. Deri lå faren for at utviklingen kunne ta en uventet retning. Et demokratisk forsvar plikter lojalt å følge de ordre som de sivile myndigheter til enhver tid fatter. Men de må samtidig planlegge for alle eventualiteter. Det kan i kritiske situasjoner bli en vanskelig og sensitiv balansegang. Begivenhetene sommeren og høsten 1905 er et slående eksempel på hvor vanskelig denne balansegangen kan være, og hvor lett utviklingen kan komme ut av kontroll.

De norske tiltakene i begynnelsen av juli hadde skapt uro i den svenske generalstaben. Om flere bataljonsøvelser fortsatte utover tiden

komma de att fram i augusti månad hafva under fanorna en styrka, som, åtminston hvad linjeformationen angår, torde motsvara halva mobiliseringsbehofet. Att harigenom tiden för härens eventuella försättande på krigsfot skal kunna väsentligt nedbringas, ligger i sakens natur

rapporterte Rappe til regjeringen 21. juli.¹⁶⁹ Han fryktet at Norge ville få for stort forsprang i mobiliseringen om Sverige ikke foretok seg noe, og at nordmennene i tilfelle krig ville utnytte overtaket til å «läggja operationerna till svenskt område.» For å motvirke dette ba han om regjeringens tillatelse til å fremskynde årets repetisjonsøvelse til 8. august og at mannskapene skulle holdes inne så lenge den politiske situasjonen krevde det.

Rappes forslag innebar at de svenske mannskapene under våpen ville øke fra 1100 til et sted mellom 70.000 og 80.000 mann.¹⁷⁰ Det var med andre ord et radikalt skritt i retning av å mobilisere en angrepsstyrke som havnet på den svenske regjeringens bord. Der ble den da også liggende uten at noe ble gjort. Først etter regjeringsskiftet i begynnelsen av august og etter at beredskapstiltakene på norsk side var redusert, kom den nyinnsatte forsvarsministeren Lars Tingsten med et svar: Å fremskynde bataljonsøvelsene kom ikke på tale, heller ikke å forlenge tjenesten for rekruttene. Derimot gikk han med på å øke den

stående sikkerhetsstyrken og utvide vaktholdet til også å gjelde sentrale oppmarsjpunkter for arméen. Det førte til at vaktstyrken i de tre områdene Bohuslän, Värmland og Jämtland i løpet av august ble økt med 900 mann. Men styrken som nå kom opp i totalt 2000 mann, var ennå mindre enn den som lå i beredskap på andre siden av grensen. Like fullt var det tiltak som pekte ut over det rent defensive formålet: Ifølge forfatterne av *Militärt kring 1905* innebar det at man tok steget «från enbart bevakning till utbyggnad av ett kuppförsvär avsett som skydd för uppmarsch». ¹⁷¹

Den norske folkeavstemningen 13. august bekreftet bare de utallige støtteerklæringene som hadde strømmet inn til Specialkomiteen i februar og mars. Kun 184 av ialt 368.208 avlagte stemmer var for opprettholdelse av unionen. En uke senere vedtok Stortinget med 104 mot 11 stemmer å gå til forhandlinger. Som delegater valgtes foruten Christian Michelsen; Carl Berner, Jørgen Løvland og Benjamin Vogt. Forhandlingene skulle starte opp i Karlstad 31. august.

Til tross for regjeringens forsikringer om at de svenske kravene ikke var et ultimatum, fryktet Castberg at grensefestningene ville bli ofret. Sammensetningen av generalstabskommisjonen som forsvarsminister Olsson nedsatte i slutten av august for å vurdere deres betydning for forsvaret av Norge, var for Castberg en bekreftelse på dette: Sjefen for generalstaben, Venstreoffiseren og en av grenseforsvarets fremste forsvarere, generalmajor Hakon Hansen, fikk ikke være med. I stedet hadde Olsson, ifølge Castberg, sørget for å fylle den med underordnede offiserer som «hørte til Stangs forsvarspolitiske ivrigste modstandere.» ¹⁷² Parallellen til behandlingen av grensefestningene i 1901 er slående. Den gang var det motstanderne av Stangs forsvarsplan som beskyldte dens tilhengere for å sette munnkurv på de som var imot. Nå var det omvendt.

Spørsmålet om grensefestningenes betydning ble lagt ut til alle berørte våpengrener. Uttalelsene som ble oversendt Forsvarsdepartementet den 9. september gjenspeilte den gamle konflikten i synet på fast og mobilt forsvar: Både kommanderende general og

generalstabskommisjonen mente befestningene hadde begrenset betydning for forsvaret av Sør-Norge. Kommanderende general mente de til og med ville hemme forsvarsevnen fordi et så fremskutt og spredt forsvarsverk måtte suppleres med nærmere halvparten av den sønnenfjeldske styrke om de skulle ha noen effekt. Den resterende delen av feltarméen ville dermed bli for liten til å settes inn der hovedangrepet ville komme.¹⁷³

Sjefen for festningsartilleriet, Georg Stang, vurderte deres betydning stikk motsatt, naturlig nok. Det gjorde også generalstabssjef Hakon Hansen. For de to Venstreoffiserene var grensefestningene selve krumtappen i forsvaret av Øst-Norge: De skulle gi feltarméen tid til å mobilisere og komme i stillingene ved Glomma, samtidig som de ville forsinke den svenske oppmarsjen. Om angrepet kom ville de svenske styrkene enten måtte omgå eller nedkjempe dem. Begge deler ville gi feltarméen bedre tid til å forsvare stillingene ved Glomma.

Men forsvarsminister Olsson delte oppfatningen til kommanderende general: Han avviste tanken om at hovedslaget skulle stå ved grensen. Til det ville de norske styrkene ha for liten oversikt over de svenske disposisjonene. Først etter at de hadde kommet forbi grensefestningene

*turde det for os være lettere at faa klarhed over arten af hans angreb og hans styrkefordeling, og da kan koncentrationen af vore hovedkræfter ske paa det afgjørende punkt, som efter al sandsynlighed vil komme til at ligge bagenfor den fremskudte linie.*¹⁷⁴

I rapporten presiserte samtlige militære instanser at Kongsvinger festning måtte bestå: Om feltarméen ble slått tilbake fra stillingene lenger sør, var festningen helt avgjørende for å sikre retretten. Om den ble ofret lå også jernbanelinjene til Hamar og Trondheim helt åpne. Festningen kunne heller ikke regnes til de egentlige grensefestningene siden den lå over 20 kilometer fra grensen.

I tillegg til at regjeringen så ut til å ville gi opp grensefestningene, fryktet Castberg at den ikke gjorde nok for å skjerpe den militære

beredskapen. Da ryktene om nye svenske troppebevegelser begynte å svirre i Kristiania i slutten av august, ba han forsvarsminister Olsson informere om situasjonen i Specialkomiteen. Forsvarsministerens redegjørelse var langt fra beroligende: Når de svenske repetisjonsøvelsene kom i gang i begynnelsen av september ville det stå et sted mellom 60.000 og 80.000 soldater under våpen, mens den norske grensebevoktningen kun besto av to små bataljoner i sør og en i nord, pluss et kompani ved Ørje og to i Trøndelag. Det var imidlertid planer om å styrke det sydlige grenseforsvaret med en bataljon, kunne Olsson fortelle. Men Castbergs forslag om å trekke Vestlandsavdelingene lenger østover, avviste han. Det var foreløpig unødvendig, dessuten kostet det penger: Regjeringens syn var at forhandlingene kunne dras ut, og at slike tiltak kunne vente til man så hva svenskene foretok seg. Castberg fortvilet;

netop nu forestaar den skjæbnesvangreste fase af unionskrisen, og staar vi nu uforberedt kan vi risikere enten en ydmygelse eller en krig, som begge kunde være undgaaede, hvis vi stod beredte til paa korteste varsel med kraft at møde et svensk indfald over grænsen.¹⁷⁵

Unionsstormerne gjorde nå et siste fremstøt for å redde grensefestningene. I slutten av august annonserte Georg Stang at han ville tale offentlig om saken. Men det satte regjeringen en effektiv stopper for: Av frykt for at en slik tale ville svekke forhandlingsposisjon ble det innført taleforbud for alle offiserer.

Regjeringen sto imidlertid overfor et dilemma: Når forhandlingene kom i gang i Karlstad, ville infanteriets bataljonsøvelser være avsluttet mens Sverige samtidig startet opp sine repetisjonsøvelser. Sverige ville dermed ha langt flere styrker på feltet. Den 26. august beordret derfor forsvarsminister Olsson 1. og 2. feltartilleribataljon til å fortsette øvelsene. Men løftet til Castberg om en ekstra bataljon til grenseforsvaret skrumpet inn til ett kompani som ble satt inn ved Ørje.

Først 31. august, samme dag som Karlstadforhandlingene startet

opp, ga forsvarsdepartementet kommanderende general ordre om å kalle inn ekstramannskaper: I Trøndelag; hele linjebataljonen som hadde vært inne til øvelse i juli. På Østlandet; fem ekstra årsklasser av Norske Jægerkorps, samt de mannskapene fra 6. festningsartilleribataljon som hadde vært på øvelse tidligere på sommeren. Men innkallelsen måtte vekke så liten oppsikt som mulig. Derfor ble det i ordren til de enkelte avdelingene understreket at den skulle «ske ved ordre til hver mand uden anvendelse af opslag eller avertisement».¹⁷⁶

På svensk side hadde 50.000 soldater rykket inn til årets repetisjonsøvelse dagen før. En del av disse skulle avløse rekruttene som skulle dimitteres før 9. september. Men samtidig ba general Rappe om at vaktstyrken ble ytterligere økt og at den ble ført nærmere grensen i Värmland og Jämtland for å sikre en eventuell oppmarsj. Det innebar at grensestyrken kom opp i 5.000 soldater. De resterene repetisjonsstyrken på 45.000 ble holdt tilbake i garnisonene og på ekserserplasser.

Presset mot Norge kom også til syne i svenske aviser: I Aftonbladet 30. august het det blant annet: «I norskchauvinistiske tider kunna gränsfästningarna innebära en eggelse till angrepp mot Sverige», [...] «Gränsbefästningarna äro därför oförenliga med de nya politiska förhållandena, därest dessa skola baseras på fred och samförstånd.»

Hensikten var åpenbar. De norske forhandlerne i Karlstad skulle tvinges til å akseptere de svenske kravene; festningene skulle rives.

Fra middel til mål

Det var altså om Georg Stangs forsvarsplan, utarbeidet av ham i Befestningskomiteen af 1899 og realisert av ham som forsvarsminister fra 1901 til 1903, at slaget skulle stå. På bakgrunn av at daværende utenriksminister Lagerheim hadde bagatellisert betydningen av grensefestningene under debatten våren 1901, noe som førte til at kongen oppga motstanden mot dem, kan Riksdagens krav virke noe søkt.

Grensefestningene var uten tvil bygget med et klart formål; å beskytte landet mot et svensk overfall. Fra krisen inntrådte i mars 1905 var de blitt bemannet og bestykket for å stå imot et overraskelsesangrep og beskytte en eventuell mobilisering og sammentrekning av den norske arméen. Det er blitt og blir fortsatt hevdet at grensefestningene var en viktig forutsetning for prosessen som førte fram til 7.juni-vedtaket. Men fra å være et middel i kampen, ble de i Karlstad brått målet det meste dreide seg om.

Grensefestningene var også det første tema delegasjonene tok fatt på da de møttes i Karlstad. Statsminister Michelsen presenterte det norske standpunktet; befestningene, både de eldre ved Kongsvinger og Fredriksten, og de nye anleggene, inngikk i et defensivt forsvar og var ikke trussel for andre enn de som ønsket på å angripe Norge. Kongsvinger og Fredriksten var dessuten festninger som var bygget lenge før unionen ble inngått, de var derfor heller ikke noe tema, siden kravet fra Riksdagen kun gjaldt nye befestninger.

Statsminister Lundeberg bekreftet Michelsen oppfatning: Riksdagens krav gjaldt ikke de *historiske* delene av Fredriksten og Kongsvinger. Det var de nye stillingene som var bygget der og andre steder som måtte bort. Det gjaldt særlig kanonene på Fredriksten og Ørje som kunne nå langt inn på svensk territorium og dessuten gi beskyttelse til en oppmarsj på norsk side, noe som Sverige heller ikke kunne akseptere.

Den svenske begrunnelsen var dermed presentert: Tilsynelatende virket den lite troverdig. Hva skulle Norge oppnå med å angripe Sverige? I alle henseender var landet en svakere part, utfallet av et slikt felttog var gitt på forhånd. Og hva skulle i tilfellet målet for et norsk felttog være? Det understreket også den norske delegasjonen. Men deres protester ble møtt med henvisning til uttalelser som hadde falt under stortingsdebatten om de ekstraordinære forsvarsbevilgningene i 1901 om at befestningene kunne lette en offensiv norsk krigføring.

Den svenske generalstabens vurderinger av grensefestningene bidrar ikke til å styrke Lundebergs troverdighet. I en betenkning datert 18.

august 1905 konkluderte generalstabssjef Axel Rappe med at «dessa icke i och för sig utgöra något direkt hot mot Sverige»,¹⁷⁷ selv om de «genom at trygga en norsk oppmarsch nära den svenske gränsen, underlätta en offensiv krigföring från norsk sida mot vårt land.» Rappe mente imidlertid at en slik offensiv var lite sannsynlig, og at den heller ikke var avhengig av grensefestningene. Begrunnelsen hans var at et festningsanlegg ikke kunne spille noen offensiv rolle utover artilleriets skuddvidde. Festningen måtte i så fall ha en stridsstyrke som var stor nok til å foreta en videre offensiv. Ifølge etterretningsrapportene besto de norske befestningstroppene av maksimalt fire kompanier for hver festningsgruppe (Kongsvinger og Fredrikshald), og en slik styrke var for liten til offensive formål. Den kunne muligens benyttes til små stikkangrep i begynnelsen av krigen for å ødelegge kommunikasjonslinjer etc., men slike angrep kunne også finne sted uten grensefestningene, mente Rappe.

Under en svensk invasjon ville festningene derimot «innebära betydande militära olägenheter». De ville, som Stang hadde påpekt, medføre «en säkerligen afsevärd tidsförlust vid den svenska framryckningen.» Det nyttet heller ikke å omgå dem, for felttoget var avhengig av forsyningslinjer tilbake til Sverige og disse måtte gå langs de veiene befestningene kontrollerte. De måtte derfor nedkjempes, og det måtte skje hurtig - innen den norske feltarméen mobiliserte og dermed minsket det svenske overtaket. For å makte dette trengte den svenske arméen «tillgång på et tillräckligt antal grofva kastpjäser». Rappe anslo at det var nødvendig å anskaffe anslagsvis 85-95 stk 15 cm haubitzere for å utføre oppgaven, i det han anslo at den angripende styrken måtte ha dobbelt så mange kanoner som forsvarerne.

Generalstabssjefens konklusjon var at om grensefestningene ble beholdt, måtte det bygges tilsvarende forsvarsverk på svensk side for å beskytte grensetraktene og en eventuell svensk oppmarsj. Festningene ville dessuten forsinke en svensk offensiv inn i Norge. Så selv de ikke utgjorde noen direkte trussel mot Sverige

tvekar jag icke att inför Eders Kungl Maj:t i underdåninghet framhålla det ur svensk militär synpunkt önskvärda därutinnan: att de norska s.k.gränsfästningarna varde slopade.¹⁷⁸

Som vi ser la Rappe først og fremst vekt på festningens betydning i et offensivt øyemed. At generalstabssjefen tilla denne betraktningen størst vekt er naturlig. Men med mindre de politiske myndighetene åpnet for krig, spilte befestningene en beskjeden rolle - skal vi tro de militære vurderingene - og krig hadde konge og regjering utelukket. Det måtte derfor ligge andre grunner bak kravet om at de måtte fjernes.

En av dem ble presentert av utenriksminister Fredrik Wachtmeister. Han forsikret at han ikke trodde Norge hadde offensive hensikter: Men sett at Norge og Sverige etter separasjonen havnet i ulike internasjonale interessesfærer. Da kunne i verste fall grensen mellom to fiendtlige blokker gå mellom de tidligere unionspartnerne, og Sverige ville befinne seg i samme situasjon som før unionen ble inngått, nemlig uten ryggdekning i vest. Om grensefestningene ble stående, hadde Sverige ikke noe annet valg enn å bygge en tilsvarende festningslinje på sin side. Det ville bli starten på et rustningskappløp som ingen av landene var tjent med. Derfor måtte festningene rives, argumenterte han.¹⁷⁹

Men det sikkerhetspolitiske argumentet var ikke det eneste, og heller ikke det viktigste, om vi skal forstå statsminister Lundeberg rett. På ettermiddagsmøtet samme dag gjorde han det nemlig klart at om nordmennene følte det svenske kravet som en ydmykelse, var det for ingenting å regne mot hva det hadde kostet Sverige å oppgi unionen. Vedtaket 7. juni hadde ikke bare med et pennestrøk lagt Sveriges vestlige forsvar i grus. Måten det var skjedd på hadde, ifølge Lundeberg, fått det svenske folk til å føle seg «hvarför inte säga det rent ut - förödmjukade».¹⁸⁰ Oppløsningen var en ensidig norsk handling, og dermed et norsk ansvar alene. Med sitt vedtak hadde Stortinget krenket Sveriges ære. Og den krenkelsen krevde et offer, grensefestningene.

Det var altså to motiver bak det svenske kravet. Et sikkerhets-

politisk og et indrepolitisk. Den norske delegasjonen kunne nok avvise påstandene om at Norge skulle ha offensive hensikter som useriøse. Men scenariet om at de to landene i framtiden kunne havne i hver sin internasjonale allianse og at grensen kunne bli gjenstand for opprusting, kunne de ikke avfeie. Til tross for Bernadottetilbudet og forsikringene om å bevare et godt naboforhold, var historien en påminnelse om at de to landene alltid hadde søkt forskjellige veier i utenrikspolitikken. Det militære argumentet hadde dermed legitimitet.

Når det gjaldt det politiske motivet; å redde den svenske æren, kunne det heller ikke ignoreres. Stemningen i Sverige var mer forbitret enn man i Norge hadde trodd. Den svenske regjeringen kunne ikke komme tilbake fra Karlstad uten at denne var gjenopprettet.

Den norske taktikken gikk derfor ut på å redde de viktigste delene av grensforsvaret, nemlig Kongsvinger og Fredriksten. De øvrige festningene var man villig til å ofre. Ifølge Schøning var det et standpunkt Michelsen hadde luftet overfor svenske myndigheter allerede i månedsskiftet juni/juli.¹⁸¹ Men betingelsen var å få en erstatning for forsvaret av hovedstaden som dermed ville gå tapt. Denne erstatningen var en forsvarsfri sone. Det svenske kravet var en nøytral sone der eksisterende befestninger skulle rives og ingen nye oppføres. Det var krav som utelukkende var rettet mot Norge. På svensk side fantes det nemlig ingen festninger å rive. For Benjamin Vogt viste det hva saken egentlig dreide seg om; ikke om militærstrategiske hensyn, men om å tilfredsstille stemningen i Sverige. Skulle Norge kunne gå med på en slik sone måtte det i så fall være en «zone hvor der ikke en gang i fredstid kunde holdes leirsamlinger og ikke findes depoter og som ikke i krigstid kunde bruges som krigsteater eller til udgangspunkt for krigsoperationer».¹⁸² Ble derimot det svenske kravet opprettholdt, så var det lite håp om å nå fram til et resultat, konstaterte han.

Med disse standpunktene skiltes de to partene første dag. Det så med andre ord ikke lyst ut: De svenske delegatene var ubønhørlige i sitt krav om at alle festningsanleggene utenom de historiske delene av

Kongsvinger og Fredriksten måtte rives. De norske like ubønhørlig i kravet om at de måtte bestå.

Da diskusjonen ble tatt opp igjen dagen etter, innså man raskt at natten ikke hadde bragt partene nærmere sammen. For å unngå brudd besluttet man derfor å gå over til de andre av Riksdagens krav.

Om uroen var stor i den norske delegasjonen i Karlstad, var den ikke mindre i Kristiania. I Stortinget spurte Wollert Konow forsvarsministeren om han var klar over at det sto mellom 60.000 og 80.000 ferdig utrustede soldater på svensk side av grensen: Han ville vite hvilke planer regjeringen hadde for å møte et angrep av en så stor styrke om forhandlingene brøt sammen. Forsvarsminister Olsson forsikret om at utviklingen på svensk side ble fulgt nøye, nærmere opplysninger ønsket han ikke å gi for øyeblikket.¹⁸³

De militære tiltakene som ble satt i verk på norsk side vitner om at regjeringen ikke trodde den ville ha noe å stille opp mot et svensk angrep. Statsminister Michelsen var overbevist om at «vi vilde ligge under tilslut i tilfælde av krig.»¹⁸⁴ Det samme gjorde forsvarsminister Olsson som ifølge Castberg mente at «sandsynligheden taler for, at det gaar os ilde».¹⁸⁵ Derfor hadde det heller ingen hensikt å provosere med storstilt mobilisering. Det ville kun eskalere krisen og i verste fall gi svenskene et påskudd til å angripe, hevdet han.¹⁸⁶

I dagene fram til 6. september ble det derfor ikke foretatt videre beredskapstiltak. Tvert imot, den 1. september ga forsvarsministeren ordre om å dimittere deler av 1. og 2. feltartilleribataljon ved øvelsens slutt. Kun ett batteri per bataljon skulle beholdes.¹⁸⁷

Da forhandlingene om grensefestningene ble tatt opp igjen 6. september innledet Michelsen med å gjenta at Norge bare kunne gå med på at det ble opprettet en nøytral sone om det ble presisert at den «ikke kunde bruges til krigsteater eller til udgangspunkt for militære operationer og hvor der ikke maatte være tropper og ikke magaziner.»¹⁸⁸ Om svenskene kunne gå med på det, var Norge villig til å fjerne kanonene på alle festningene med unntak av Kongsvinger og Fredriksten.

Dermed var den første innrømmelse gitt. Lundebergs reaksjon var positiv: Den svenske delegasjonen trengte imidlertid en nærmere presisering av de norske kravene og tid til å studere dem. Michelsen understreket at tilbudet var så langt den norske delegasjonen kunne strekke seg. Den hadde også en opinion å ta hensyn til. I Norge ville man ikke se i nåde på at Ørje og Dingsrud (Urskog) ble ofret. Men den støyten var han villig til å ta:

Jeg vil gaa med paa alt, som jeg kan forsvare for min samvittighed, uden at spørge efter hvorledes andre dømmer mig. Men jeg kan aldrig gaa med paa at lægge mit land forsvarsløst, uden at sikre det mod angreb.¹⁸⁹

uttalte han før han overleverte den svenske delegasjonen et foreløpig forslag.

Da delegasjonene møttes senere på dagen, var Lundeberg imidlertid mer reservert. Det var særlig det norske forslaget om å få England, Frankrike og Tyskland til å garantere traktaten, som voldte bry: «Vi hafve det lugnast och lyckligast, när vi få sköta om os själfva», mente den svenske statsministeren.¹⁹⁰ Michelsen forklarte at Norge var nødt til å ha en garanti: Ble grensefestningene revet, lå landets hovedstad helt blottet. Dessuten måtte man ta hensyn til den svenske overlegenheten.

Men svenskene var steile. Stormaktsinnblanding kom ikke på tale. Dagen etter konstaterte Michelsen at forhandlingene hadde kjørt seg fast: Om ingen av partene var villig til å gi noe mer, kunne de like godt avbryte forhandlingene. For å unngå den fatale situasjonen som da ville oppstå, var den norske delegasjonen villig til å imøtekomme det svenske kravet om å nedlegge de nye kanonstillingene på Hjelmkollen og Veden ved Fredriksten, samt Ørjebatteriene. Betingelsen var at det ble opprettet en nøytral sone på 10 kilometer på hver side av grensen og at det ble inngått en voldgiftstraktat.

Senere på ettermiddagen kom det svenske svaret: De kunne ikke akseptere at de nye kanonene på selve Fredriksten festning ble beholdt,

dessuten krevde de at den nøytrale sonen måtte utvides til også å omfatte Dingsrud og Kongsvinger hvor de nye festningsverkene også måtte rives. Noen felles henvendelse til stormaktene om å garantere nøytralitetssonen kom heller ikke på tale.

Men Lundeberg ønsket heller ikke være ansvarlig for bruddet. Han foreslo derfor to dagers pause i forhandlingene slik at de to delegasjonene kunne reise hjem og rådføre seg med sine respektive regjeringer. Michelsen ba om mer tid, de rakk knapt hjem til Kristiania før de måtte sette seg på toget igjen. Lundeberg nølte, under tvil aksepterte han å gi Michelsen tre ekstra dager.

Det er blitt hevdet, blant annet av Roald Berg, at det ikke var noen bevegelse i forhandlingene fram til 7. september, og at landene dermed befant seg på randen av krig da de to delegasjonene skiltes.¹⁹¹ Dette er underbygd blant annet med Lundebergs uvilje mot å forlenge forhandlingspausen: Han hadde hørt rykter om at det var foretatt ytterligere mobilisering på norsk side, noe han oppfattet som meget foruroligende.

Det blir likevel for kategorisk å påstå at situasjonen hadde vært helt fastlåst i uken som var gått: Den svenske delegasjonen hadde gått med på å spare de historiske delene av Kongsvinger og Fredriksten. Den hadde også gått med på det norske kravet om at sonen ikke bare skulle være nøytral, men også uten noen former for militære installasjoner i fredstid. De hadde heller ikke avvist kravet om en stormaktsgaranti, men mente det fikk bli opp til det enkelte land å oppnå en slik.

Fra norsk side hadde man akseptert å nedlegge tre av de nye befestningsanleggene; Hjelmkollen, Veden og Ørje. Det som gjensto var spørsmålet om de nye fortene ved Kongsvinger og Dingsrud og de nye stillingene ved Fredriksten.

Før de skiltes forsikret Michelsen den svenske statsministeren at ryktene om militær opptrapping på norsk side bare var oppspinn. Det hadde han også rett i: Som tidligere nevnt hadde forsvarsminister Olsson unnlatt å innkalle flere mannskaper nettopp for ikke å gi svenskene påskudd til ytterligere tiltak.

Christian Michelsen hadde gitt uttrykk for hva som var hans forsvarpolitiske mål under forhandlingene: Garantere hovedstadens og Østlandsområdets sikkerhet: Han var villig til å gi opp grenseforsvaret, men han måtte få noe igjen. En nøytral sone som Sverige hadde tilbudt, var ikke nok. Han trengte ytterligere forsikringer. Så lenge motparten avviste en stormaktsgaranti, måtte han skaffe seg den på egenhånd.

I løpet av den fem dager lange pausen fra Karlstad satte han i verk et hektisk diplomati for å få stormaktene til å øve press på Sverige. Gjennom den danske utenriksministeren ble England, Frankrike, Tyskland og Russland bedt om få Sverige til å oppgi kravet om å rive Kongsvinger og Fredriksten. Initiativet lyktes over alle forventninger. Til og med Sveriges nærmeste allierte og den som tidligere ivrigt hadde gått inn for å tukte nordmennenes oppsetsighet, den tyske keiseren, etterkom den danske henvendelsen og ba svenskene frafalle kravet om å rive de to historiske festningene og godta det norske kravet om en voldgiftstraktat.

Michelsen hadde ikke bare en steil motpart i Karlstad å hankes med. Hjemme i Kristiania arbeidet Castberg under høytrykk for å redde festningene. Mandag 11. september sto det siste slaget i Stortinget da statsministeren orienterte om forhandlingene: Det dreide seg ikke om reelle verdier; det Sverige krevde var et sonoffer for 7. juni, forklarte Michelsen. Noe annet våget ikke den svenske regjeringen å komme tilbake med. Derfor måtte grensefestningene oppgis. Han håpet imidlertid at stormaktene ville få Sverige til å oppgi sin kompromissløse holdning når det gjaldt Kongsvinger og Fredriksten. Om det ble brudd når delegasjonene møttes igjen, kunne alt skje. For selv om den svenske delegasjonen ennå ikke hadde kommet med åpne trusler, var det ikke godt å vite hva de pønsket på i det skjulte: «Den som truer og svinger kniven, er ikke saa farlig som den, der staar med kniven gjemt bak paa ryggen, færdig til at slaa til.»¹⁹²

På anmodning fra flere representanter redgjorde forsvarsminister Olsson for den militære situasjonen: I løpet av en drøy uke kunne grenseforsvaret forsterkes med 28.000 mann, i tillegg til de

mannskapene ved festningsartilleriet som allerede var inne til øvelse. To uker senere kunne Vestlandsavdelingene være framme på Østlandet, slik at den totale styrken ville komme opp i 44.000 soldater. Men selv om de norske soldatene lå i forsvarsstillinger og hadde høyere kampmoral enn de angripende svenske, tvilte Olsson på at de ville makte å stå imot. Mot seg ville de ha en styrke av nesten dobbel størrelse, frontlinjen var lang og Sverige kunne sette inn støtet på steder der det norske forsvaret var svakt, eksempelvis ved Elverum, Trøndelag eller mot Narvik. Etter 7. juni hadde han vært innstilt på å ta krigen om den hadde kommet, uttalte han. Nå, derimot, gjaldt det mindre viktige ting, derfor var han villig til å fjerne kanonene på de nye befestningene.¹⁹³

Stortingsdebatten varte utover kvelden og natten. Konow og Castberg forsøkte forgjeves å få regjeringen fra å ofre befestningene. Men de hadde mange kort mot seg: Av våpensjefene var det bare Georg Stang og Hakon Hansen som mente de hadde noen verdi for grenseforsvaret. De øvrige mente de kunne ofres. Var det da noen hensikt å risikere krig for at de skulle bestå? spurte Michelsen. Løvland fortsatte med å si at grensefestningene hadde utspilt sin rolle: Uten dem hadde det ikke vært mulig å tre ut av unionen: «Men naar den er opløst, er fæstningerne ikke længere nødvendige, de har da opfyldt sin bestemmelse.»¹⁹⁴

Løvlands tale gjorde inntrykk. Unionsstormernes gruppe skrumpet inn og Castberg måtte innse at slaget var tapt. Men til tross for forsvarsministerens oppfatning om at den norske arméen ikke ville ha noe å stille opp mot den svenske overmakten, kunne han ikke bli sittende med hendene i fanget. Etterretningsrapportene meldte at de svenske troppene flyttet seg stadig nærmere grensen. Samme dag som debatten i Stortinget foregikk, fikk generalstaben melding om at den svenske kysteskadren hadde lettet anker fra Göteborg og forflyttet seg nordover mot Strømstad. Derfra kunne den nå den norske flåtebasen i Melsomvik i løpet av noen timer.

Etter at den norske delegasjonen hadde satt seg på toget til Karlstad den 12. september ba Olsson regjeringen om tillatelse til å innkalle

ytterligere mannskaper. I Michelsens fravær ga fungerende regjeringssjef Sofus Arctander grønt lys til å innkalle 13.000 soldater. Men mobiliseringen skulle fortsatt skje diskret. Mannskapene skulle innkalles «ved personlig ordre uden anvendelse af klokkinging.»¹⁹⁵ Styrken skulle være oppsatt i løpet av tre til seks dager og rykke inn i den fremste linjen mot grensen. Med de mannskaper som allerede var inn ved festningsartilleriet og marinen, ville den totale forsvarsstyrken sønnafjells komme opp i drøyt 22.000 mann. Samtidig fikk kommanderende general ordre om å forberede mobilisering av Vestlandsavdelingene. På grunn av den svenske flåtens posisjon ved Strømstad, ble sjøtransport ansett som for risikofylt. De måtte føres over land, noe som betød at de først ville være ved fronten om tre uker.

Opplysninger om forflyttingen av den svenske kysteskadren den 13. september, førte til umiddelbare reaksjoner i den norske admiralstaben. Samme kveld ga kommanderende admiral Christian Sparre ordre til Skagerakeskadren om å starte patruljering i Kristianiafjorden. Samtidig gikk det ut ordre om å utruste alle skip. Mange av disse var allerede klare, slik at storparten av flåten i løpet av kort tid var mobilisert. Flåtens oppgave i tilfelle krigsutbrudd var blitt gitt i et direktiv fra Sparre 5. september. Primært skulle den søke å forhindre en svensk inntrenging i Kristianiafjorden. Om fienden istedet etablerte en blokad ytterst i fjorden, skulle flåten drive kontinuerlige angrep på den med utgangspunkt i basen i Tønsberg. Høstmørket og skjærgården ville gi det norske forsvaret et godt utgangspunkt for å påføre den svenske flåten store tap, mente Sparre, og anså derfor en svensk inntrengning mot indre Oslofjord som mest sannsynlig. Taktikken under et slikt angrep måtte være å avstå fra å møte en overlegen fiende til et avgjørende slag, men heller holde seg ved hovedbasen i Melsomvik for å angripe den svenske flåten når situasjonen var gunstigst. Denne taktikken innebar imidlertid at marinebasen i Horten måtte oppgis. Som følge av dette hadde det meste av materiell og utstyr som befant seg på Carljohansvern blitt demontert og fraktet til sikre steder da

Skagerakeskadren stakk til sjøs 13. september.¹⁹⁶

Øverstkommanderende for eskadren, kontreadmiral Jacob Børresen, hadde tidligere protestert mot beslutningen om å oppgi Carljohansvern. Dette synet hadde han gitt offentlig uttrykk for. Men uenigheten strakte seg lenger enn som så. Børresen mente Sparres strategi var for defensiv. I stedet for å skjule seg ved Melsomvik, burde eskadren heller møte svenskene i åpen sjø, mente han.

Mens forhandlerne på ny benket seg rundt bordet i Karlstads frimurerlosje, var både forsvarsminister Olsson og hans svenske kollega, Lars Tingsten, under press fra sine respektive generalstaber. De ville begge ha kalt inn flere mannskaper for å sikre seg i tilfelle forhandlingene strandet. Olsson ringte opp Michelsen i Karlstad og ba om flere mann, men Michelsen sa nei, svenskene skulle ikke tirres unødige.¹⁹⁷

For i Karlstad var krisen i ferd med å gli over. Allerede samme dag den norske delegasjonen var på plass, den 13. september, tilbød Michelsen å oppgi de tre siste festningsanleggene, Dingsrud og Gyldenløve og Overberget ved Fredriksten, mot at det ble inngått en generell voldgiftstraktat. Dermed hadde den norske regjeringen etterkommet Riksdagens opprinnelige krav. Dagen etter meddelte den svenske delegasjonen at den godtok de norske kravene om voldgiftstraktat og opprettelse av en nøytral grensesone. Den godtok også at de nye skansene ved Kongsvinger ble stående, mot at festningsstyrken ikke ble utvidet. Derimot måtte de nye kanonstillingene på gamle Fredriksten festning fjernes.

Det er hevdet at 14. september nådde krisen sitt klimaks i Karlstad: Da satt utenriksminister Løvland med klokken i hånden for å slå fast tidspunktet for krigsutbruddet: Men tatt i betraktning at det som gjensto var noen pansertårn og armerte stillinger på Fredriksten, synes en slik påstand ikke å ha rot i realiteter. Faktum var at om forhandlingene hadde vært harde, hadde delegasjonene hele tiden vært villig til å fire og inngå kompromisser. Fra begge sider ble arméen og flåten brukt som styrkedemonstrasjon for å oppnå best mulig resultat.

Men både Lundeberg og Michelsen avviste krig som middel. Faren for krig lå i at den militære utviklingen kunne komme ut av kontroll. Det var den også i ferd med å gjøre.

Samme ettermiddag som det var klart at en løsning var i sikte, mottok den svenske generalstaben melding om at det var sendt ut mobiliseringsordre i Norge. Generalstaben var bekymret; om ikke grenseforsvaret ble styrket, ville Norge, om det ble brudd, få et overtak som de kunne benytte i offensivt øyemed og dermed hemme den svenske mobilisering.

Statsminister Lundeberg ble orientert av generalstaben samme kveld, men han nektet å foreta seg noe. Selv ikke da forsvarsminister Tingsten senere på natten ba statsministeren etterkomme generalstabens bønn, ga Lundeberg etter. Men fortsatte meldinger om norske troppebevegelser og allmenn bekymring ettersom ryktene vokste, la et ytterligere press på Tingsten. Den 16. september sendte han ut en pressemelding der han opplyste at den norske mobiliseringen fortsatte til tross for påstander om det motsatte. Selv om han understreket at det ikke var snakk om allmenn mobilisering, skapte presseoppslagene dagen etter stor oppstandelse. I Karlstad slo de ned som en bombe, ifølge Tingsten selv. Da Lundeberg ringte ham opp senere på kvelden, krevde han at den norske mobiliseringen måtte stanses øyeblikkelig. Fortsatte den uten svenske mottiltak ville han ikke stå ansvarlig lenger og trekke seg fra regjeringen.

Tingstens ultimatum hadde sin virkning: Etter samtalen oppsøkte Lundeberg Michelsen på hans private værelse og fortalte om sin forsvarsministers krav: I ettertid vurderte Michelsen dette øyeblikket som det mest kritiske under forhandlingene til tross for at de vanskeligste flokene var løst: Lundeberg ba Michelsen sørge for øyeblikkelig stans i de norske troppebevegelsene, ellers maktet han ikke holde igjen sine egne generaler, forklarte han. Michelsen hadde svaret parat: Han ville gi øyeblikkelig ordre om at de norske troppene ble trukket tilbake fem kilometer fra grensen, stanse mobiliseringen og garantere at troppene ble stående i de stillingene de befant seg i, hvis

svenskene ville gjøre det samme. Lundeberg lovet at han skulle gjøre hva han kunne for å få forsvarsledelsen med på det. Dagen etter, ved 11-tiden, meddelte han at forslaget var akseptert.¹⁹⁸ Faren for sammenstøt var dermed over. Dagen etter ble det sendt ut ordre om at ingen flere tropper skulle sendes mot grensen.

Omsider var det «militære kort» lagt dødt. Til tross for viljen til en fredlig løsning, hadde den bragt landene til randen av krig. Forfatterne av *Militært kring 1905* har hevdet at årsaken til dette «synes nærmast ha legat i bristende kontakt mellan den politiska och den militära ledning».¹⁹⁹ Den svenske generalstaben ønsket en rask løsning: Sjansen for å vinne en krig ble mindre for hver dag som gikk: Det norske grenseforsvaret ville bli ytterligere styrket, dessuten var ikke den svenske arméen utrustet for vinterkrig. Formålet med en krig var heller ikke erobring, men å påføre Norge et så knusende slag at de måtte godta de svenske kravene.

Planen som ble utarbeidet i den svenske admiralstaben i august bekrefter en slik strategi: Om det ble erklært krig, skulle en forsterket kysteskadde med hjelp av en invasjonstyrke på syv bataljoner pluss en artilleristyrke slå til direkte mot den norske marinestasjonen i Melsomvik. I generalordre av 12. september ble øverstkommanderende for kysteskadren Wilhelm Dyrssen beordret til å forberede en landgangsoperasjonen senest åtte dager etter mobilisering med beskjed om at «Norska flottans förstörande är expeditionens huvudändamål.»

Ifølge forfatterne av *Militært kring 1905* hentet planen inspirasjon både fra tysk militærstrategi og Japans vellykkede angrep mot den russiske flåte i Tsushimastredet. Dens forutsetning var opprustningen som hadde funnet sted hos de tidligere unionspartnerne, særlig innen marinen.²⁰⁰ Hva utfall et slikt angrep ville ha blitt, ligger utenfor denne fremstillingen å vurdere.

Med avtalen 17. september mellom Michelsen og Lundeberg kunne avviklingen av de ekstraordinære forsvarstiltakene begynne. Den 19. stanset øverstkommanderende for den svenske kysteskadren forberedelsene for angrepet mot Melsomvik. Men først etter at

Karlstadoverenskomsten ble undertegnet 23. september, begynte hjemsendelsen av de innkalte mannskapene. Dagen etter ble den svenske flåten beordret tilbake til Gøteborg. Tre dager senere ble de to lands regjeringer enige om å redusere grensestyrkene til 4.600 soldater. Samme dag ble bataljonsøvelsene avblåst og de overskytende soldatene sendt hjem. To uker senere ble resten av grensevakten på svensk side beordret tilbake til sine garnisoner mens resten av de ekstrainnkalte på norsk side ble dimittert.

Konklusjon

Sett i relasjon til andre perioder må vi slå fast at tiden 1892 - 1903 må karakteriseres som en opprustningsperiode i Norge. I Sverige kom starten først i 1897 og opprustningsperioden fortsatte langt ut over 1905. Stigende forsvarsbudsjetter var imidlertid en tendens som gjorde seg gjeldende også utenfor Skandinavia i tiden rundt århundreskiftet og skyldtes flere forhold: Vernepliktsreformer bragte flere mann under våpen og førte dermed til at de faste kostnadene i form av utstyr og våpen økte. Ny teknologi og nye doktriner førte til omfattende og hyppige nyanskaffelser - ikke minst innen marine og artilleri. Våpenkappløpet var uløslig knyttet til den politiske rivaliseringen mellom de europeiske stormaktene og til nasjonalismen som førende ideologi der militarismen utgjorde en viktig ingrediens.

Militære reformer og teknologiske endringer satte også sitt preg på forsvarspolitikken som ble ført i unionslandene: Økningen i begge lands forsvarsutgifter skyldtes at arméene svulmet opp som følge av nye hærordninger, innføring av panserskip og hurtigskyttende artilleri. En del av økningen må også tilskrives nye forsvarsdoktriner; for Norges del overgang fra unionsforsvar til nasjonalt forsvar, for Sverige overgang fra sentralforsvar til periferiforsvar, for begge land med følge av større vekt på marinen og det faste forsvar.

Men opprustingen hadde for Norges del også nær sammenheng med framveksten av den politiske selvstendighetstanken. Venstres forsvarspolitik hadde tradisjonelt vært preget av mistillit til forsvaret generelt og offiserskretser spesielt som følge av den rollen det militære hadde spilt som kongemaktens lojale støttespiller i unionstiden. Motstand mot forsvaret ble ytterligere forsterket av en internasjonal strømning innen den liberale bevegelsen der fredstanken og troen på voldgift og nøytralitet var sentrale.

I opposisjon til dette sto Høyre som tilhenger av det tradisjonelle unionsforsvaret og med en dominerende posisjon i offiserskretser. I tillegg til at denne gjeldende unionsforsvarsdoktrinen var i samsvar med partiets trusseloppfatning, var den også i samsvar med partiets økonomiske politikk der en av grunntankene var å holde de offentlige utgiftene så lave som mulig.

Men i begge partier var det krefter som ønsket forsvarspolitikken inn i nye baner. I Venstre ble ønsket om å bygge et nasjonalt forsvar målbært først og fremst av Johan Sverdrup som var fadder både til flåteplanen av 1877, og den nye hærreformen ti år senere som innebar at norske soldater ikke skulle tjene som kanonføde på «de svenske sletter», men utgjøre en selvstendig armé med alle våpengrener representert. Reformene var viktige brikker i den nye nasjonale forsvarsmuren Sverdrup ønsket å bygge. Men den forsvarspolitiske motviljen satt sterkt i partiet, det tok lang tid å sette reformene ut i livet, noe stortingdebatten fra disse årene vitner om.

I Høyre var det krefter som ønsket en omlegging av forsvarspolitikken med større vekt på marinen og kystforsvaret. Denne dreiningen må først og fremst sees i lys av den status marinen og ikke minst de nye panserskipene hadde fått ute i Europa. Men det hadde også sammenheng med skipsfartens og fiskerienes økende betydning i den nasjonale økonomien. Disse kreftene ønsket på ingen måte å svekke unionsforsvaret, men å styrke den norske delen for å få større politisk innflytelse.

Disse forsvarspolitiske «motkreftene» fant sammen i et felles ønske om en ny giv for forsvaret. Det organisatoriske uttrykket for denne bevegelsen ble Norges Forsvarsforening. Deres alternative forsvarsplan ble formulert av Forsvarskommisjonen av 1891. Den konkluderte med at Norge var truet fra sjøen og derfor måtte styrke kystforsvaret og marinen. Forslaget samlet støtte både blant tilhengere og motstandere av unionen.

Det er min påstand at det sikkerhetspolitiske bildet forsvarskommisjonen tegnet og de forslagene den lanserte i tråd med

dette, lå som hovedprinsipp for den opprustningen som fant sted under skiftende regjeringer helt fram til 1899. I denne perioden ble oppmerksomheten dreid gradvis fra øst mot vest og sør, fra landforsvar til kystforsvar, fra unionsforsvar til nasjonalt forsvar.

Den nye forsvarsplanen fikk oppslutning blant flertallet av Venstres stortingsrepresentanter under debatten om de ekstraordinære forsvarsbevilgingene i 1892, og årsaken hang sammen med nederlaget i konsulatsaken samme sommer. Det er ingen tvil om at kongens avvisning av det norske kravet skapte en gryende erkjennelse av at *rett* ikke var nok, det måtte også makt til om Norge skulle komme noen vei med sine krav. «Fredspolitikeren» John Lund innså dette da han stemte for bevilgningene, en avstemning som kan stå som innledningen til en ny fase i Venstres forsvarspolitik. Denne forandringen vil jeg karakterisere som overgangen fra en defensiv til en offensiv forsvarspolitisk strategi. Mens de tidligere reformene hadde som mål å styrke den nasjonale kontrollen med forsvaret *innenfor* unionen, hadde det forsvarspolitiske synet som vant flertall i Venstre sommeren 1892, som mål å sprengte seg ut av den. Forsvarspolitikken gikk med andre ord fra å ha et mål om nasjonal kontroll til bli et middel for nasjonal selvstendighet. At Venstres medlemmer i militærkomiteen reserverte seg mot å stemme for forslaget dersom utfallet av konsulatkrisen ble et Høyreministerium, vitner om hvilket dilemma den nye linjen bragte Venstrepolitikerne opp i: Å styrke forsvaret under et Høyreministerium var som å smi våpen til sin egen fiende. Men uten våpen hadde man ingenting å stille opp med om Sverige satte hardt mot hardt.

Dette dilemmaet viste seg til fulle året etter da konsulatkrisen gjentok seg. Ryktene om at kongen hadde fått flere høytstående offiserer med seg på en plan om å bruke kanonbåter for å innsette et Høyreministerium bekreftet hvilket tveegget sverd forsvaret var: Det kunne brukes til å tvinge gjennom statskupp for å bevare unionsstyret, men det kunne også brukes til revolusjon for å bryte ut av unionen.

Selv om avsløringene førte til at den nye forsvarspolitikken led nederlag i partiets stortingsgruppe, var det dem, blant annet Christian

Michelsen og John Lund, som holdt fast ved de langsiktige målene og stemte sammen med forsvarstilhengerne i Høyre.

Avstemningen i Stortinget året etter viser at de nye forsvarstankene hadde slått rot i Venstre. Det enstemmige vedtaket om to millioner til arméen kan stå som uttrykk for at de forsvarspolitiske «motkreftene» hadde vunnet frem i begge partier.

Den forsvarspolitiske enigheten ble imidlertid kortvarig. Sommeren etter var den slutt da Høyres stortingsgruppe, på tre medlemmer nær, stemte mot forslagene om ekstrabevilgninger på 12 millioner kroner. Vedtaket gikk igjennom takket være at et overveldende flertall i Venstres stortingsgruppe støttet forslaget. Årsaken var først og fremst de svenske truslene om militær intervensjon dersom Stortinget ikke ga etter i konsulatsaken. Årsaken til Høyres motstand var delvis unionspolitisk; de så nå at Venstre hadde et annet formål enn dem selv med forsvarspolitikken. Men delvis var den også økonomisk begrunnet; bevilgningen skulle finansieres gjennom nye skatter, noe som var et brudd med partiets finanspolitikk.

Venstres stemmegivning 25. juli 1895 har i ettertid blitt karakterisert som partiets oppgjør med freds- og sparepolitikken og knesettingen av en aktiv opprustningspolitikk som skulle gjøre det umulig for Sverige en gang til å tvinge gjennom sine krav overfor Norge. Som jeg har vist, mener jeg at denne overgangen kom tre år tidligere. At kongens og Riksdagens trusler var det som førte til det endelige gjennomslaget for den offensive forsvarspolitikken, er det ingen tvil om. Men omslaget skjedde ikke «over natten», det var en prosess som hadde modnet over flere år og som hadde flere ingredienser enn unionsmotstand. For hvordan skal en ellers forklare at størsteparten av bevilgningen, åtte av de 12 millionene, skulle gå med til bygging av to panserskip? Slike skip kan neppe sies å kunne utgjøre noen forsikring mot et svensk overfall. Tradisjonelt hadde slike angrep kommet landeveien fra sør og øst. Mot et slikt angrep kunne panserskip neppe sies å utgjøre noen hindring.

De som stilte seg i bresjen for panserskip, kan heller ikke beskyldes for å utpeke Sverige som en fiende. Det var unionsvennlige krefter i

marinen og i Norges Forsvarsforening som i takt med de nye forsvarsdoktrinene i Europa, ville satse på flåten.

Selv om 1895 representerte et kvantitativt økonomisk sprang når det gjaldt militær satsing, var det mer et oppgjør med sparepolitikken enn forsvarspolitikken. Beslutningen om panserskip var i tråd med den planen Forsvarskommisjonen av 1891 hadde lansert med vekt på kystforsvar og marine, og ville kommet uavhengig av de svenske truslene. Likevel var Venstres beslutning om penger til panserskip unionspolitisk betinget. Den gikk inn i en langsiktig strategi der det endelige målet var å hevde Norges rett overfor Sverige - foreløpig begrenset til å opprette eget konsulatvesen. Men denne strategien fordret en taktikk der en måtte ta ett skritt av gangen. Først og fremst gjaldt det å skape nasjonal enighet om et slik mål. Dernest å ha militær makt for å unngå en ny retrett når beslutningen skulle settes ut i livet. Panserskip var et tiltak som tilfredsstilte begge behovene. De ville styrke den nasjonale selvtilliten og dermed øke oppslutning om en mer aktiv politikk overfor Sverige, noe som var en av Venstres forutsetninger. Dernest ville det styrke det nasjonale forsvaret - uten å virke for provoserende på svenske myndigheter eller på unionsvennlige kretser i Norge. Som følge av dette skulle partiet ligge lavt i unionskonflikten for ikke å fremskynde en ny krise. Den skulle tas i rett tid, det vil si når opprustingen var gjennomført og forsvaret hadde den tilsiktede avskrekkende virkningen på Sverige.

Denne taktikken ble fulgt med stort hell fram til 1899. Enstemmige Storting bevilget ekstraordinære midler til marine og kystforsvar både i 1896 og 1897, og kongen sanksjonerte vedtakene uten innsigelser. I 1898 ble beslutningen om å bygge to panserskip til vedtatt mot Høyres stemmer, men begrunnelsen var økonomisk og ikke forsvarspolitisk.

Men mens oppmerksomheten tilsynelatende fortsatt var vendt mot vest, og de fleste midlene gikk til kystbefestninger og nybygging til marinen, foregikk det en stillferdig, men bevisst, dreining av oppmerksomheten tilbake mot øst og fokus på landforsvar. Dette kom til syne allerede under våpenøvelsen i 1896 og senere i forslaget til

ekstraordinære bevilgninger i 1898 om penger til «passagere befæstninger» og nytt artilleri til landstormen. Nedsettelsen av Befæstningskomiteen året etter ble den endelige bekreftelsen på at et nytt østlig forsvarsscenario var i ferd med å etablere seg, nå ikke med Russland som hovedfiende, men Sverige.

Det er hevdet at formålet med å styrke grenseforsvaret var å forberede aksjon i konsulatsaken, og at opprustningen dermed tok et ytterligere skritt i offensiv retning. Jeg vil imidlertid påpeke at tiltaket like mye hadde et defensivt formål. Den svenske *status quo*-politikken som gikk ut på å kreve at alle sider ved utenriksstyret ble behandlet samtidig og der sterke krefter på ny lanserte forslag om tvangsrevisjon av Riksakten, ga næring til frykt for militær intervensjon.

Unionskomiteens forhandlingssammenbrudd, økte svenske forsvarsbudsjetter, og ikke minst utenriksminister Douglas' fremstøt i flaggsaken ved årskiftet 1898/1899, satte en skrekk i Venstremiljøer som presset fram behovet for å fremskynde forsvarstiltakene mot Sverige.

Forslaget om å styrke forsvaret mot øst fikk også betydning i den svenske forsvarsdebatten. Det kom ikke minst til uttrykk under Riksdagens debatt om ekstraordinære forsvarsbevilgninger 1899, da den norske opprustningen ble brukt som argument for at Sverige også måtte ruste opp. Men den svenske opprustningen skyldtes i hovedsak en annen trussel, noe omleggingen fra *sentralforsvar* til *periferiforsvar* er et uttrykk for. Den norske opprustningen kom beleilig for dem som ønsket at Sverige skulle bruke mer penger på forsvaret. Den ble et påskudd som hadde sin tilsiktede virkning - i alle fall når det gjaldt den ekstraordinære marinebevilgningen våren 1899. Jeg vil likevel hevde at den svenske opprustningen i hovedsak hadde andre årsaker; det generelle «marinehysteriet», behov for hærreformer og forsterket russerfrykt var årsaken til at de svenske forsvarsutgiftene sprang i været.

Mangelen på svensk imøtekommenhet førte til en radikalisering av Venstres unionspolitik, noe som kom til uttrykk ved stortingsvalget i

1900 da den unionsradikale fløyen styrket seg og partiet lovet å gjennomføre konsulatsaken i løpet av valgperioden. Avgangen til utenriksminister Douglas og andre signaler tydet imidlertid på at Sverige var i ferd med å innta en mer kompromissvennlig holdning. Denne dreiningen kan ha sammenheng med at Sverige ikke ønsket noen «tofrontskrig», med Norge i vest og Russland i øst. Dermed skulle en tro at behovet for å styrke grenseforsvaret mot Sverige ikke lenger var så påkrevet.

Så var ikke tilfelle. Anført av forsvarsminister Georg Stang maktet unionsstormerne å bevege det nye Steenministeriet til å legge de siste og avgjørende brikkene på plass i den forsvarspolitiske muren som skulle skille Norge fra Sverige. Disse besto først og fremst av et grenseforsvar bestående av en fremskutt linje av permanent besatte sperrefestninger like ved riksgrensen som skulle hindre overrumpling og sikre mobilisering, og en bakenforliggende linje ved Glomma bestående av forberedte stillinger der feltarméen - når den var mobilisert - kunne rykke inn.

Selv om befestningene forsvarsmessig sett var et defensivt tiltak, var de politisk sett et offensivt middel. Forsvarsminister Stangs plan gikk ut på å knytte den nye forsvarsplanen til aksjon i konsulatsaken. Når befestningene var på plass mot slutten av stortingsperioden, skulle regjeringen vedta opprettelse av et eget norsk konsulatvesen uten hensyn til Sveriges mening. Forsvarsverkene skulle verne om vedtaket og forhindre en gjentakelse av «1895».

Under disse forutsetningene gikk Venstres stortingsgruppe med på å bevilge de nødvendige midlene til grensefestningene sommeren 1901. I Stangs plan inngikk også innkjøp av nytt hurtigskytende artilleri og opprettelse av et eget posisjonsartilleri bestående av landstormtropper som skulle bemanne de nye befestningene. Begge deler ble kjempet gjennom under innbitt motstand fra Høyre og delvis også fra unionsvennlige krefter i forsvaret. Selv om noe av striden kan sies å være av fagmilitær art, var det det politiske innholdet i forsvarsplanen som skapte konflikt. Til tross for at tiltakene ble begrunnet ut fra det

gamle unionspolitiske trusselbildet, var det ingen som tvilte på deres reelle formål.

Men også innad i Venstre var det motstand mot å blande forsvarssatsingen så direkte inn i unionspolitikken og det utkrystalliserte seg to fløyer. Den ene - representert ved Castberg, Konow og Stang - gikk inn for å bygge et sterkt forsvar for senere å opprette et eget utenriksstyre gjennom et ensidig vedtak i ly av dette. Den andre - representert ved Blehr og Steen - ønsket å løse konsulatsspørsmålet gjennom forhandlinger. Til å begynne med kunne partiet leve med begge fløyene, men da motsetningene skjerpet seg våren 1903 gikk *aksjonslinja* tapende ut. Motviljen mot å sette unionskonflikten på spissen ble bekreftet ved stortingsvalget samme høst, da Stang ikke ble renominert, og da Venstre måtte gi fra seg makten til en borgerligliberal samlingsregjering.

Aksjonslinjas nederlag kan synes merkelig. Den nye forsvarsplanen ble vedtatt under den forutsetning av at den ble fulgt opp med opprettelse av eget norsk konsulatvesen - uansett hva Sverige mente. Marskommunikeet kan på ingen måte sies å oppfylle de norske kravene fullt ut. Det var en foreløpig forhandlingsløsning. Likevel var det nok til å punktere den planen Georg Stang hadde formulert. Forklaringen kan være at viljen til å våge oppgjøret med Sverige ennå manglet. Krigens motbydelighet, levendegjort gjennom avisreportasjer fra forskjellige krigsskueplasser, var sikkert medvirkende til at man i det lengste ønsket å finne en fredelig løsning gjennom forhandlinger.

Samlingsregjeringens reduksjon av forsvarsbevilgningene generelt og til grenseforsvaret spesielt, bekrefter det politiske formålet med Stangs forsvarsplan. Det viser også at samlingsregjeringen forkastet militær makt som middel i kampen for en løsning på konsulatsspørsmålet overhodet.

Årsaken til at de måtte plukke den opp igjen, var et nytt svensk linjeskifte, nedfelt i de såkalte *lydrikspunktene* i januar 1905. De svenske vilkårene for å gå med på opprettelse av særskilte konsulatvesener førte også til at kravet ble utvidet fra å gjelde et

forholdsvis begrenset utenriksspørsmål til krav om separasjon og selvstendighet. Selv om dette hadde ligget som et uuttalt mål, ikke bare hos unionsstormerne, så lenge unionsstriden hadde versert, var det først på nyåret 1905 kravet ble offentlig reist. Vedtaket om nasjonal selvstendighet den 7. juni ble overraskende nok akseptert av den svenske kongen og regjeringen, men på en rekke betingelser. Den viktigste betingelsen var at grensefestningene ble revet, og begrunnelsen var både sikkerhetspolitisk og indrepolitisk: Om Sverige mistet sin ryggdekning mot øst, som hadde vært hele unionens *raison d'être*, måtte den ha en erstatning i form av en forsikring for at en oppmarsj mot Sverige ikke kunne finne sted i ly av en sterk forsvarslinje rett ved grensen. I tillegg til dette hadde de svenske forhandlerne behov for å påtvinge Norge en innrømmelse for at en separasjonsavtale skulle få flertall i Riksdagen. For å få det til, ble det satt i gang et trusselspill der regimentsøvelser ble fremskyndet og rekruttskoler holdt tilbake. Om det militære presset var det som førte til at Norge gikk med på de svenske kravene, er vanskelig å si. At det satte forhandlerne i Karlstad under et psykisk press er uomtvistelig. Men gjennomgangen av forhandlingene viser at det var en prosess som utviklet seg dag for dag der begge parter viste vilje til å finne en løsning. Årsaken til at situasjonen ble så spent må heller forklares ut fra den dårlig kommunikasjon mellom de to lands forhandlingsdelegasjoner og de respektive generalstabene.

Jeg innledet denne artikkelen med å stille spørsmål om den norske opprustningen fra begynnelsen av 1890-tallet førte til at Sverige betakket seg for å bruke militære midler for å opprettholde unionen? Den svenske generalstabens vurdering av det norske grenseforsvaret viser at disse i verste fall ville forsinke den svenske fremrykningen noen dager samt at den fordret ekstra kraftig skyts. Militært sett var styrkeforholdet så ujevnt at Sverige ville ha få problemer med å slå seg gjennom de norske forsvarslinjene, mente generalstaben. Den samme oppfatningen hadde den norske statsministeren og forsvarsministeren.

Planene for angrepet på Melsomvik viser at det svenske målet for en

militær intervensjon ikke var okkupasjon eller landerobring, men å påføre Norge et militært nederlag. En slik seier ville likevel ha begrenset betydning. Den kunne påtvinge Norge bestemte vilkår for en separasjon, men den kunne ikke brukes til å opprettholde unionen. Et slikt scenario ville dessuten føre til at landet ikke bare hadde en fiende i øst å ta hensyn til, men måtte belage seg på å bruke styrker og midler for også å forsvare seg mot vest. Av den grunn tror jeg de militære tiltakene sommeren og høsten 1905 på svensk side først og fremst må sees på som et spill for galleriet. Kun i ytterste fall - om Norge sto steilt på at grensefestningene skulle bestå, kan det tenkes at militære styrker ble satt inn, men da i form av et begrenset angrep mot enkelte mål, eksempelvis senking av den norske flåten ved Melsomvik.

Jeg slutter meg derfor til Evert Vedungs forklaring om at det var helt andre grunner enn frykt for militært nederlag som førte til at Sverige gikk med på en fredelig avvikling av unionen i 1905.

Opprustningen spilte likevel en betydelig rolle som mentale styrkedråper i den norske prosessen for å våge oppgjøret med Sverige. Den brakte tro på forsvarets avskrekkende virkning og evne til motstand om svenske soldater kom over grensen, og bidro derved - etter at alle forhandlingsløsninger var forsøkt, til et enstemmig stortingsvedtak 7. juni 1905 om å tre ut av unionen - etterfulgt av den massive tilslutningen til vedtaket i folkeavstemningen den 13 august. Det viser at den strategien Venstre hadde lagt opp til i 1892 om å bruke forsvaret som brekkstang til å hevde Norges selvstendighet hadde lyktes. Folkeavstemningen bekreftet at den andre forutsetningen, å ha folket med seg i løsrivelsen, også var oppfylt. Viljen til å våge som her ble manifisert, viste at opprustningen hadde vært en god politisk investering. Avkastningen var nasjonal selvstendighet.

Forkortelser

FA = Forsvarsmuseets arkiv
HT = Historisk Tidsskrift
IFS = Institutt for forsvarsstudier
KA = Krigsarkivet (Stockholm)
Kra. = Kristiania
NAT = Norsk Artilleritidsskrift
NMT = Norsk Militært Tidsskrift
PA = Privatarkiv
RA = Riksarkivet
SA = Stortingsarkivet
SHT = Svensk historisk Tidsskrift
Smst. = Samme sted
SSB = Statistisk Sentralbyrå
Sth. = Stockholm
UB = Universitetsbiblioteket

Kilder

Betænkning fra den ved kgl res. af 19. april 1899 nedsatte komite benævnt Befæstningskomiteen for sikring af tilgangene til Kristiania af 1899, I og II afsnit. FA.

Billing, Gottfrid; *Anteckningar från riksdagar och kyrkomöten 1893-1906*, Stockholm 1928.

Blehr, Otto, *Mot Frigjørelse, bind II*, Oslo 1948.

Castberg, Johan, *Dagbøger I, II og III. UBs håndskriftavdeling.*

Clason, Sam, *Stenografiska anteckningar från överläggningarna i 1905 års 1:a urtima riksdags särskilda utskott,*

Försvarsstabens krigshistoriska avdeling, öppna arkivet serie H, arbetsarkivet, KA.

Dagbladet.

Den 17de Maj.

Flora, Peter, *Economy and Society in Western Europe 1815-1975*.

Haffner, V., *Innstillinger og Betenkninger, 1814-1924*, Oslo 1925.

Forsvarsdepartementets avlevering 1955, 1. 2 og 3. armékontor, journal- og kopibøker 1905. RA.

Generalstaben, kopibøker, mobiliseringsavdelingen, hemmelig kopibok 1905, felttøymesterekspedisjonen, kopibok 1905, generalfelttøymesterens sjefseksepedisjon, kopibok 1901, 1902 og 1905.

Kommanderende admiral, mobilisering 1904-05.

Kommanderende general, hemmelige kopibok 1905. RA.

Generalstabens arkiv, hemlige handlingar, Generalordre til chefen för generalstaben, Chefsexpeditionen, konsept til utgående skrivelser, inkomna handlingar, Kommunikationsavdelingen, konsept till utgående skrivelser, inkomna handlingar.

Centralavdelingen, Krigsfall N, Del I. KA.

Heiberg, J.V (red), Unionens oppløsning i 1905. Officielle aktstykker vedrørende unionskrisen og Norges gjenreisning som helt suveræn stat, Kristiania 1906.

Heidar, Knut, *Norske politiske fakta 1884-1985*, Oslo 1983.

Historisk statistikk 1994. SSB.

Johansson, Östen, *The gross domestic product of Sweden and its composition 1861-1955*, Stockholm 1965.

Konow, Wollert, *Brevsamling nr. 102*. UBs håndskriftavdeling.

Norske Intelligenssedler.

Olsson, Wilhelm, Ms. fol. 2710, UBs håndskriftavdeling.

Oscar II, *Mina memoarer* bind I, Stockholm 1961.

Privatarkiver; Nr. 616 Christian Theodor Holtfodt, Nr. 174, *Johannes Steen, Nr. 199 Christian Sparre*. RA.

Riksdagsförhandlingene, Dokument nr. 73. (1904/1905), Protokoller, vid lagtima riksmötet av 1899, första kammeren bind III, Stockholm 1899, vid lagtima riksmötet av 1899 andra kammeren bind III, Stockholm 1899.

Register till Riksdagens Protokoll med bihang 1867-1899, Stockholm 1900, og 1900-1910, Stockholm 1913.

Riksstat 1887-1900, og 1901-1910. SSBs bibliotek.

Schøning Jacob, *Dagbøker*, Oslo 1955.

Stang, Georg, *Ms. fol. 1649 og 2724*, UBs håndskriftavdeling.

Stortingsforhandlingene, Dokumenter, *nr. 138. (1893), nr. 143. (1893), nr. 97 (1895), nr. 132 (1895), nr. 148 (1895), nr. 90. (1899/1900), nr. 6 (1901/1902), nr. 10 (1904-1905), nr. 30 (1905-1906), nr. 79 (1905/1906)*, Innstillinger, *S. nr. 172 (1890), S. XII (1890) S.X. (1891), S.X. (1892), S.XXV (1892), S XXXI (1894), S. XXVIA (1895), S. XXVI B (1895), S.X.C. (1896), S.X.D. (1896), S.X.A. (1897), S.X.C. (1897), S.X.B (1898), S. XXXIII B. (1898/99), S.X.C (1898/99), S.X.A (1900/1901), S.X.B. (1900/1901), Indst. S.X.C. (1900/1901), Indst. S.X.A. (1901/1902), S.X.D. (1901/1902), S. XX C (1904/1905); S.X. (1905/1906)*, Proposisjoner, *nr. 54 (1890), nr. 52 (1891), nr. 79 (1892), nr.1 (1894), nr. 76 (1894), nr. 1. (1895), nr. 64. (1895), nr. 1 (1896), nr. 91 (1896), nr. 74 (1897), nr. 86 (1897), nr.1 (1898), nr. 92 1898, nr. 1 (1898/99), nr. 69 (1898/99), nr. 97 (1898/99), nr. 1 (1899/1900), nr. 77 (1899/1900), nr. 91 (1900-1901), nr. 99 (1900-1901), nr. 25 (1901-1902), nr.1 (1902-1903), nr. 30 (1902-1903), nr. 1 (1903-1904), nr. 1 (1904-1905), nr. 1 (1905-1906)*, Stortingstidende, 1892, 1893, 1894, 1895, 1896, 1897, 1898, 1899, 1900, 1901, 1902, 1903, 1904, 1905.
Strax.

Urbye, Anders, *Karlstadforhandlingene 1905. Referat fra de møter hvor sekretærene var til stede*, Oslo 1953.

Worm-Müller, J.S., *Ms. fol. 2799*. UBs håndskriftavdeling.

Verdens Gang.

Værg dit Land.

Litteratur

- Berg, Roald, *Norsk utenrikspolitisk historie*, bind II, *Norge på egen hånd 1905-1920*, Oslo 1995.
- Bjoro, Narve, Øystein Rian og Alf Kaartvedt, *Norsk utenrikspolitikk historie, bind I, Selvstendighet og union - Fra middelalder til 1905*, Oslo 1995.
- Bjørnøy, Håkon, *Forsvarspolitik og unionspolitikk, Venstre opprustningspolitikk 1895-1903*, Oslo 1958.
- Bergh, Trond, Tore Hanisch, Even Lange og Helge Pharo, *Norge fra u-land til i-land. Vekst og utviklingslinjer 1830-1980*, Oslo 1983.
- Bergsgård, Arne (red), *Venstre i Norge*, Cappelen verdenshistorie, bind 15, Oslo 1933.
- Carlgren, Wilhelm, Folke Lindberg, «Ett svensk förslag till stormaktsintervensjon i unionskonflikten våren 1899», *SHT* nr. 73, 1953.
- Carlson, Sten, *Den svenska historien* bind II, Stockholm 1968.
- Fahlbeck, Pontus E., «Hvarför började vi ej krig mot Norge?», *Statsvetenskaplig Tidsskrift*, Lund 1907.
- Fiskum, Olav, *Union og forsvar. Omkring forsvarsdebatten i 1895*, Oslo 1948.
- Fuglum, Per, *Norges historie* bind 12; *Norge i stopeskjeen 1884-1919*, Oslo 1978.
- Försvarsstabens Krigshistoriska avdelning, *Militärt kring 1905. Militära förberedelser och åtgärder i samband med nionskrisen*, Stockholm 1958.
- Graff, Rolf, *Forsvarsforeningen i Norge gjennom femti år*, Oslo 1936.
- Greve, Tim, «Hva er nasjonal sikkerhet?» i *Norsk forsvars- og sikkerhetspolitikk*, Oslo 1983.
- Grieg Smith, Sven-Erik, «Fra et artilleri i artilleriet til en del av artilleriet. Posisjonsartilleribataljonen fra 1901-1916,» i *Hærmuseets årbok 1973-75*.
- Gunneid, Arne, «Krag-Jørgensen gevær og karabin» i *Hærmuseets*

- årbok 1973-75.
- Hadenius, Stig, *Fosterländsk unionspolitik, Majoritetspartiet, regeringen och unionsfrågan 1888-1899*, Stockholm 1964.
- Hammer, Georg, *Georg Stang, et blad af Norges Nyere historie*, Kristiania 1912.
- Hildebrand, Karl, *Gustaf V som människa och regent*, Stockholm 1946.
- Hobson, Rolf og Tom Kristiansen, «Militærmakt, krig og historie», *IFS Info* 6/1995.
- Holm, Terje, «Forsvaret og 1905», *Forvarsmuseets årbok* 1980.
- Holm, Terje, «Hærordningen av 1888», *Forsvarsmuseets årbok* 1988.
- Holtze, Bengt, «Krigsministerskiftet 1899», *Meddelanden från krigsarkivet VII*, 1980.
- Huitfeldt, Tønne, «Forsvarets rolle og bidrag i norsk sikkerhetspolitikk gjennom 100 år» i *Forsvarssak er fredssak: Norges Forsvarsforening 100 år*.
- Höjer, Torvald, «Stormaktsintervention i unionsfrågan 1899», *SHT* nr. 74, 1954.
- Keilhau, Wilhelm, *Det norske folks liv om historie gjennom tidene*, bind X, Oslo 1935.
- Lindberg, Folke, *Kunglig utrikespolitik*, Stockholm 1950.
- Lindberg, Folke, *Den svenska utrikespolitikens historia 3/4, 1872-1914*, Stockholm 1958.
- Lowzow, H.D., *Norges Forsvar*, Kristiania 1897.
- Munthe, Gerhard, «1905. Fred eller krig,» *HT* nr. 59, 1980.
Norsk Biografisk Leksikon.
- Prytz Dahl, Tore, «Unionsforsvar eller nasjonalt forsvar. Spørsmål om nye panserskip til marinen 1889-1895» i *Sjøfartshistorisk årbok* 1967, Bergen 1963.
- Rosell, Lennart, «Sveriges lantförsvär 1873-1905. En studie rörande strategiska principer» i *Meddelanden från Krigsarkivet IX*, 1982.
- Scück, Rystad, Metcalf, Carlsson Stjernquist, *Riksdagen genom tiderna*, Stockholm 1985.
- Soelberg, Svend, «Feltartilleriet 1905» i *Forsvarsmuseets årbok* 1980.

- Stang, Houge, Wessel, «Forsøg med nyt feltartillerimateriel», *NAT* 1900.
- Stang, Georg, *Glommenlinjen*, Kristiania 1908.
- Sørensen, Øystein, «The Development of a Norwegian National Identity During the Nineteenth Century» i *Nasjonal identitet* nr. 1/94.
- Vagts, Alfred, *A history of Militarism*, 2. utg. New York 1959.
- Vedung, Evert, *Varför blev det inte krig mellan Sverige och Norge 1905?*, Uppsala 1995.
- Vogt, David, *Sverige i 1897 NMT 1898, Sverige i 1898 NMT 1899, Sverige i 1900 NMT 1901, Sverige i 1901 NMT 1902, Sverige i 1902 NMT 1903, Sverige i 1903 NMT 1904, Sverige i 1904 NMT 1905, Sverige i 1905 NMT 1906*.
- Wasberg, G., *Forsvarstanke og suverenitets-prinsipp*, Oslo 1963.
- Weibull, Jörgen, *Inför unionsupplösningen 1905. Konsulatfrågan*, Stockholm 1962.
- Wiberg Håkan, «Arms Race - Why Worry» i *Arms Races, Technological and Political Dynamics*, Nils Petter Gleditsch og Olav Njølstad (red), Oslo 1990.
- Wyller, Thomas Chr., *Christian Michelsen Politikeren*, Oslo 1975.
- Østerud; Øivind, *Statsvitenskap, en innføring i politisk analyse*, Oslo 1991.

Noter

- ¹Artikkelen sto først på trykk i *Deutsche Revue*, i juni 1907 og senere oversatt og utgitt i *Statsvetenskaplig Tidsskrift* samme år.
- ²Holdt som foredrag ved symposiet *Den svensk-norske unionsuppløsning: Händelsesförlopp och perspectiv på statsbildnings-processer och riksuppløsningar*, Karlstad 20-21 september 1995.
- ³Fählbeck s. 213.
- ⁴Vedung s. 5.
- ⁵Terje Holm: «Forsvaret og 1905» i *Forsvarsmuseets årbok* 1980 s. 32 f.
- ⁶Oystein Sorensen: «The Development of a Norwegian National Identity During the Nineteenth Century» i *Nordic Paths to National Identity in the Nineteenth Century* s. 23. ff.
- ⁷Rolf Hobson/Tom Kristiansen; *Militærmakt, krig og historie* s. 12 f.
- ⁸Alfred Vagts; *A History of Militarism* s. 11.
- ⁹St.Prp nr. 1 IX A, IX B, *St.Tid.* 1890 - 1905, *svenske Riksstat 1887-1900 og 1901-1910*.
- ¹⁰St.Prp nr. 1 IX A og IX B, *St.Tid.* 1891-1905, *Riksstat 1887-1910*.
- ¹¹På grunn av omlegging av budsjettåret, utgjorde bevilgningene i 1899 bare 3/4 år.
- ¹²Cappelens verdenshistorie bind 15 s. 21, SSB: *Historisk statistikk 1995, tabell 22.1*.
- ¹³St.prp. nr. 79, 1892 s. 42.
- ¹⁴Smst.
- ¹⁵Smst. s. 43.
- ¹⁶Smst. s. 52.
- ¹⁷Smst. s. 52.
- ¹⁸Smst. s. 58.
- ¹⁹Smst. s. 47.
- ²⁰Indst. S.XXV 1892. s. 18 f.
- ²¹St. 1892 s. 1570 ff.
- ²²St. tid. 1892 s. 1548.
- ²³Smst. s. 1328.
- ²⁴Smst. s. 1333.
- ²⁵St.Tid. 1894 s. 2452.
- ²⁶Dokument Nr. 97, 1895.
- ²⁷St.tid. 1985 s. 312.
- ²⁸Folke Lindberg: *Kunglig utrikespolitikk* s. 149.
- ²⁹Smst. s. 151.

- ³⁰Smst.
- ³¹Sammandrag af 1893 års fälttogplan, Generalstabens centralavdeling krigsfall N, del I. Krigsarkivet, Sth.
- ³²Blant annet Alf Kaartvedt i Norsk Utenrikspolitikks historie bind I, s. 332.
- ³³Dagbladet 27.6.95.
- ³⁴Indst. S.XXVI B. 1895 s. 2.
- ³⁵Dok. 148 (1895)
- ³⁶Dagbladet 27.6.1895
- ³⁷Indst. S.XXVI B 1895 s. 8.
- ³⁸Smst. s. 8.
- ³⁹Smst. s. 11.
- ⁴⁰Schoning. s. 61 f.
- ⁴¹Alf Kaartvedt s 331 f.i Norsk utenrikspolitikks historie bind I.
- ⁴²Tore Prytz Dahl; Unionsforsvar eller nasjonalt forsvar. Spørsmål om nye panserskip til marinen 1889-1895 s. 140.
- ⁴³St. Tid. 1895 s. 1492.
- ⁴⁴Smst. s. 1502.
- ⁴⁵Fuglum s. 107, Bergsgård: Venstre i Norge s. 177.
- ⁴⁶Bergsgård; s. 182 ff.
- ⁴⁷St. Prp. Nr. 92, 1898 s. 92 f.
- ⁴⁸Brev datert 5.5 1898. PA 209, RA.
- ⁴⁹Indst. S.X.B 1898. s. 1.
- ⁵⁰St. Tid. 1898 s. 1358.
- ⁵¹Smst. s. 1367.
- ⁵²Smst.
- ⁵³Smst. s. 1375.
- ⁵⁴Försvarsstabens krigshistoriska avdeling 1958; Militärt kring 1905, s. 43.
- ⁵⁵Værg dit Land 20.4.1895.
- ⁵⁶Smst. s. 133.
- ⁵⁷Olav Håkon Bjørnøy: Forsvarspolitik og Unionspolitikk s. 15.
- ⁵⁸Cappelens verdenshistorie bind 15 s. 21.
- ⁵⁹Prytz Dahl s. 131.
- ⁶⁰St. Prp. Nr. 79, 1892 s. 42.
- ⁶¹St. Prp. Nr. 92, 1898 s. 10.
- ⁶²Smst.
- ⁶³Blehr; Mot Frigjørelse II s. 137 f.
- ⁶⁴St.Prp. 92 1898 s. 4.
- ⁶⁵St. Prp. Nr. 97 1898/99 s. 32.

- ⁶⁶Brev til statsminister Steen 3.12.98. PA 174, RA.
- ⁶⁷Brev til statsminister Steen 24.11. 1898. PA 174, RA.
- ⁶⁸Blehr s. 23.
- ⁶⁹Brev til Steen 19.1.1899. PA 174, RA.
- ⁷⁰Bengt Holtze; «Krigsministerskiftet 1899» i Meddelan från Krigsarkivet VII s. 67.
- ⁷¹Blehr II s. 289 og Karl Hildebrand; Gustav V som människa och regent s.250.
- ⁷²Brev fra L'Orange til Oscar 10.6. 1899. PA 174, RA.
- ⁷³Blehr II s. 156.
- ⁷⁴Smst. s. 158.
- ⁷⁵Johan Castberg dagbok I;Fra Stortinget 1900/01 s. 7. UBs håndskriftavdeling.
- ⁷⁶Brev til Steen 2.11.1900. PA 174, RA.
- ⁷⁷Castberg; I Fra Stortinget 1900/01 s. 8
- ⁷⁸Befæstningskomiteens innstilling del I s. 37.
- ⁷⁹Smst. s. 81.
- ⁸⁰Smst. s 93.
- ⁸¹Smst. s.111.
- ⁸²Smst. s. 34.
- ⁸³Smst. s. 135.
- ⁸⁴Castberg; I Fra Stortinget 1900/01 s. 14.
- ⁸⁵Smst. 14.
- ⁸⁶Smst. s. 16.
- ⁸⁷Brev til Steen (udatert). Bjornstjerne Bjornsons arkiv. UBs håndskriftavdeling.
- ⁸⁸Smst. s. 18.
- ⁸⁹Smst. s 19.
- ⁹⁰Smst. s. 20 f.
- ⁹¹St. Prp. nr. 91, 1900-01 s. 45.
- ⁹²Castberg;I Fra Stortinget 1900/01 s. 17.
- ⁹³Karl Hildebrand; Gustaf V som människa och regent s. 253.
- ⁹⁴Brev til Steen 9.4.1901. PA 174. RA.
- ⁹⁵Blehr II s. 213.
- ⁹⁶Castberg; I Fra Stortinget 1900/01 s. 23.
- ⁹⁷Smst. s. 24.
- ⁹⁸Smst. s. 23.
- ⁹⁹Hildebrand s. 254.
- ¹⁰⁰Castberg;Fra Stortinget 1900/01 s. 25.
- ¹⁰¹St.prp. nr. 91, 1900-01 s. 46.
- ¹⁰²Indst. S.XB 1900/1901 s. 42 f.
- ¹⁰³St.prp. nr. 99, 1900-01 s. 30.

- ¹⁰⁴Castberg; I Fra Stortinget 1902/03 s. 6.
- ¹⁰⁵Castberg; I Fra Stortinget 1902/03 s. 1
- ¹⁰⁶Kopibok for Generalfelttoymesteren 21.6 og 21.10 1902. RA.
- ¹⁰⁷Grieg Smith; «Fra et artilleri i artilleriet til en del av artilleriet» i Hærmuseets årbok 1973-75 s. 144.
- ¹⁰⁸Se s. 5.
- ¹⁰⁹Försvarsstabens krigshistoriska avdeling 1958, Militärt krig 1905 s. 67.
- ¹¹⁰Castberg; I Fra Stortinget 1902/03 s. 1.
- ¹¹¹Smst. s. 4.
- ¹¹²Smst. s. 45.
- ¹¹³Ms. fol. 1649. UBs håndskriftavdeling.
- ¹¹⁴Jöran Weibull; Inför unionsupplösningen s. 176.
- ¹¹⁵Graff s. 30.
- ¹¹⁶Castberg; I Fra Stortinget 1903/04 s. 1.
- ¹¹⁷St. tid. 1903/04 s. 2359.
- ¹¹⁸Smst. s. 2379.
- ¹¹⁹Dokument nr. 25 1904-05.
- ¹²⁰Brev til Wollert Konow 12.1.1905. Brevsamling 102, UBs håndskriftavdeling.
- ¹²¹Schoning s. 309.
- ¹²²Castberg; II Fra Stortinget 2.2.05 -15.7.05 s. 14.
- ¹²³Castberg; II s. 15.
- ¹²⁴Smst. s. 26 f.
- ¹²⁵Smst. s. 27.
- ¹²⁶Smst. s. 29.
- ¹²⁷Smst. s. 29.
- ¹²⁸Smst. s. 32.
- ¹²⁹Stang; Foredrag om aktion i konsulatsagen 26.1.05. Ms.fol. 1649. UBs håndskriftavdeling.
- ¹³⁰VG 18.2.1905.
- ¹³¹Schoning s. 305.
- ¹³²Strax 1.3.1905. Ms. fol. 2724. UBs håndskriftavdeling.
- ¹³³Schoning s. 320.
- ¹³⁴Castberg; II s. 64.
- ¹³⁵Kopibok 3. Arme kontor 29.3.05. Forsvarsdepartementets avlevering 1955. RA.
- ¹³⁶Smst.
- ¹³⁷Journalbok 2. Arme kontor 1.5.1905. Forsvarsdepartementets avlevering 1955. RA.
- ¹³⁸Kopibok 3. Arme kontor 22.3.1905. Forsvarsdepartementets avlevering 1955.

RA.

¹³⁹Hemmelig kopibok for kommanderende admiral 17.4.1905. RA.

¹⁴⁰Castberg II s. 100.

¹⁴¹Schoning s. 354, Castberg II s. 116.

¹⁴²Smst. s. 108.

¹⁴³Castberg II s. 117.

¹⁴⁴Brev fra Thomas Heftye til statsråd Olsson 30.3.1905. Ms. fol. 2710, UBs håndskriftavdeling.

¹⁴⁵Notat i Wilhelm Olssons arkiv, Ms. fol. 2710, UBs håndskriftavdeling.

¹⁴⁶Militært kring 1905 s. 97.

¹⁴⁷Brev til Stortingets President 10. juni 1905, gjengitt i Roald Berg: Norge på egen hånd s.26.

¹⁴⁸Lindberg s. 196 ff.

¹⁴⁹Smst. s. 199.

¹⁵⁰Schoning s. 366

¹⁵¹Litt H 35, Chefsexpeditionen. Generalstabens arkiv, hemlige handlingar. Krigsarkivet.

¹⁵²Militært kring 1905 s. 72.

¹⁵³Smst.

¹⁵⁴Litt H 35, chefsexpeditionen. Generalstabens arkiv, hemlige handlingar. Krigsarkivet.

¹⁵⁵Militært kring 1905 s. 107.

¹⁵⁶St. tid. 1900/01 s. 2463.

¹⁵⁷Gottfrid Billing: Anteckningar från Riksdagar och kyrkomöten 1893-1906 s. 287.

¹⁵⁸Sam Clason: Stenografiska anteckningar från överläggningarna i 1905 års 1:a urtima riksdags särskilda utskott. Försvarsstabens arkiv, öppna handlingar. Krigsarkivet.

¹⁵⁹Hemmelige kopibok for kommanderende general 21.6.1905. RA.

¹⁶⁰Castberg II s. 174.

¹⁶¹Hemmelig kopibok for kommanderende general 26.6.1905. RA.

¹⁶²Smst. 27.6.1905.

¹⁶³Smst. 4.7.1905.

¹⁶⁴Smst. 7.7.1905.

¹⁶⁵Smst. 5.7.1905.

¹⁶⁶Smst. 12.7.1905.

¹⁶⁷Schoning s. 386.

¹⁶⁸Hemmelig kopibok for kommanderende general 29.7.1905. RA.

¹⁶⁹Litt H 54 chefsexpeditionen. Generalstabens arkiv, hemlige handlingar.

- Krigsarkivet.
- ¹⁷⁰Militært kring 1905 s. 113.
- ¹⁷¹Smst. s. 116.
- ¹⁷²Castberg; III dagbok 21.7.1905-12.7.1909 s. 32. UBs håndskriftavdeling.
- ¹⁷³Dok. 30. 1905 Udtalelse fra Forsvarsdepartementet om grænsefæstningsspørgsmaalet. PA 616. RA.
- ¹⁷⁴Smst. s. 6.
- ¹⁷⁵Castberg III s. 35.
- ¹⁷⁶Hemmelig kopibok for kommanderende general 31.8.1905. RA.
- ¹⁷⁷Litt H 65 chefsexpeditionen, Generalstabens hemlige handlingar, Krigsarkivet.
- ¹⁷⁸Smst.
- ¹⁷⁹Andreas Urbye; Karlstadforhandlingene 1905 s. 17 f.
- ¹⁸⁰Smst. s. 29.
- ¹⁸¹Schoning s. 377.
- ¹⁸²Urbye s. 31.
- ¹⁸³Castberg III s. 37.
- ¹⁸⁴Worm-Müller; Samtale med Michelsen 1923 s. 5. W.M. 2799. UBs håndskriftavdeling.
- ¹⁸⁵Castberg III s. 44.
- ¹⁸⁶Worm-Müller; Samtale med Michelsen 1923, s. 54.
- ¹⁸⁷Hemmelig kopibok for kommanderende general 1.9.1905. RA.
- ¹⁸⁸Urbye s. 82.
- ¹⁸⁹Smst. s. 90.
- ¹⁹⁰Smst. s. 94.
- ¹⁹¹Roald Berg; Norge på egenhånd, Norsk utenrikspolitikk historie bind II. s. 34.
- ¹⁹²Smst. s. 43.
- ¹⁹³Smst. s. 44.
- ¹⁹⁴Smst. s. 48.
- ¹⁹⁵Hemmelig kopibok for kommanderende general 13.9.1905. RA.
- ¹⁹⁶Kopibok for kommanderende admiral, mobilisering 1904-06. RA, samt foredrag pk. II, PA 199, RA.
- ¹⁹⁷Worm-Müllers samtale med Christian Michelsen 1923. s. 81.
- ¹⁹⁸Worm-Müller; Samtale med Michelsen 1923 s. 28.
- ¹⁹⁹Militært kring 1905 s. 142.
- ²⁰⁰Militært kring 1905 s. 88.

English summary

This study is concerned with the importance of Norwegian defence policy to the outcome of the dispute between Sweden and Norway, which ended with the latter's independence in 1905. The author discusses the claim that Norwegian rearmament during the 1890s was motivated by a desire to break out of the union, and also whether Sweden's decision to accept the Norwegian dissolution of the bond on 7 June 1905 was influenced by the previous military buildup.

From the late 1870s onwards, as part of an assertion of Norwegian national identity, a plan evolved to strengthen national defence institutions at the expense of the co-ordinated defence effort within the Union. Rapid technological change and a growing navalist bias in European defence doctrines also contributed towards breaking the traditional reluctance to increase military spending among both supporters and opponents of the Union. The advocates of rearmament founded the Norwegian Defence League (Norges Forsvarsforening), which became an important influence on public opinion. At the initiative of the League a new defence plan was introduced in 1892 which shifted the emphasis towards coastal defence and the navy. As a result considerable investments were made in both the army, the coastal defence force and the navy over the following years. The most important extraordinary appropriations were voted in 1895 after Sweden threatened military intervention unless Norway rescinded its decision to establish separate consulates overseas.

For the Liberal party (Venstre) the construction of armoured ships and coastal defence forces was part of a long-term strategy which aimed to strengthen national self-confidence. It was hoped that this would broaden support for a more activist policy towards Sweden without provoking either the Swedish authorities or domestic supporters of the Union. However, under cover of the defence plan of 1892 preparations were also made for forces directed against Sweden. These plans were further accentuated after a new Swedish offensive against Norway, not least during the so-called "flag conflict" in 1898/99. In 1899 a committee was

established to study the border defences against Sweden. It concluded the following year that Norway should establish a forward line of permanently manned forts close to the border armed with quick-fire artillery and a second line of prepared positions on the banks of the river Glomma. The purpose of the forward line was to prevent a Swedish surprise attack and protect Norwegian mobilization.

Led by the defence minister Colonel Georg Stang and supported by a radicalized parliamentary party, Venstre in 1903 forced through this plan against the opposition of both the Swedish authorities and officers and politicians loyal to the Union. But the plans also caused friction within Venstre. The activists wanted to use the defence measures as a means of forcing acceptance of independent Norwegian consulates, whereas the moderates wanted to pursue a negotiated settlement with Stockholm. The moderates won the first round. But when after two years Sweden refused to agree to the Norwegian demands, negotiations on the question of national consulates were abandoned in favour of a demand for national independence. On 7 June 1905 Norway seceded from the Union and carried out certain cautious military preparations; but the reason why Sweden accepted the Norwegian "revolution" was connected with causes other than the defence measures. Nevertheless, the defence effort did become an important subject during the Karlstad negotiations over the terms of the dissolution. Since they had now lost their protection towards the East, the Swedes demanded that parts of the border defences be dismantled. Norway tried to dismiss the demand, but finally had to give in to international pressure and after Sweden carried out preparatory military measures.

The author concludes that Norwegian rearmament did not have any deterrent effect on Sweden in 1905. It did however serve to strengthen national resolve and contributed towards uniting the nation behind the decision to secede in 1905.